

M. T. R. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No. ^{Ref.}
_{Est.} 626

Title: *Acha Maynath*

Lot

626

626

आचार मयूखः

:	Āchāra Mayūkha	Title
:	:	Author
:	Nilkantha Bhatta	Editor
:	:	Year, Vols.
:	:	Publisher
626 :	:	Remarks

॥ प्राचार्य स्वः तृतीयः प्राश्नः ॥ ७ ॥
॥ पंच ७ ॥

आ.म.

॥१॥

॥ आगरो शायनमः ॥ पादौ हि वाकरस्याहमवलंबे सुहृदुर्मुखा यस्याद्यलंभितं पश्यं पमारोहतसंप्रति ॥ १ ॥
प्रतारके राटतमत्र किंचिन्मया तु निर्मलतया तडुर्जितं ॥ ऊनोक्तिता नो न हितेन काचि श्वपुष्पहानापचि
तिर्नहायरेते ॥ २ ॥ स्मृताः स्मृताव इक्षुपुराणजातं तत्र त्रिवंधानपिसन्निवंधाने चिरंतनाचारचपंचबंधा
त्यया क्रिकं संप्रतिनालकं व ॥ समूलनिर्मूलमयिव्यस्याविनाहतं यद्विषयस्य कैरपै नानौषधैस्तद्वणिगा
यणस्यैर्निषग्वरातुक्तगुणैः समंतं ॥ ३ ॥ तत्र परिनाषाकर्म प्रदीये यत्रोपदिशते कर्म कर्तुरंगं तन्वच्यते
दक्षिणस्तत्र विज्ञेयः कर्मणां पारगाकरा यत्र दिङ्पमोनस्य जयहोमादिकर्मसु तिस्रस्तत्र दिशः प्रोक्त
रेंद्रो मीमा यराजिता ॥ तिष्ठित्वे गौतमः रात्रा बुद्धिमुखः ऊयद्विंका र्यं सदैव हि जिवाचनं सदाप्येवं शुचिः
कुर्यादुदः सुखः ॥ सदादि वारात्रौ च ॥ तत्रैवं नातरे ॥ यत्रैव नानुस्तु विपदेति प्राचीतितां वेदविदेव हंति ॥ त
तोपरा पूजक पूजयोश्च सदागमजा प्रवदंति तंतु ॥ अत्र पूजकांत ॥ प्राची आगमोक्त पूजायामेव ॥ तत्परि
नाषाया मुक्तत्वात् ॥ अन्यत्र तु यो दयो यलक्षितैवा ॥ छंदोगपरिशिष्टे ॥ आसीन ऊर्ध्वः प्रोक्तो चानियमो यत्र

रामः

॥ दृष्टं ॥

पुराणो ॥ रं रात्रिगतमुक्तं पंचदशकं प्रकृत्य ब्राह्मणमस्वतश्चैव सुहृदोः क्रमशो निशातिरात्रे स्तुपश्चिमे सुहृ
त्रो ॥ ब्राह्मण उच्यते इति पितामहोक्तस्तवे म्यासार्थः ॥ अत्र निशायां प्रायश्चित्तं स्मृतिरत्नावल्या ॥ ब्राह्मणमुक्तं
चयानि शासापुराणद्वयकारिणा तां करोति द्विजो मोहात्पादकृष्टेण शुद्धति ॥ शौनकाः ॥ अस्तंगच्छति ति
ग्मांशं सर्वव्याधिगत एव यः स्वये स वाग्यतास्थित्वा समस्तामपि तां निशां प्रातः स्नात्वा शुचिर्नृत्वा येन सूर्या
दिपंचनि ॥ कृमिर्देवमुपस्थाप्य सवितारं प्रबुध्यति ॥ सूर्योदये शोयि पूर्वकान् उत्तरामिष्यतस्मिन्नपुतिष्ठेति
शुद्धये ॥ अत्र स्मरणायमाह व्यासः ॥ महर्षिर्गवान् व्यासः कृत्वेमां संहितां पुरां ॥ श्लोकैश्चतुर्भिर्धमात्मा पुत्रमधा
पयच्छुकां मातापितृसहस्राणि पुत्रदारशतानि च ॥ संसारे घनुन्तानि यांति यास्यंति चापरे ॥ हर्षस्यानशता
नि च दिवसे दिवसे मूढमाविशं न पंडितं ॥ ऊर्ध्वं वा ऊर्ध्वं विरोमेष न कश्चिच्छणोति मे ॥ धर्मादर्थश्च का मुश्चस
किमर्थं न मे व्यते ॥ न नातु कामा न च न यान्न लोना र्धमं त्यजेत्त जीवा तस्यापि हेतोः ॥ धर्मो नित्यः सुखदः खलु
नित्ये जावे नित्यो हेतु रस्य त्वमि नित्य त्वनित्यः ॥ इमां मातरसा वित्री प्रातरु स्या यः वेत् ॥ स चारत फलं प्राप्स्य

श्री.म.

॥३॥

रं ब्रह्माधिगच्छति॥ सरव॥ प्रातः स्मरामि नव नीतिमहा त्रिशोऽप्येनारायणं गरुडवाहनं संजना च॥ यद्वा निवृ
तवरवारणमुक्तिहेतुं चक्रा युधं तरुणवारिजयपत्रनेत्रं॥ प्रातर्मौ नर्मामिमनसा वचसा च सावमुधोपादा
रविंदयुगलं परमस्य तस्य॥ नारायणस्य नरकाणवितारणस्य पारायणप्रचरणविप्रपरायणस्य॥ २॥ प्रा
तर्नजामि नजताम नयं करं तं प्रकृतवर्जं नमस्कृपापनया प हृत्यै॥ यो ग्राहवक्रपतितां घ्निगजेदघोरं शो
कप्रणशनकरो घतशंखचक्र॥ ३॥ श्लोकत्रयमिदं पुण्यं प्रातर्पतः पवेन॥ लोकत्रयगुरुस्तस्मै दद्यात्तम
पदं हरिः॥ सद्धर्मचितामणौ॥ प्रातस्मरामि गणनाय मायबुं हुमिंदरपूणां परिशो नितगंडयुग्मं॥ उदंडविघ्न
परिवंडनचंडंडमारंडलादिसुरनायकद्वंद्वं॥ प्रातर्नमामि चतुरां मनवेद्यमानमिच्छानुकुलमरिव
लंबचक्रं दधानं तंतुदिलं छिरमनाधिपपञ्जस्तत्रं पुत्रं विना सचतुचं शिषयोः शिवाय॥ प्रातर्नजामि नयं देव
लुनक्तशौकदावानलंगणविधिः सुवरकुंजरास्यं॥ अज्ञानकाननविनाशनहृदयवाहमुखाहवर्धन
महसुतमीश्वरस्य॥ श्लोकत्रयमिदं पुण्यं सदा सांघ्राज्यदायकं प्रातरुत्थाय सततं यः पवेत्ययतः पुमा

रामः

॥३॥

न॥ ४॥ प्रातः स्मरामि स्वतु तस्य वितुर्वरेणं रूपं हिमंडलमृचो यतन सूर्यजं षि सामानियस्य किरणाः प्रभवादि
हेतुं ब्रह्मा हरात्मकमलक्ष्मचितरूपं तर्नमामि तरणिं तनुवा अ नो निबलेन पूर्वकसूरैरुते मूर्चितं च॥ ब्रह्म
प्रमोचनविनिग्रहहेतु नूतं नैलोक्यपालनपरं त्रिगुणात्मकं च॥ प्रातर्नजामि सवितारमनेतन शौरिशक्तिं पा
यो घशत्रुभयरोगहरं परंचतं सर्वलोककलनात्मककलमस्त्रिगोकं वबंधनविमोचनमादिदेवं॥ श्लोक
त्रयमिदं नानोः प्रतः प्रातः पवेत्ययः सर्वव्याधिनिर्मुक्तः परं सुखमवाप्नुयात्॥ प्रातः स्मरामि शरदिंडकरो
ज्वलाभासइलवन्मकरकुंडलहारभूषां॥ दिव्यायुधोर्जितसुनीलसहस्रहस्तारक्तोत्पला नचरणो नवतीप
रेशो॥ प्रातर्नमामि महिषासुरचंडमुडां सुं चासुरप्रमुखदैत्यविनाशदं॥ ब्रह्मैव स सुनिमोहनशीललो
लांचंडीसमस्तसुरमूर्तिमनेकरूपां॥ प्रातस्मरामि नजताम निलाष्टां द्वात्रिंशत्समस्तजगतां उरिताप
हं त्रांसमारबंधनविमोचनहेतु नूतां मायां परां समधिगम्य परमविभो॥ श्लोकत्रयमिदं देव्याश्चंडिकायाः
पवेत्तरः॥ सर्वान्कामानवाप्नोति विमुक्तो केमदीहीयते॥ प्रातस्मरामि नवनीतिहरं सुरेशं गंगाधरं वृषभ

स
श्रीम.

॥४॥

वाहनमंबिकेशं॥ खड्गं गच्छ चरत्तयहस्तमाशंसंसाररोगहरमौषधमद्वितीयं॥ प्रातर्नमामिगिरि
शगिरिजाहं देहं सर्गस्थितिप्रलयकलरणमादिदेवं॥ विश्वेश्वरं विजितविश्वमनो निरामं संसारो
गहरमौषधमदीतीयं॥ २॥ प्रातर्नमामि शिवमेकमनंतमाद्येवेदांतवेद्यमनयंपुरुषं महंतं॥ नामा
दिने हरहितेषु नावश्यं संसारो गहरमौषधमद्वितीयं॥ ३॥ प्रातः॥ स्मृत्या यत्रिवं विचिंत्य श्लोक
त्रयं येन दिनं पठेति॥ ते उः खजातं वज्रजन्म संचितं हित्वा पदं याति तदेवं शो नो॥ वामनपुराणे॥ ब्रह्मसु
रारिस्त्रिपुरांतकरिना तु शशीक्ष्मि सुतो बुधश्च गुरुश्च शुक्रासह नातु जेन कुर्वंतु सर्वे मम सुप्रजा
तं॥ १॥ नृगुर्वसिष्ठः कतुरंगिरश्च मनु॥ पुलस्त्यः पुलहश्च गोत्रमरैर्यो मरीचिश्च वनश्च दक्षः कुर्वंतु स
र्वे मम सुप्रजातं॥ २॥ सनत्कुमारः सनकः सनंदनः स्नातनोऽप्याथ सुरपिगलौच सप्तस्वराः सप्त रसात्मका
निकुर्वंतु सर्वे मम सुप्रजातं॥ ३॥ सप्तार्णावाः सप्तकुलाचलाश्च सप्त ययोद्दीपयनानि सप्त चूरादिकृत्वा
ब्रुवनानि सप्त कुर्वंतु सर्वे॥ ४॥ पृथ्वा सगंधीः सरसास्तथा पस्पशी च वायुर्ज्वलितं च तेजः॥ न नः सशस्त्रं

रामः

॥४॥

महता सहैव कुर्वंतु सर्वे॥ ५॥ इत्थं प्रजाते परमं पवित्रं पवे स्मरेद्वाष्ट्रं यच्च तद्वत्॥ उः स्वप्ननाशस्त्रिदश
नाप्रतं नवे च नित्यं न गवत्प्रसादात्॥ ६॥ पुण्यश्लोको न लोराजा पुण्यश्लोको सुधिष्टरः पुण्यश्लोका च वैदे
हा पुण्यश्लोको जनार्दनः कर्कोटकश्च नागस्पदमयं सानलस्य च॥ क्रतुपुण्यं स्पराजर्षकीर्तनं कलिनाश
नं॥ ७॥ अथ श्रुत्वा माबलि व्यासो हनुमानश्च विनीषणः॥ कृपः परशुरामश्च सप्तैते स्त्रिजो विनः॥ ८॥ सप्तै
तान् स्मरेन्नित्यं सार्धं देयमथाष्टमं जीवे द्रव्यं शतं सोऽपि सर्वव्याधिविवर्तिनः॥ ९॥ अहं हस्मादौ पदीसी
ती तारा मंदोदरी तथा॥ पंचकन्या स्मरेन्नित्यं मानहान्या न बाध्यते॥ १०॥ मदनपारिजातके स्कां दे॥ अविमुक्त
चरणायुगलं दक्षिणामूर्ते श्वकुक्कुटचतुष्कं॥ स्मरणमपि वारणस्यां निहंति उः स्वप्नमपशकुनं च॥ प्रयोग
पारिजाते॥ नमिप्रार्थना समुद्रवसनो देवि पर्वतस्तनमंडलः॥ विष्णुपतिनमस्ते स्तुपादस्य शंखमस्वनः॥
कात्यायनः॥ श्रीत्रिर्यसु नगंगा च अग्निमग्निचिती तं तथा॥ प्रातरुत्थापयः पश्येदापश्च सप्रमुच्यते रोचनो
चंदनं गंधान्मदं गंधर्पणं मणिगुरुमणिं रविपश्येत्तत्र मस्यैत्यातरे वृद्धिः॥ पापितुं दुर्नगं च धनं मुत्सुह

आ.मः

॥५॥

नासिकं। पातरुत्यापयः पश्येत्तत्कलेरुपलक्षणं नम्रं बालकं व्यक्तिमिति नृसिंह इति बोधविधिः
अंगिरा॥ अस्यापयश्चिमेरात्रेस्ततश्चाचम्पचोदकं च तर्ह्ययत्तौ नृमिशिर इत्यवाससा कुर्यान्मू
त्रपुरीषेतुषु चोदशे समाहित इति तत्तत्तत्विशेषमाह्वयम्। अयजिष्यैरनादैश्चतुरोः संछायमेदिति
मिती पराशरः ततः प्रातस्तुत्याय कुर्याद्विष्णुमूत्र - वच नैर्ऋत्यामिषु विक्षेपमतीत्याम्यधिकं तु
व। तिरस्कृत्योच्चरेत्कोष्ठं पत्रं लोष्टृणा निवा। नियम्य प्रयतो वाचं सवितं गोचरं वित इति। तिरस्कृ
त्यां वक्ष्य उच्चरेत्पुरीषाद्युच्चतेत्यर्थः सवातांगश्च दितदेह। अथ वगुं वितः प्रावृत्तशिरा विष्णुर्षो
णास्येवासमावेष्टयित्वा मघनीया वायामासज्योच्चरेदिति। मघनी मन्त्रिका धानार्थः शाटीयाश्व
ल्क्य॥ दिवा संध्यासु कर्णस्थ बलसूत्र उदः स्मुरवः। कुर्यान्मूत्रपुरीषौ तुरात्रौ चेदक्षिणामुखा कर्णः
सुदक्षिणः। कर्त्ता गानां मनुः कौतुदक्षिणो गं नवेव्रथेति॥ स्मृत्यर्थमारोक्ते अंगिरा॥ यत्वा यज्ञो पवी
तं संतुष्टवतः कं वलं वितं। विष्णुं तु गृह्य कुर्यात्पद्माकरो समाहितः। शंखायन॥ यद्यो कवक्षे

रामः

॥ ५३ ॥

यज्ञोपवीतं कर्णे कृत्वा मूत्रपुरीषौ सर्गं कुर्यादिति॥ पवित्रं दक्षिणे कर्णे कृत्वा विष्णुमूत्रमुत्सजेदिति हा
रातोक्तैः॥ पवित्रमपि दक्षिणे कर्णे स्थाप्य दर्शनात्पराक्तं नीवीमभ्येतु ये दर्शनात्तन्मन्त्रे च ये कृता
॥ पवित्रं च ये कृताः॥ पवित्रं स्तान्विजानाय च कर्णे च दक्षिणे॥ यत्र विशेषमाह्वयम्। प्रत्यस्मुरवस्तु
वीक्षे परा क्लेपा उदः स्मुरवास्तथा॥ उदः स्मुरवस्तु मध्याह्ने निशायां दक्षिणां मुखः॥ यत्र पूर्वोक्तं याज्ञवल्की
यसामान्यत बाध्यते। तस्य मध्याह्ने निशायां सावकाशत्वात्। यत्र माधवः॥ सदैवोदः स्मुरवः कुर्यादिति देव
लवाकास्यसदाशष्टेत्वा स्मुरवं प्रत्यस्मुरवशष्टे स्मुर्या न निमूरवपरो इति तच्चित्तं। सदाशायम्यावश्य
कत्वेनाप्युपयत्तेः। यदपि विष्णु नृदः॥ याज्ञवल्क्य यमवाक्यार्थयोर्विर्कल्पमाह तदपि चित्तं सामान्यवि
शेषशास्त्रयोर्विर्कल्पयो गात्। ये तु देवलः॥ विष्णुमूत्रमाचरेन्नित्यं संध्यासु परिवर्जयेदिति तन्निरुद्धेतर
विषये यमिति माधवः मनुः। छायायामधकारे च रात्रा वह निवा द्विजः। यथासु मुखः कुर्यात्प्रणवाधान
येषु च। रात्रौ तु गृहेऽपि कुर्यात्। तदाहापस्तम्बः। प्रस्तमिते वह्नियामादाराच्चैसथा द्वा मूत्रपुरीषयो॥

आ. म.

६

कर्मवर्जयेदिति आराह रात्र मदनरत्ने हारीत उच्चार्यैषु नेचैव प्रस्तावे दंत धावने आदे नोजनका
लेषु मोनं समाचरेत् आचार प्रादीपै गिरा ॥ मध्ययोरुनयो जाम्पे नोजने पिष्टकार्ये च देवे च तथा मूत्रपु
राषयो ॥ एतानां सन्निधौ दाने योगे चैव विशेषतः ॥ एषु मोनं समातिष्ठन् स्वर्गं प्राप्नोति मानवः ॥ स एव आ
हारतुरह कुर्याद्विहारं चैव सर्वदा ॥ सुप्ताभ्यां लक्ष्म्यपेतः स्यान्नुकाशे ॥ क्लीयते श्रियं ॥ आपस्तंबश्च न
च सोपानत्कामूत्रपुराषे कुर्यादिति ॥ परायणी गृहीत्वा जलपात्रं तु विष्णुं कुरुते यद्विहितं जलं मूत्र
मदशपात्वा चोदयणं चरेत् ॥ मलमूत्रं त्यजेद्विधा विस्मृत्यै चोपवीतं धृक् उपवीतं तडस्य गृह्य
हन्मन्त्रं वंदेति ॥ आचारमयूख ॥ ॥ इति श्रीमामोसक नटशंकरात्मज मदानोचक वक्त्रे
ते आक्षिपे मूत्रपुराषे मर्ग विधिः ॥ अथ शौचं ॥ ॥ नरराजः ब्रह्माय कृष्ण विष्णु लोषका
ष्टाणां दिना उहस्तवासा उत्रिष्टे दृवे विष्टुत मेहन याशवः कोपि ॥ गृहीत त्रिभुवोऽप्ययमद्भि
रभ्युहते र्जले गंधलेपक्षय करे शौचं कृत्वा हतं जितः ॥ यमः ॥ आहरन्मर्तिका विप्रः कूलनासि

रामः
॥ १५ ॥

कृतं तथेति सरवः वापी कृपतडागेषु नाहरे वाह्य मृत्तिका ॥ आहरे जलमध्याह्नपरतो मणिवंधनात् ॥ एतद्वा
प्यकविषयं तथा च स्मृतिचिंतामणौ ॥ अंतर्जलगतग्राह्या यरतो मणिवंधनात् ॥ आरण्यकेषु त्वेव स्याद्वा
मेषु चरणं न तु मृत् ॥ यस्मिन्देशे तु यतो यं याच्यते वमृत्तिका सैव तत्र प्रशस्ता स्यात्तथा शौचं विधाय
ते ॥ मायुलं ॥ तापैशौचं न कुर्वीत हतवारिणा ॥ रत्निमात्रजलं त्यक्त्वा कुर्याच्छौचं मनुहते ॥ पश्चान्छोधये
त्तीर्थं त्वनत्वनया ह्यशुचिर्न वेत् ॥ आहवि वस्वान् ॥ अहमात्रा प्रणस्तलिंगशौचे मदः स्मृताः दृष्टोपि
जिगेतु मत्समारब्धा तात्रिपूर्वते यथा ॥ शौकः ॥ अशं मलकमात्रा वाम्स्त्रशौचे तु मर्तिका इति
अंगिरा ॥ प्रथमा प्रसूतिशौचाद्विधाया च तद्विधाया मर्तिका ज्ञेया त्रिनागकरगूरणातिवसि
ष्टः ॥ राका लिंगे करे तिस्र उन्नयो मर्तिका द्वयं ॥ मूत्रशौचं समाख्यातं शुक्ले तु द्विगुणं न वेत् ॥ शौनका मूत्रा
नु द्विगुणं शुक्ले मेषु नेत्रिगुणं न वेत् ॥ विद्वशौ चैव संख्या माह दक्षः ॥ त्रिस्तोपाने दशौका स्मिन्नुन्नयोः सप्तमृ
त्तिका ॥ यस्तु वसिष्ठः पंचापानं दशौक स्मिन्नुन्नयोः ॥ सप्तमृत्तिका इति ॥ यदपि यमः ॥ द्वेलिंगे मर्तिका द्वे द्वे युदे

यं च करे दश उच्यते ॥ सप्तदातव्या पुनरेका गुदे तथेति तर्द्ध प्रसूतिमात्रा तु प्रथमा मृत्तिका स्मृतः द्वितीया च
 सती या च तत्र प्रकाशितेति विष्णुकाव्यपरिमाणानि प्राप्यं दपिशंखमेहने मृत्तिका मेहने मृत्तिकाः स
 मलिगेदे परिकीर्तिते ॥ एकस्मिन्निशतिहस्ते द्वयोर्देवाश्चतुर्दशतिस्तस्मत्तिका ज्ञेया ॥ कृत्वा तु नख
 शोधनं तिस्रस्तपादयो देवा शौचकामस्य नित्यं ॥ एतच्छौचं गृहस्थानां तथा नां तथा गुरुनिवासि
 नां ॥ द्विगुणं स्यान्न स्यानां यतीनां त्रिगुणं न वेदितं ॥ दपि पूर्वोक्ताव्यपरिमाणे पवाकृत्यो ॥ समु
 चये ज्ञेयं ॥ दक्षः षडन्या नखसु दौ तु देव्या शौचे सुनामदा मनुः एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचरि
 णां त्रिगुणं वनस्थानां यतीनां तु चतुर्गुणं ॥ पितामहः नाया वडपनीयं द्विजशुद्धास्तथांगना ॥ गंधलेपक
 यकरं शौचं मेघं विधीयते ॥ आदित्यपुराणे पितृ शूद्रयो र्दमानं शौचं प्रोक्तं मनिषिभिः ॥ दिवा शौचं स
 निशाहं पयि प्राप्ते विधीयते ॥ आर्तः कुर्याद्यथाशक्ते ॥ शक्तः कुर्याद्यथोदितं ॥ बृहत्पराशरः ॥ उपविष्ट
 श्वविष्टश्च ॥ एतन्नं कर्तुं यस्तु मविंदति सकुर्याद् दश शौचं सर्वदेति ॥ बोधायनः ॥ देशे कांसे तथात्मानं

रामः

॥ ए५ ॥

इदं प्रयोजनं उपपत्तिमवश्यं स्याच्च ज्ञात्वा शौचं प्रकल्पयेदिति मनुः पावनेपैति मेधाक्षेपं धोले पश्च
 तत्कृतः तावन्मन्त्ररिवादेयं सर्वासु इव्यसु द्विषु आश्वलायनः ॥ निगं शौचं पुराकार्यं ॥ रुद्रशौचं ततः पर
 मिति देवलः ॥ धर्मविद्वद्दिगहस्तमधः शौचेन योजयेत् ॥ तथा च वामहस्तेन नाभे रुध्नि शोधयेत् ॥ ब्रह्मा
 डौ उदसुरवो दिवा कुर्यात् शौचं चेदक्षिणसुरव इति कृष्णशृंगः ॥ धाराशौचं न कर्तव्यं शौचसु शुभमीसु
 मा ॥ चुलकेनैव कर्तव्यं हस्तसु द्विविधानतः ॥ अंगिराः मन्त्रोक्तं द्विजः कृत्वा न कुर्याच्छौचमात्मनः ॥ मोहादुक्तं
 त्रिरात्रेण जलं पीत्वा विशुध्यति ॥ अत्र नौ जनस्याने जलपानं नु जानस्य रुद्रस्या वेदहस्यति ॥ पूर्वकृत्वा तु शौ
 चं तु ततः पश्चादुपमृशेत् ॥ ततः कृत्वा पवासंतु पंचगव्येन शुध्यति ॥ शौचं संप्रकृत्य त्वं पुनरुपार्थं त्वं पुन
 च ॥ दक्षः शौचे यत्नसदा कार्यं शौचं मूलो यतो द्विजशौचाचारविहीनस्य समस्तानि फला क्रियाः ॥ इति
 शौचविधिः ॥ अप्यत्रारीरमजशौचं मनुः वसासुक्रमस्य जाम्बवन् विडगाविरानखा ॥ सौम्याश्चूडपिका
 त्वे दोहादशौतेन एणं मला ह्यपिका नेत्रमलां विष्णुश्रीसर्गसु चर्यं द्वा कुर्वादपमर्षवत् ॥ दैहिका

आम

८॥

नामलानांचमुद्दिबडादशस्वपिबोधायनः आदहीतमदः पंचषड्पूर्वेषुद्रुये उत्तरेषुतुषट्तरवद्रि।
केवलानि विमुच्यतीति परकी यस्य शो हे वल मानुषा स्थिवसो विद्या आर्तवस्तुरे तसी मज्जानं शो
गिते वापि परस्य यदिसं स्पृशेता स्नात्वा यमज्यचै लदीना चम्यसमुचि नवेत् तान्यवस्वानिसं स्पृश
सुनः स्यात्परिमार्जनं विशेषमाह विष्णु नानेरधस्तत्र बाज पुचकापिकै मलैः सुराजिमं घैर्वाप हतो
मत्तौ ये स्तदंगं प्रज्ञा जनास्तु ध्येत् अत्यत्रोपहतो मत्तौ ये स्तदंगं प्रज्ञा स्यस्तानेन इन्द्रियेषु पहतैः शूषोऽप्य
स्मात्वापंचगव्येन मनुः मूत्रेति त्रपादयोक्त हस्तयोस्ति संस्मरो वतु मूदः पंचदशाम ध्येह स्तदी
नां विशेषतः एतद्वात्मा यमत्रादिसंस्पृशनुमुदाकृतं परस्परशो गितस्पृशेरे तो विष्णु न जेतप्या चतुर्णा
मपि वर्णानां दान्निशान्मुत्रिकाः स्मृताः सुरावक ध्वं नानेयानि रेषानि तानि मेध्यपि सर्वशः यान्यध
स्तादमेध्यानि देहाद्यैव मलाः सुतायया क शौचाकरणं प्रायश्चित्तमुक्तं स्मृतिरन्नावल्यागाय
त्रपृशतं चैव प्रार्णयामन्नयंतये तियत्तु व्यासः अपवित्रो वासव विस्थागतोऽपि वा यस्मरेत्तुड

रामः
॥ ८ ॥

रकोऽसं ब्राह्मण्यंतरः शुचिरिति तदुयोक्त शौचे कृते धात्मसंतोषा नावेऽप्यं ॥ इति मांसां सकजदशो क
रात्मज नदना लकं वक्तुं शौचं प्रकरां आयाचमनं मनुः कृत्वा मूत्रपुरीषं चारवान्या चात्तु पस्पृशेत्
पात्वा पोध्येष्यमाणस्य वेदमश्न्यसर्वदेति पश्चास्तं व मूत्रपुरीषं न लेपान्नश लेपान्नश षले परेत स म
यो लेपस्तान्प्रहास्य पदौ वाचस्पयतो भवेति आचमनानंतरं देव लारेतो मुत्रश कृन्मोह नो जने च परिये
उच्छिष्टमानवस्पृष्टा नो जं वा पितया विधा आचामेदिति शेषः हृहस्पतिः अधो वायुसमुसर्गेश्चक्रां
वेक्रो धसं न वेनेप्या त्रिमुखकस्पृशे प्रहासे न त नाषणो निमित्तेषु धर्मार्थकर्मकुर्वन्मपस्पृष्टो त्रक
र्मकुर्वन् काकादिदर्शने आचामेदिति स्मृत्यर्थमात्रे आचारादेशो संवर्तः माज्जीरं रजकं वेयाधी वरं न
चमेव च एतान्दृष्टानरो माहा दानमत्ययतो चिरात् कौर्मे च जलक्षेष्ठ संनाषो त्वाश्लेजोच्छिष्टनाष
णो उच्छिष्टपुरुषं स्पृष्ट्वा नो जं वा पितया विधा आचम्य पादौ चो हितस्य तथैव च अग्नेर्गर्वा मय्या
लेने स्पृष्ट्वा प्रयतमेव वा स्त्रीणामथात्मनः स्पृशेन्निवावी परिधाय त्वेति आपस्तंबः स्वये च द्वाचये सि

आ.म.

॥ १५ ॥

घाणिकायाश्वाजनेलोहितस्य केशानामग्नेर्गवां ब्रह्मणस्पृष्टिषाश्वाजने महाययंगत्वा मेध्यं वेपि स्पृष्ट
त्रयाप्रयत्ने च मनुष्यं नीवी च परिघास्यो याप उपस्पृशेत् ॥ आर्द्रवाशकृदोषधीर्नमिं वाक्च वयुः सुतसिंघा
णिकानां सामकोऽमिति धामात्रस्योक्तौ पुनरादाने मानानावात् ॥ यत्तु मनु उच्छिष्टे न तु संस्पृष्टोऽव्यह
त्तकथंचन ॥ अनिधायैव तद्रव्यमावातः शुचितामियादिति तत्र ध्रुवस्तविषयमिति मेधातिथिनिधा
योग्यवत्त्वादिविषयमिति चंद्रिकायां तदेतच्चित्य ॥ यद्यमत्रं समादाय न वेव उच्छिष्टाणां न्वित ॥ अनिधायै
व तद्रव्यमावातः शुचितामियात् वत्त्वादिविषयमिति तत्र स्पृष्टावेवमेव हीति कौर्मवाक्यादेव व्यस्योक्तौ
काष्ठपात्रे विशेषमाह निधानं प्रकृत्य बौधायन ॥ एतदेव विपरितमपात्रे वा न स्पृष्टे विकृत्य ॥ पक्वा न्मादा
य मूत्रादिकरणे विशेषमाह ॥ मां ईडेय ॥ पक्वान्नो न गृहीते न स्पृष्टोच्चारं करोति य ॥ अनिधायैव तद्रव्यमं
गै हत्वा समाश्रितं ॥ गौ चं हत्वा यथा न्यायं उपस्पृश्य यथा विधि ॥ अन्नसंस्पृश्ये चैव उद्धृत्यार्कस्य दर्शयेत् स
त्काममात्रं वा तस्माच्छेदं शुद्धि मवाप्नुयात् ॥ यत्तु श्लोकापसंब ॥ नमो निक्षिप्य तद्रव्यं शकृदादिनिःसंबध

राम

॥ १५ ॥

ते ॥ शकृदो मयं यम उतीयेदिकमाचम्य न्नवतीर्य तथैव च ॥ दह ॥ स्नावा दततरं तावड यस्पर्शमदृश्यते ॥ प्रजा
पति ॥ उपक्रमे विष्टस्य कर्मणः प्रयतोऽपि मन् ॥ अचमेदिति शेषः ॥ वसिष्ठः कत्वा चावश्यं कार्याणि आच
मेच्छौ च वित्तमः ॥ मां ईडेय पुराणे ॥ दिवतार्चनादिकार्याणि तयागुर्वनिवादं कुर्वीत सम्पगाचम्य तद्देव
मुजिक्रियां हारीत ॥ देवतामनिगंतुं काम आचमेत् शान्ता तपः ॥ आचामेच्च यणे नित्यं मुक्ता तावुल्लवर्णं
श्रीशैविलोमको स्पृष्ट्वा वा सो विपरिधाय च ॥ इत्याचमन निमित्तानि बृहस्पति ॥ प्रसज्य नयानेषु यदा पिच्छिष्ट
मुपस्पृशेत् ॥ नमो निधाय तद्रव्यं आचम्य न्नमुद्दयेत्तदिति यत्तु हेमाद्रि ॥ परिवेषणं कुर्वन्नुच्छिष्टं स्पृष्ट
स्तदन्नपानादिकं नमो निधाय चम्य दमुद्दयुनस्तदाय प्रवरेदित्युदाहात नंदं नमो निशौचं हत्वा यथा वि
धि उन्नं गायन पक्वान्न उपस्पृश्य ततः ॥ शुचिरिति तदशक्तिविषयं न्नरूपेण नुदकै रान्नौ चौरवा घृकुले प
चि ॥ हत्वा मुत्र पुरा षं तु द्रव्यहस्तो न दृश्यतीति बृहस्पति स्मरणात् ॥ स्मृत्यर्थसारे ॥ परिवेषणं रजोदृष्टौ तत्स्पृ
ष्टान्नस्य त्यागः ॥ अन्नाधारे चं शतमस्तिकोदकादिस्पृष्टे च त्याग एव रजकादिस्पृष्टे जलेनाज्ञायाग्निमर्कैव

112011

रमः

॥ एहिनी ॥

वर्णेनित्यमिति विस्तृतं॥ ब्रह्मात्म्यां विते तु देव लब्ध्वा ह॥ भोजने दंत लग्नानि निर्वहत्या च मनंचरेत्॥ दंत
कुपस्यजिह्वाप्यशोरोपलब्धौ चाशुचित्वं अन्यथाशुचित्वं॥ दंतवदंत जनेषु सर्वजमन्यत्रजिह्वेस्य
शोनादिति शंखोक्ते॥ गौतमस्त्वन्याह दंतस्मिष्ठेषु दंतवदन्यत्रपित्रजिह्वानि स्पृशनात्त्राद्युतेरित्येके
दंतलग्नमप्यपहंयं॥ दंतलग्नमसंहायं लेपं मन्येत दंतवत्॥ नतत्र बज्रजशकुर्वाद्यलमुद्धरणे पुनः॥
न वेदशौचमत्यर्थं त्रणवेधा दुरोक्त इति देवलोक्ते॥ षट्त्रिंशं कांतेतां ब्रूते च फले चैव भुक्तस्ते हा च
शिष्टके त्वग्नि॥ पत्रैर्मूलफलैस्तृणकाष्ठमथास्तथासुगंधिनिस्तथाद्रव्यं नो छिद्यस्तु न वेद्विज॥ इति वसि
ष्ठ॥ प्राणा रूतापुसोमेषु मधुपर्कं तथैव च॥ आस्यहोमेषु सर्वेषु नो छिद्ये न वति द्विज॥ इति॥ आस्यहोमेषु
दष्टा वसिष्ठ नक्षत्राणि इति हेमाद्रिः॥ आश्वलायनीयैस्तु मधुपर्कं आचमनं कार्यमेव॥ एतर्द्धकोनसर्वेषु प्राणा
कृत्यादिषा च मनोभावे सिद्धेऽपि न सोमो नो छिद्ये न वतीति तत्सूत्रेण तान्प्रति मधुपर्कं हि धनु छिद्यता प
संख्यानाह एष वर्णे इति कृतोप्याशयात्प्रथा च मनविधिः॥ दृष्टपाराशरः कृत्वा यमौ च॥ प्रह्ना ल्यपादौ

आ. म.

॥२१॥

हस्तौ मज्जलैः निबद्धशिरवकच्छस्तद्विजज्ञाचमनं चरेत् स्मृत्यर्थसारे सौवर्णशैव्यपात्रैस्तदेतु बिल्व
अचर्मभिः वामनो हस्तचाचामेदन्पदातु संभवे गोतमः ॥ निश्चतुर्विंशपञ्चाचामेतवानि चोपस्य श्रेष्ठ
चतुर्विंशैः छिकी विकल्प इति माधवः ॥ त्रयेणापतोष इति आस्तः फलस्यार्थमिति केचित् ॥ यो
गान्तिः प्राशपापो द्विरुन्मज्जपरवान्पद्भिः समुपस्य श्रेष्ठः ॥ अयं च द्विजातिविषयः स्त्री च शूद्रश्च सकृत्
शामिरंततश्चिनेनैव स्त्री शूद्रयोः सकृद्विधानात् स एव ॥ अतर्जतुश्चौदेशे उपविष्ट उदुःसुखः प्रा
ग्वा ब्राह्मेण तार्थेन द्विजातिमुपस्य श्रेष्ठः ॥ अत्र द्विजगृहणा स्त्री शूद्रपौरनियते ॥ इति हेमाद्रिः ॥
तस्माच्च लं सर्वसाधारणं कायदेवेतु ब्राह्मणं प्रत्येव तथा मनुः ॥ ब्राह्मेण विप्रस्तार्थेन नित्यकालमुप
स्य श्रेष्ठः ॥ कायत्रैदशकाभ्यां वानपित्रेण कदाचन इति ॥ त्रैदशिकं देवं यत्र नित्यपदा सर्वदा ब्राह्मेणैव
तस्य ब्राह्मणद्वयपयाते तत्र रात्र्यामिति व्यवस्थितो विकल्प उत्रयोस्तैच्छिकः ॥ याजवल्क्यः कनिष्ठादेशिन्पु
ष्टमूलामयेकरस्य च प्रजापतिपि दृब्रह्मदेवतार्थान्पुनः कृत्वा बोधायनः निर्वणसंस्त्रवणलाजा होमनि

रामः
॥ एतत् ॥

त्या होमा न्कायेन तार्थेन कुर्यात्तदैवेन दैविकं च पेटकं पित्रेण ॥ कमंडलुस्पर्शनं दधिस्पर्शनं नवान्न प्राशि
नं च स्तन्यहरणं दैवाकं सौम्येन ॥ आग्नौ पेनप्रतियहं कुर्यात् ॥ अंगुलिमूले सौम्यं करमध्ये अग्नेयं ॥ देवजः
उभयत्र स्थितैर्दैनैः समाचमति यो द्विजः ॥ सोमपानफलं सोपि मुक्ताय न फलं लभेत् ॥ उभयत्र हस्तद्वये
केवला वामहस्ते निषधमाह हरितः ॥ वामहस्ते कुशाच्छत्वा समाचमति यो द्विजः ॥ उपस्य नवेनैव न रुद्धिरे
ण मूलेन चेति बिल्वः ॥ ग्रंथिर्यस्य पुविन्नस्य न तेनाचमनं चरेत् ॥ शंखः काशहस्तस्तनाचामेकदा चिद्ध
शोकपावेधशोकयेति तु तेन ह्यन्नक्रियत इति वदर्यवादमात्रं ॥ पूर्वहस्तोपि नेति स्मृत्यर्थसारे बोधायनः ॥
नांगुलिमिनसबुद्धिनिर्नमफतानिर्नशरानिर्नगेषिणानिर्नकलुषानि ॥ नित्यं सन्नजस्य न न विलोकयन्न
प्रतिप्रदेन प्रणतौ न मुक्तशिर्योमा बद्धकछोन बद्धिजगूपस्य श्रेष्ठतां जमिना पिबेन्न बुद्ध्यतो ह केनाच
मेतन्नतिश्चिन्तितुम्या ॥ जे जलेतु विशेषमाह बिल्वः ॥ जानौ स्तद्धजलेति ह्यत्र आचान्तं शुचितामियात् ॥ ज
लस्य जलकृत्येषु स्थलस्य स्थलकर्मसु ॥ उभयस्तु नयस्य स्तूकर्मस्य पिबेत्तौ न वेत्तु हरितः ॥ आश्वासा

जलेकुर्यात्त्रिपुण्यं चमनं जपं शुद्धं वा सास्यलेकुर्यात्त्रिपुण्यं चमनं जपं स एव विवर्णगंधर्वायं फेनालं च विवर्जयेत्
ये त्रयं देवलः सोपानको जलयेत्ते कुर्यात्त्रिपुण्यं चमनं जपं स एव विवर्णगंधर्वायं फेनालं च विवर्जयेत्
षोडशपिनाचामे दस्त्रेणावेषवाशिरः संवर्तः अत्राद्या निरनुदमानिस्त्यक्ताभिः पौनहुदुदेः अप्रकृतेन
शुद्धिः स्यादुल्लोचनशतपायिनः आजातेनेति तृतीयाषष्ट्यर्थे बोद्धव्याः बोधायनः शुद्धाभावे न वेति धित्य
क्ता नमो तु तज्जलेः आचारप्रदीपे आपस्तंबः मध्यार्थे नो जनार्थे वापि अर्थवातयेव च मृदा कृतेन ना
चा नेजपादि हवनेषु च यमः आपस्तंबः करनरवस्य आत्ममाचमतिर्ये द्विजः सुरोपिवतिसुव्यक्तां च
मवचनं यथोतिः आपस्तंबः नवर्षधारास्वाचामेत्तया च प्रदके प्रदरो गर्तः प्रतिप्रसवमारुः सिद्धः प्रद
रादपि गोस्तर्पणादित्यदिहिति इदं तु कलौ निषिद्धमिति कल्पितं नृनिर्णये आचरणाः गोतृप्ति
शिष्टेषु यमिनिष्टोराचमनक्रियेति कलिनिषिद्धेषु पात्रात् देवलः ये पुदे शेषु यज्ञोपपाचघ्नैव मृ
त्तिका तत्र तात्तावमन्येत धर्मस्त्रे वता दशाद इति चिस्तु न गच्छन्नशयानश्च न स्थितः प्रकणवचनस्य

रामः

॥१००॥

शतहमं जल्पन्तश्च चोडालवने गोचिलः नातरायैकदेशस्याकृत्वा चैवोत्तरायतामिति आचमनमिति शेषः
प्रचेताः वनिवसो नान्यकुर्वन्नामनपादश्चाचमेत् पुलस्त्यः कं वंशिरोचाप्रावृत्त्यपणगापिवाः अकृत्वा पा
दयोः शौचं आचमनं पशुचिर्नर्वत् आचमनात्पूर्वगंडूषानाह प्रयोगपारिजाते आचार्यः कुर्याद्वादश
गंडूषान् पुराषोऽसने द्विजः मूर्त्तैश्च त्वारिं गंडूषानो जाते तु षोडशः नश्यन्नो ज्वा वसाने च गंडूषाष्टौ विधी
यते वामहस्तेनान्वारं नुमाह यमः तालोपस्य शौद्धिद्वान्वाव द्वायेन स्पृशेत् अपा पशुसंज्ञा माह नागदेवीये
शाद्यायनात्रिः पशुसंज्ञा कुर्यात्पानोपरि त्रिभिः महाक्षिडच निक्षिपेन्मध्यशेषं शुध्यतीति विशेषमाह
याजवल्क्यः कृत्कं वना तु गानिस्त्यया संख्ये द्विजातयः शुद्धेरन्त्री च मृदुश्च सत्वश्च निरंततः सकृ
दिति त्रित्वमात्राय वादकं न तु सर्वेति कर्तव्यं त्रयाः तेन स वाप्य गपर्शनामिदिरूपेति कर्तव्यतास्मात्प्राज्या
कर्तव्ये च अंतत इति तृतीयायैतमिस्तु गानि रिति विज्ञानेश्वरः इदं तगानिरिति हे साद्रिः आचमनं तेने
ति आदत्तः इदं ज्ञानं परिमाणं ममाशनाः माषमज्जनमात्रादयं गमा नवेतीति ग्रहणो विशेषमाह कणव

आ.म.

॥ १३ ॥

आयतं पूर्वतः कृत्वा - कर्णकृतिवत्करं संहतं गुलिना तोयं गृहीत्वा पाणिमाद्विज ॥ मुक्तं गुष्टं कनिष्ठेन ।
शेषेण च मनंतरेत ॥ नरकाजः देव्याया दैस्त्रिनिःपात्वा ॥ त्रिगैतवधा स्पृशेत् ॥ पुनर्व्याकृतिग - आशिरो
संनैर्द्धिधा स्पृशेत् ॥ बोधायनः ॥ त्रिःपरिमृजेद्विरत्येकशति ॥ ओषाविति शेषः तव विलौमकाविति हेमाद्रि
॥ शंखः ॥ तर्जन्यंगुष्ठयोगेन स्पृशेत् ॥ नासापुटं हयं ॥ अंगुष्ठस्यानामिकाया योगेन अवर्णं स्पृशेत् ॥ कनिष्ठं गु
ष्ठयोगेन स्पृशेत् ॥ स्कंधं हयंततः ॥ नानिचक्रं दयतश्च स्पृशेत् ॥ पाणिना धौग्निसंनेत्रेण च मज्ज्याय संस्पृशेत् ॥ विप्रस्तुनेतरा
ने विधिः ॥ आश्वलायनाः ॥ जले शुद्धैः पिवेद्देहं श्वतुर्वा बुधानैर्द्विजप्रमृजेद्विरत्येवैरापुराणैः ॥ येति ह्यसुके ॥
मुखं मंगुष्ठं लेन एकं वाप उपस्पृशेत् ॥ पाणिना धौग्निसंनेत्रेण च मज्ज्याय संस्पृशेत् ॥ विप्रस्तुनेतरा
णां तु तन्मुखं नने स्पृशेत् ॥ सूर्याय दक्षिणे नेत्रे वा मे सोमाय वायवे न सोहि गायत्र्या वणवाक्ते रिशाय सं
स्पृशेत् ॥ पृथिव्या पादपौर्वाचारं तरिक्षाय गुह्यं केदिशेनाभ्यां ब्रह्मणे च विदमे वेङ्कदये तथा ॥ शिवाये
तिरम्यं ते हस्तप्रक्षये ततः ॥ इति श्रगस्य संहितायां ॥ केशवाद्यैः त्रिनिःपात्वा ह्यभ्यां प्रक्षालयेत् करौ ॥ वा

रामः

॥ १०१ ॥

सामोष्टौ तु संस्पृश्यान्मार्जने तथा ॥ एकेन हस्तं प्रक्षाल्य पादावपि तथैव च ॥ संप्रोक्षेत् केन मुर्धनं
ततः सकर्षणं विनिः ॥ आस्यनासाह्नि कर्णश्च नानिचक्रः ॥ शिरोमकान् एवमाचमनं कृत्वा साक्षात् नारायणो न
नेत ॥ अत्रितानि केशावादि कृषणानि चतुर्विंशतिनामानि चतुर्ध्यानि नमो तानि प्रथमैकवचनांता
नि बोधायणि ॥ केचित्तु संबुध्यंतां मुञ्चार्थं तितत्रापि विष्णुपदं तरिपदं चापि नक्तिकमेवोच्चारयंतित्वशा
धुने वषट्पुंजाते तिनियमाच्चित्यं च मनः समवेमा कृते यपुराणे देवतामां पिष्टुणा च कृपाणां चैव यत्नतः
॥ कुक्कीतालं ननं वापि दक्षिणं अवणस्पृश्या विनवतो ह्येतत्सर्वानावे परः परं ॥ बोधायनः ॥ आर्त्तलयां
नू मिगोमयं वा संस्पृशेत् ॥ ह्याचम्य नम्य सर्वकर्म गत्वं मुक्तं ॥ पुराणसारे यः क्रियाः कुरुते मोहादनाच ॥
मैवना कस्तिकः ॥ नवंति हि क्रियास्तस्य ह्यसर्वत संशयः ॥ इति ॥ ॥ इति श्रीमामासकशंकरनरस
जनकनीलकंठकृतेश्वाचारमयूरवेत्ता चमनप्रकरणं ॥ अथ दंतधावनं ॥ मुखे पशुं पिते नित्यं नवत्ययतो
नरः ॥ तदा इकांशं शुक्लं चानक्षये दंतधावनं ॥ इदं दंतमुद्यधे नितुस्नानाद्यं वत्य संयतो नरः ॥ तद्ये गदं तात्प्र

५
श्री म.

॥ १४ ॥

हा ल्यस्ता यादिति छंदो गपरिशिष्टे तु दर्शपूर्णसमान्या निष्ठा सोमेन पजेतेति वन का लार्थः संयोगमदनो
प्येवं ददं च नोजनानंतरं मपि कार्यं प्रातर्नुत्का च यत्र वा कूनक्षये दंत धावनं मिति विदमृक्ते उक्तौ
नियमिति यरमिति हलां युधिये सवान्प्रतीति आदत्तः अत्र च कालादिनिषेधो नास्ति नोजने दंत धाव
दिनिहत्या च मनं चर दिति ति देवलोके हृष्टि एनि हंरण स्यावस्य कत्वात् कात्यायनं दासु च न वस्य च
दंत काष्ठं विवर्जयेत् विष्णु न वस्यं चैव दादृपा वर्जये दंत धावनं न वस्यं जानुवारेण चैति वा पाव
श्राद्धे जन्मदिवसे विवाहे सुख डारवयो वते चैवोपवासे च वर्जये दंत धावनं व्यास श्राद्धे च य
ज्ञे निद्य मेनाद्यात्योषित मत्त का आश्वक र्त्तरी नियमो यनतु नेकु कदाचन नोद्या दंत काष्ठमिति शेष
आचार्य आश्वमेध चतुर्दशो पंचदशो त्रिजन्म सु पंच्यती पाते च संक्रांत्य दंत काष्ठं न भक्षयेत् नद्या
द्यजार्णव मयुश्वास का सज्वरा दितः पुरो दया दिवि प्रेक्षस्व द्या नोपितेस्त मितरवौ राक्षितो ब्रह्मचारी च
यतिश्च विधवांगनानि त्प मद्या दंत काष्ठममायांतु विवर्जयेत् त्रिजन्मतदा द्युतर वेष्टितिकेचित् जन्मव

रामः

॥ १०२ ॥

मैकोन विंशतिके धिति ज्योतिषिकाः नृसिंहपुराणे प्रतिपदं षष्ठी पुन वस्यं चैव नारत्य दंतानां काष्ठ
संयोगो दहत्या सप्त मं कुलं काष्ठ्य हणात्परा दौ नदो ष तथा च व्यासः प्रतिपदं षष्ठी पुन वस्यं दंत
धावनं पूरैरित्यत्र काष्ठे स्तुजिको धेरवः सदैव तु सणपणैर्मिधमाना मिकां गुप्ते निषिधाह कुर्युरिति
स्मृत्यसारे व्यासः अला ने दंत काष्ठानां निषिधां यांति यो तथा अयां हादस्यां गं इषे विदध्या दंत धा
वनं स्कादे अयंगे चो दधुस्ताने दंत धावनं मेयुने जाते च मरणे चैव तत्काल व्यापिना तिथि यम चतुर्द
शष्टमी दर्श पूर्णिमा संक्रमेव एषु स्रातैल मासा निदत काष्ठं तु वर्जयेत् वसिष्ठः शत्रुर्क श्रुतवारेषु
कुजा हे व्रत वासरे जन्मा हे श्राद्ध दिवसे दंत काष्ठं वर्जयेत् मध्याह्न स्नान वेलायां यो च ह्ये दंत धावनं निरा
शस्त्य गच्छति देवता पित्र नि महा अत्रानो दित इत्यनेनैव मध्याह्न निषेधे सिद्धे पुनर्न षेधो दोषा वि
कार्य मध्याह्न श्राद्ध वेलायामिति पावा गौ निल रजस्वला स्रुति का च वर्जये दंत धावनं स्मृति मंजप
रं जस्वला चतुर्थं क्रिस्ति कदश मे दनि स्नानाने पूर्वबंध मोक्षे निघे घपि चरे दितीना गदेवा ये चिरं

आ.म.

॥ १५ ॥

तेषु केशेषु चिरं मन्त्रपुरा षयो॥ चिरं स्नाने च राधं च मैथुने शयने शने॥ व्यास॥ प्रहास्य पादहस्तौ च मुखे
चक्षुः समाहित॥ दक्षिणं बाहुमुद्धृत्य कृत्वा ज्ञानं तरात॥ तिक्रं पायं च तथा कडकं कटकी क्षीरं च क्षौद्रं
दादशां गुलमव्रणं॥ कनिष्ठिकाग्रं दं स्पृक्ष्य लं कर्चाग्रं पर्वकं॥ कौमेर्मिध्यां गुलमसमं स्पृक्ष्य लं दादशां गुल
संमितं सत्वन्वं दंतकाष्ठं स्यान्न दये एतु धावयेत्॥ इदं विषमदंतं स्पृक्ष्य तस्मिन् इतरस्य तु कनिष्ठकग्रं स
मं स्पृक्ष्य लं॥ स्रक्ष्यं हानं दंतं स्पृक्ष्य मम दंतं स्पृक्ष्य मध्यमं स्पृक्ष्य लं विषमदंतं स्पृक्ष्य त्रिविधं दंतं धावनमिति॥ विलुक्ते
विलु॥ दादशां गुलिकं विप्रेकाष्टमा कुमनीषिणा॥ मृदु विद्वद्वाजाती नं वषट्पुंरं गुलं॥ गर्गः चतुरगु
लमानंतु नारीणां नात्र संशयति॥ नमिह पुराणेति त्रिणा वेणु पृष्टं च आम्बुनिबोधैव च आपामार्ग
श्च वि॥ चश्च॥ म्वर्कश्चैव उंबरस्तथा बहिरिति उकास्ते ते प्रज्ञास्ता दंतं धावने॥ कौविहारः करं जश्चट
जः स्रक्ष्यमावती॥ गर्गः मर्जे धैर्यं व तेदाप्ति॥ करं जे विजयोरणे॥ नक्षत्रे वार्यं संपत्तिवदयो मधुरस्वर॥
खदिरं चैव सौभाग्यं॥ बिल्वे तु विपुष्यते॥ औडंबरं च वा रुचिं बंधुके च दृढमतिः सैध्वे च कीर्तिमौन

रामः

॥ १०३ ॥

गं पालं शोभिषि मन्त्रमा॥ कदं बेमकला लक्ष्मारात्रे आरोग्यमेव च॥ आपामार्गेऽतिर्मधा प्रज्ञावसिर्वयुश्चति
॥ आयुः शालं यशो लक्ष्मसौभाग्यं चोपजायते॥ अर्केण हंति रोगोऽसु बाजपुरेण तु व्यथा॥ डाडिमे सिद्धिवा
स्ते च उदजे कुटजे तथा॥ जाती च कर मदी च उच्चमं नाशयेदिति॥ ककुभे न सुप्ताया न न्मवेस्त्वलितवर्जिते॥
ककुभे न प्रमेविक॥ आम्बुलायनः आपामार्गेऽतिर्मधा प्रज्ञावसिर्वयुश्चति॥ स्त्री वृषत्वा प्रियगुणि॥ वेणुना चाधुया ज्ञाचो राजवृ
दाज्जपलनेतु॥ चूतेन पवश्यत्वमौभाग्यं यनमेव तु॥ ही घायु बुर्ज वृक्षेण इष्टं सिद्धिं लभेदथ जयंकवक
वृक्षात्पुलं वैकं कताश्च नेतु॥ आरोग्यं कर्णिकारेण पारं त्यागार्पमुत्तमं॥ अशोकेन चिशो कस्या ह्यव
गा ह्यलवचसं॥ खदिराद् रिबला नोगा क्कनेति शयं महत्॥ बागा तोम विजे दंतान्मातो नाम सपीडया
जिकामलांतमुदितं दंतं तरित॥ मेव च॥ राक्षस्यामुक्त्यैकाष्टं हिशि निर्मज्जवाभुचौ॥ राजहसोरा
जादने तथा दक्षिणा॥ प्रिनि॥ खानाद्यान्नालं धवकदंबं कं तिडके गुदं बंधु कसो वा कर मजि रूको॥
कर्पासदंतकाष्ठं च विष्णोरपि हरेऽस्त्रियं नीलनिली वृक्षं ध्रुवः प्रसिद्धः मोचा कदली आचार्यः ना

आ.म.

॥१६॥

यउनत्वचहानेना॥ प्रशस्तातस्तु प्रवृत्तु॥ इति किंशुकशाल्मलीकरं ज्ञादी श्ववर्जयेत् तर्प कोविदारैर्गुहं
श्वेवशात्मलीवृक्षसि॥ क्रिकाः श्यामाकं पारिभङ्गुगुलं पिच्छि लोतया॥ प्रतिगंधं डगंधिविस्मनप्रले
ष्मातकारिष्टविनीतकधवधेन्यलो॥ नकोविदारश्यापीलुपिप्पलेगुदगुगुलं नर्चुरनिर्गुं शिशुनिल
कतिलजो॥ हारीत॥ कालेयपलाशकोविदारश्याष्मातकविल्वकशाकहृत्तनिर्गुं शिशिवंशशिरीष
मालतीकरवीरबदरीकरं जवेणुवर्जयतिगर्ग॥ कुशशकोपनाशचशिष्ययस्तनस्ययेत् तव
द्रवतिचांडालोपावङ्गोनेपति॥ व्यास॥ पालाशमीमनेयानेदंतकाष्टं च पांडके॥ वर्जयेदं प्रय
त्नेन सममाश्वत्थमेव च॥ मार्कंडेयः॥ शाल्मल्याश्च कन्यानां धवकिंशुकयो रपि॥ कोविदारश्या
सीतालश्लेष्मतकविनामके॥ वर्जयेदंतकाष्टं च गुगुलुक्रमुकंतया॥ वाराहमिहिरः॥ अज्ञातपू
र्वानिर्दंतकाष्टाक्षपणैश्च समन्वितानि नयुग्मपणानि नपावितानि नवोर्ध्वमुष्काणि विना
त्वचावा॥ अत्र कानि विस्मामान्यतो निविद्यान्यपिकामार्प्यत्वेन विहितत्वात्तत्कामनाचक्षियाद्वा

रामः

॥ १०५ ॥

रावेव॥ यानितु केवलं विहितप्रतिषिद्धिकल्प इति चंद्रिकायां विहितालाचे॥ प्रतिषिद्धंतद्वज्जाने विहितप्र
तिषिद्धमेव ह्यमिति सर्वे विहितानाने प्रतिषिद्धविहितप्रतिषिद्धयोरैषिको विकल्प इत्यपि कश्चि
तः॥ आश्वलायनः॥ नो गुलाचिश्च पणो लोष्टैश्च न स्मृता॥ नायसैश्च तथा लोहैः॥ सर्वे दंतान्मज्जेद्विजः शा
तातपः॥ दंतधावनं गुल्फप्रक्षालनं च रोगतथा॥ मृत्त्रिका नक्षत्रं चापितु ल्यंगो मांसमक्षरं॥ प्रयोगपा
रिते धर्मसारे॥ अंगारवालुकार्षणवृणवत्त्रनखादिभिः॥ न कुर्यादंतकाष्टं च तैले च शिरसि स्थिते ग्विवौषधमाह
तकाष्टं च श्याकाष्टं च श्याकामीषितैर्दिने॥ न कुर्यादंतकाष्टं च तैले च शिरसि स्थिते ग्विवौषधमाह
विष्णुः॥ प्राक्पुत्रवस्य धृतिः सौर्यं शरीरं गपमेव च॥ दक्षिणेन तथा कष्टं पश्चिमेन राजयः॥ उत्तरेण गवो
नाशः॥ स्त्रीणां परिजनस्य च पूर्वोत्तरे तु हि सागो सर्वाङ्कामानवाप्नुयात्॥ दंतधावनं मंत्रेणाग्रे देवीयं च
नाद्याय बृहद्वा॥ सोमो राजाय मागात्॥ समे सुरवे प्रमादं नैयशासा च नगे न च शृंगिरा॥ प्रक्षाल्य
पक्षेयकाष्टं प्रक्षाल्यैव तु संजेत॥ आयुरित्यादि मंत्रा यमुक्ता शखा निमंत्रण इति मंत्रः॥ काशीखंडे॥

आम.

॥२७॥

आयुबलं यशो वर्चः प्रजाः पशूवस्तन्निव। ब्रह्म प्रजां च मेधां च त्वं नो धेहि च न स्पते। इत धाव नो त्रंशो न क
पश्चाद्वा दशंगे इ वै विं द ध्या इत धाव नो स्मृत्वो कारं चो गाय त्रानि वै ब ध्ना या छिरं वा ततः॥ इति श्रुंगिरा
॥ पतिता तस्य पारवं डि देवा जा वरज स्वला॥ निष क्पात किंचो डान मे ह्या इत धने॥ सुन कं ड रा हं च छत्र
कं या म कु कुटं अ न्या नै व द शा न्य स्पे शे द्वि ज सु दौ वि च ह्म ण इति देव जी वो दे ल क॥ द्वि जा द ता॥ इ
ति इत धाव नो॥ **अथ पवित्र विधिः** व्यासः कुशैः इतं न वे त्स्ताने कुशे नो स्मृ शे द्वि ज॥ कुशे न चो ह्ते
तौ यं सो म पा ने न सं मि ते॥ य म॥ कुशाः काशास्तथा दूर्वाया वा व्रीह्य रा व च ज्वजा॥ पंड रिका णि सप्त
धा व हि रु च्य त इति शंख॥ कुशा जा वे द्वि ज श्रेष्ठ कशेः कु वी रं त त त्व इति का स्या य न मा से न न स
मा वा स्या त स्यो द नो च यो म त॥ अ या त मा से द नो वि न यो ज्या पुन रिति प्रयो ग पा रि जा ते स्मृ ति चिं ता म खौ॥ मा
सि मा वा स्या ह ता द नो स्त त्त्वा से व चो दि ता इति मा धं डे य॥ सु वि नृ त्वा सु चो र शो स्थि त्वा पूर्वो त्तरा सु
रव॥ उं कारेणै व मं त्रेण कुशा स्पृष्ट्वा द्वि जा त म॥ किं चि ना स हो त य त्र प र मे द्वि त्रि स र्ज ग॥ द ह त्व स र्व पा

॥२५॥

पानि र्न स्वस्तिक रो मु मे न वा इ मं मं त्रे स मु च्चा र्य स्थि रं सा ग्रं को शं द्वि द ल मे व च॥ आ दे श मा त्रं वि जे यं प वि
त्र य कु त्र चि त मा धं डे य॥ चतु र्दि नो पि नृ ले ब्रा ह्म ण प वि त्र कं ए कै वं नू त मु दि ष्ट व रो व रे धि चा क्र मं॥ त्रि नि
दं नैः शं ति क र्म पंच सिं पो ष्टि कं त था॥ चतु र्नि रा त्रि च॥ रां क्त कु र्वं त्कु र्या त्प वि त्र क मि ति॥ त्रि नि ब्र ह्म य जे ज पे
चै व ब्र ह्म यं षि वि धी य ते॥ जो ज ने च त्तु लः प्रो क्त ए वं ध र्मो न हा य ते हे मा डौ अ न्या न्य प वि त्रा॥ णि कु शा इ र्वा म या
नि च॥ हे मा त्म क प वि त्र स्य क ला ना च द॥ मा त्म क प वि त्र स्य क ला नां दं ति षो ड शं ति पा रि जा ते॥ आ चा र्य हे मे न
स र्व द म र्व कु वा ने वा न्वि चा र य न॥ रा प्यं द ह्म प्र दे शि न्यां वि न या द्वा द्वि नो द्वि ज इति द द्वि ण॥ यो ग या ज व ल्क
अ ना मि का धृ तं हे म त र्ज न्यां प्य मे व च॥ क नि ष्ठ कां धृ तं॥ ख ड्गं तै न पू तो न वे न्न र इति॥ प्र यो ग पा रि जा ते सं ग्र ह का
र॥ उ त्तरा यं यो ग प दं त र्ज न्यां र ज तं त था॥ त ता क पि त् के॥ धा र्य जे शे वा वि द्य ते य दा॥ इति॥ तथा॥ या ड के चो त्त
रा यं च त र्ज न्यां रा प्य धा रणे न जी व त्पि त् क॥ कु र्या न्ये ष्ठे त्तरा जा व ति॥ आ र दा ति ल के ता म्र ता र सु व र्णा नां च
र्क॥ षो ड श रे ड नि॥ कृ ता त्रि श क्ति मु डे यं ती व दारि त्र ना शि ना ति ता रं रू पं॥ अ र्च न दी पे सो म सूर्या मि त्ता॥

श्री. म.

॥ १८ ॥

पास्तवणात्माह त्रयंतथा शैव्यमिडुः स्मृतो हेमसूर्यस्ताम्रं कृताशन लोहनागा समुद्दिष्टाः स्वराक्षरसं
ज्ञया तैर्लोहेः कारयेन्मुद्रामसं कल्पिकं सगतां सा ग्रं स ह स सं ज प्य स्मृष्टानां कृया त त त त स्या संपातये
मंत्रासर्षिषा पूर्व सं र व या नि क्षि प्य कुं ने तां मुद्रा म नि षे को क्त व र्म नि द्या वा ह्य पू ज ये दे वी मु प चा रेः स
माहितः अनिषिच्य विना ता य र घा तं मु द्वि षां गु रु ॥ इ यं र द्वा द्धु त्र रोग वि ष ज्व र वि ना श मी ॥ व्या ल चो र म
गा दि म्यो र द्वां कुर्या द्वि शेष तः ॥ सु द्वे वि ज य मा नो ति धा रा य न्मु जे श्व र ॥ स्व रा द्य क्ष रा ए प क पं चा त्रा त ॥ त त्र
षो ड श ना गा रू प्य स्या पं च वि त्रा ति ता म् स प दे ह न्मा ॥ सा य म षो त्र रं स द्वा सं ज प्य जु कृ या दि त्प न्व य ॥ त स्या
मु द्रा यां संपा ते ये छं पा ता नि ति शेष ॥ सं र व्या ज प्य स्या श्वा रा ध्य दे व ता या श्वा ग मि को वै दि का ना म मं त्रो
वा ज य हो म पो म या र्ज य ॥ मु द्रा घ ट ना दि स र्व मु य रा ग स ए व का र्य मि ति सां प्र दा पि का ॥ आ म्बु ज्ञा य ना ॥
अ ग्रं थि कं च दै स च त था लो ह त्र यो द्ध वं ॥ गाय त्र य क्ष र व र्गे ण ग ह्नी व्या ता म् स मु त्र मं ॥ अ नु द्धु न त द रो प्यं
त्रि द्धु नः क न को त्र मं ॥ गाय त्र य क्ष रा णि च तु र्विं श ति ॥ अ नु द्धु नो द्वा त्रिं श त ॥ त्रि द्धु न अ त्वा रिं श त ॥ श ला

रामः

॥ १०६ ॥

कां करपित्वा दौ ना नि स्त जे रं गु ली य कं ॥ ए वं लो ह त्र ये त्र णै व कृ तं र द्वा प्र मु त्र मं श्रु दै र्घ र्यं दि वा रा त्रं यं स म स
था पि वा ज ले क्ष म प्र दे शि न्यां धृ त्वा य स्त त्र कं ॥ उ च्च ट ना दि सं मि धै म हा प त्सु द्वि जे त्र मा ॥ न व र त्त मु द्रा मा ह वो
प दे व न हि श्रु मु चं प्र सं गी रा नि शं वै के यु गुं म थु बु प्रा च्यार त्ना नि रे व टा म् म धे मा णि क मु त्त गी ॥ अ त्र
हि श्रु मि त्या द्य ॥ क्ष र द्वां चानि ॥ ही र क मु क्ता दि ग्र ह प्र ति पा द का नि प्रा च्या ॥ प्रा ची मा र न्य ग्र हा ॥ र वे टा ॥ उ त्त
र द र र वि ॥ मा सो द्वा से अ र्क ऊ र क्त गु रु न्द गु मं द के त व ॥ मा णि कं मौ क्तिकं चारु बि डु मं गा रु डं पु न ॥ पु ष्य
रा गं ल स द्धु जे ना लं गी मे द कं त था वै द र्य न व र त्ना नि मु द्रा तां क ल्प ये श्रु तं ॥ ज प दो मा दि कं स र्वं कुर्या त्पूर्वो क्त व
र्त म्ना ॥ यो मु द्रां द्वा र य दे नां त स्य र्वं श गा य ह् ॥ र क्तो नो म ॥ अ ह्नी रा ज अ थ स्नानं ॥ यो ग या ज्ञ व ल्प ॥ अ स्ना त्वा
ना च रे त्क म ज य हो मा दि कं च न ॥ ला त्मा स्वे द स मा की र्णः श या न ड क्ति तः पु मा न् स्वि ये ति हि मु पु त्त म्प इ षि
या णि स्त वं ति च त्रं गा नि स म ता यां ति त्ना त्र मा न्य मै स ह अ त्मं त म लि नः का यो न व द्धि द्र स म न्वि त ॥ स व त्पे व
दि वा रा त्रौ प्रा तः स्नानं वि शो ध नं ॥ प्रा त स्नानं प्र शं सं ति द द्वा द द्धु क रं हि त त्म स व म ह ति श्रु वा त्मा प्रा तः ॥

स्नायाजयादिकं गुणादशस्नानपरस्परसाधोरुपंचतेजश्चलंचशैवं त्र्ययुष्यमारोग्यमनोबुधत्वं
 उः स्वप्ननाशश्चमंधास्नानेन हादेवस्वावाकृद्देशुच ॥ सास्मच ॥ पंचपिडाननु धत्पनस्नायात्परवारिणा
 ति परसात्ताकेनुरृष्टजलेमृत्पिंडपंचके ॥ कुरणा जावेनस्नायादित्यंतिमार्घ्या ॥ मराचिः ॥ नृमिस्तुमु
 हृतं वापिश्रीतमुल्लमथापिवा ॥ गंगं पापः पुनात्याशु पापममरणं तिकमिति ॥ योगयाज्ञवल्क्यः नृमि
 ष्टमुहतात्पुण्यं ततः प्रस्रवणोदकं ॥ ततोपिसारसंपुण्यं तस्मानादेयमुच्यते ॥ तीर्थतायंततपुण्यं ततो
 गंगंतु सर्वत इति ॥ गंगावाक्यं ॥ नंदीनानलिनीसीतामालतीचमुद्गायगा ॥ विष्णुदायप्रसंभूतागंगात्रि
 ष्यध्यामिनी ॥ नागारघी नोगवती जीह्वान्निजवेश्वरी ॥ द्वादशैतानि नामानि यत्र यत्र जलाशये ॥ स्ना
 तोद्यतः सदा कुर्यात्तत्र तत्र वसाम्पहमिति ॥ देवज ॥ एकां नंदी समासां द्यनान्यं स्नानेन नंदी स्मरेत् ॥ मर्क
 डेय ॥ संकल्पं च यथा कुर्यात्स्नानं नवतदिक इति ॥ यथायथा वदित्यर्थ इति ॥ त्रावृचणाः शंखः ॥ त्रा
 पोयस्मान्निति स्मत्वा नास्करा निमुरवस्थितः ॥ इदं विष्णुर्जपित्वा तु प्रतिस्तोतो निमज्जति ॥ अथवा हो

दकस्नानं विप्रप्रदादिनेचनं ॥ आदित्या निमुरवः कुर्यात्संध्यावंदमेव चेति ॥ पारिजातयाज्ञवल्क्यः तत्वाया
 मातिमंत्रेण वारुणेन तदे स्थितः ॥ उडत्रमामिति स्मत्वा ह्यवतीर्य जलाशये ॥ आवाह्य वरुणा स्ना चमाचरे द्वि
 धिपूर्वकमिति स्मत्वा ह्यवतीर्य जलाशये ॥ आवाह्य चरुणा स्नानमाचरे द्विधिपूर्वकमिति चतुर्विंशतिमते
 स्नानमवदैवतैर्मंत्रैर्वारुणैश्च मृदा सदा कुर्याद्या इति निवायथै यत्किंचैदमचापिवा ॥ शौनकास्नात्वा
 चां नोवारिमध्यैः पवेदधमर्षणमिति योगयाज्ञवल्क्यः यएवचिस्ततः प्रोक्तः ॥ स्नानस्य विधिरुतमुच्य
 सामर्थ्यं न कुर्याच्चैतन्नायं विधिरुच्यते ॥ स्नानमंतर्जले चैव माजनाचमने तथा ॥ जलानिमंत्रणं चैव तीर्थ
 स्य परिकल्पनं ॥ अमषणस्तर्जनरावृत्तेन नित्यं ॥ स्नानाचरणमित्येतदुपरिष्टं महात्मनिरिति ॥ चतुर्विंश
 तिमते ॥ स्नानादनंतरं तावत्तर्पयेत्पितृदेवता ॥ उत्तार्य पादयेद्भस्त्रं ध्याकर्म ततः परमिति ॥ तर्पणप्रकारमा
 ह ॥ विष्णुः व्यासः यज्ञोपवीतिदेवानां ॥ नोवृत्तिरुषितर्पणं ॥ प्राचीनादीतीपित्रे तु स्वेन तार्पेन नापि वित
 ॥ उशनादौ हस्तौ युग्मतः ॥ कृतरयेऽुदकांजलिः ॥ गोमृगमात्रमुद्धृत्य जमध्ये जले क्षिपेत् ॥ सुमंतु ॥ आका

श्री. म.

॥२०॥

शोनिक्षिपेद्वारिजलस्योदक्षिणासुरवपि दणोस्यातमाकाशंदक्षिणादिकतथैवच। नीत्वाजलांजलांद-
द्यात्तुज्वैरुच्चतरंबुधः। कार्पाजितोः॥ देवतानामर्षणं च जले दद्याज्जलांजलीनाम्। अस्मिंस्कृतप्रपाता-
नां स्थाने दद्याजलंपुनः। बौधायनः जलांजलिं पृंद दद्याद्येचान्पेसंस्कृतां बुवि। अस्मिंस्कृतप्रपातानां
स्थाने दद्याजलंपुनः। मेकमेव तदेक्षिपेत्। तत्र मंत्रं अग्निदग्धाश्वयेजावायेय्यदग्धाकुलेमम॥ नमोदने
नतोयेन तन्मयापंतु परंगतिमिति न गवान्। स्नाने गतर्पणं कृत्वा यश्मणे जलमाहरेत्। तन्मंत्रं यन्म
याद्विषितं तोयं शरीरमलसं न वा तत दोषपरिहारायैव द्वागं तर्पयाम्यहं। नदीक्षमायनं कौर्मैजानतो
ज्ञानतोपि वा यन्मया उक्तं कृतं। तदमस्वारिवन्मंदं विजगन्मातनमोस्तुते। ततोदनां स्पृजेत्। विकरे
पिउदाने च तर्पणं स्नानं कर्मणि। आचान्तः सन्मृकुर्वीत दर्भसत्पजनं बुध इति स्मृतं॥ विलु स्नातः शिरोना
बधुने न्नांगे न्यस्तोयमुद्धरेत्। न च पूर्वंधृतं वा सो न च लैतैस्समुपस्पृशेत्। स्नात्वा न धावयेत्। स्नानमज्या
क्षाममासुरं। मा कंडीयपुराणे॥ अथ मज्या न च स्नातो गायत्राणं वरपाणिनि। न च निधुंनुयात्केशा-

रामः

॥२०॥

न्वासश्चैव न निधुनेतपरिधेयवस्त्रे विशेषमाह देवलः॥ स्वयंधौते न कर्तव्या क्रिया धर्म्यविपश्चिता॥ न तु नेजक
धौते न माहते न कुत्रचिदिति नेको नेजको रजकः॥ न हतेनेति समस्तं पदं॥ २०॥ ब्राह्मणस्यासितं वस्त्रं नृपतेर
ऋषुः स्वर्णं पीतं वैश्यस्य शूद्रस्य नीलं मलवदिध्यते। विकच्छो नु त्तरायश्च न यश्चावस्त्र एव च। श्रौते स्मार्तं तथा कर्म
न नृश्रितये ह्यपि। न नृस्यामलवक्षसा न नृ॥ कौशेयकेवलः॥ न नो द्विगुणवस्त्रः स्या न यो दग्धपवस्तयं॥ न
अश्वत्थतवस्त्रः स्या न यो यधितवस्त्रकः॥ न यश्च वज्रवस्त्रा स्या न यः कौपीनकेवलः॥ काषायवस्त्रसाक्षं
दशनयात्प्रकृतिता॥ कौशेयना प्रधारण एव न यतान तु परिधयो शरीरवासेंतरसाहित्येपि कौपीनैव
वं। उ न यत्रपि केवलं राक्षसाहानस्वरस्वानुजातकरणं॥ परिधानाद्वह्निः कदा निवहाद्यासुरी मता॥ कर्म
कर्मणि चिद्वह्निवर्जनीया प्रयत्नतः प्रयोगपारिजाते स्नानं कृत्वा र्धवस्त्रं तु उर्ध्वमुत्तरयेद्विज॥ अर्धवस्त्रं
मधस्तच्छेत्पुनः स्नाने न मुध्यति॥ विलु पुराणे॥ हेमदेवार्चना विद्यास्त क्रियासु पवने तथा॥ नैकवस्त्रः
प्रवर्तेत द्विजो वाचमनेजये जाबालिः॥ निष्पीडितं धौतवस्त्रं ययदात्कंधे विनिक्षिपेत्॥ तदसुरं नवे-

कपुनः स्नानं विशेषं धनं वस्त्रं चतुर्गुणं कृत्य निष्पाद्य सदृशं तथा वामप्रकोष्ठे भित्तिस्थितं स्थलं स्थिरं
 चमेत् वस्त्रं त्रिगुणितं यत्कृत्वा निष्पादयति मंदधीः वृथा स्नानं न वेत्तुं स्नानं तस्य दशधां तु निगोत्रिलः एक
 वस्त्रो न तु जीतन कुर्यादिव तार्चनं शातातपः सयातः दसपरिचरं न निदेशेयं वस्त्रं तस्य एकवस्त्रं तु तं विद्या
 दैवेषु च कर्मणि योग्या जवत्कराः स्नानं धौतं वस्त्रं पाशाणक्षौमाविकानि च कुतये योगपदं च विवासु
 न वेत्तुं वेत्तुं उत्तरीया नावेत्तुं तरे यज्ञोपवीते द्वे धार्ये श्रोते स्मार्त्तं च कर्मणि वृताय सुत्तरीयाये च स्त्रा ना
 वेत्तुं हिष्यत इति पारस्करे तः एकं चेद्वा सो न वृत्ति तस्यैवोत्तरवर्गेण प्रच्छादयति जा बाहिस्तात्वा निवस्पव
 स्त्रं च जघेशो ध्ये मदे नसाः अपत्रा कृते ते तु कोपीन स्नानवारिणे न ति एत द्धति वस्त्रचारि विषयः गृह्य
 परिशिष्टे अथ तारयेत्यदक्षिणा मुखः प्रचीना वीतिय के वा स्मत्कुलजाता अपुत्रा गोत्रिणे मृता तैर्गृह्य
 तु मया दत्तं वस्त्रं नाप्याउ नोदकमिति वस्त्रं निष्पीड्योपवीतिः अपत्रा उपस्पृश्य परिधानी पमसु स्पर्शपरिधाया
 न्यस्योत्तरीयमसृक्षितं प्रावृत्त्यद्विराचमेदिति कुरु मनु निष्पाद्य स्नानवस्त्रं तु पश्चात् सं ध्या समाचरेत् अन्य

पाकुरुते यस्तु स्नानं तस्या फलं न वेत्तुः मनुः मनुष्यतर्पणे चैव स्नानवस्त्रं निपादने निवाती न द्विप्रस्तयाम्त्र
 पुरीषयोरिति वासो निष्पीडनं चीत प्राचीना वीतयोर्विकल्पा इति केचित् गृह्य परिशिष्टे स्नानाय
 न परत्वात्तेषां प्राचीना वीतमितरेषां निनातमिति तु नृसिंहः विष्णुः ब्रह्मक्षत्रविशं चैव सं वस्त्रानमिष्य
 ते तस्मात्मेव हि स्नानं स्त्रीणां च कुरु नंदनेति दक्षः प्रातर्मध्याह्नायो स्नानं वानप्रस्थ गृहस्थयोः यतेस्त्रि
 षवरात्रे सं कुरु ब्रह्मचारिण इति कात्यायनः अल्पत्वाद्दोमकालस्य बहुत्वात् स्नानं कर्मणि प्रातः संधेप
 तः स्नानं होमलोपो विगर्हित इति गृह्य परिशिष्टे यस्तान विधिः तस्या तर्मध्याह्ने च कुर्यादेकत्र वा प्रात
 रेव ब्रह्मचारा द्वित्रिचे निमग्न प्रतिस्त्रिषु सवनेषु तत्र प्रातः सह गोमयेन कुर्यात् मृदामध्यं हिते सा सं शुद्धा
 निरङ्गि न प्रातः स्नात्वा कं ध्यामुपासीत प्रातरुत्तरं गौमये मंतरिक्षस्य सं गृह्य नृमिष्टं चोययं पश्चम
 त्यज्यतीर्थं मेत्यधौ तपाणि पादमुखं चाम्पसं ध्योक्तं वदात्मा मुद्राणां दिव कृत्वा व्याकृति निस्त्रिधा वि
 न्यस्य दक्षिणां चांगं प्रावेन हि ह्यु निक्षिपेत्तरं तीर्थे क्षिप्त्वा मध्यमं मानसो कश्चिच्चानि मन्त्रं गंधद्वारामि

आ.म.

॥ २२ ॥

सचाम्बुद्वीपसर्वगमालिप्यप्रांजलिः॥ हिरण्यगङ्गावरुणं प्रपद्येतीर्थमेदिहियाचित॥ यन्मयाभुक्ता
साधनां पापेभ्यश्चप्रतिग्रहः॥ यन्मे मनसा वाचा कर्मणा वा उच्यते कृतं॥ तत्र ईशो वरुणो बृहस्पतिर्मा
विता च पुनस्तु न॥ याः प्रवर्तेति दान्याः अवर्तेद्देस इति दान्याः॥ प्रसन्ना जेहृददर्वेति सक्तेन संप्राप्या या
प्रवर्तेनिवत उच्यते उदन्वती रित्येतया तीर्थमुपसृष्टपावगा ह्यस्तातो द्विराचम्य मार्जयेदंबयोयंत्य
क्षानिरित्यक्षानिरापो हि हेति न वनि॥ रथतीर्थमंगुष्ठेनेमंगेगो इति कृत्वा त्रिप्रदक्षिणामालोड्य मका
शष्टष्टमग्नौ घृमर्षणं सूक्तं निरावृत्य निमज्ज्यान्मज्ज्या॥ तद्विषमवलोक्य दशकृत्वा आभुत्प पाणिनां
शंखमुद्रया योनिमुद्रया न्योदकमादाय मूर्द्ध्नि नमोस्वेवाक्षोरुदसि वात्मानं गायत्र्या निषिच्य त्वेक्ष
अमेवरुणानिति दान्याः॥ तरुणमंदीधावतितीति च सूक्तेन पुनस्तायात मुर्द्ध्नि चानिषिचेत् तद्विलो
परमं पदमग्रे दक्षिणे च हसोय क्लिंचेदं वरुणदेवे जने इत्येतां जयेत्॥ स्त्रोतसो निमुख सादितुस्त
यात्॥ अन्यथादित्य निमुख इत्यपि साक्षात्ता निरद्भिः॥ प्राप्नुमुख उपवीता देवता र्थे निव्याकृति निव्यस्त

रामः

॥ २२० ॥

समस्तानि ब्रह्मादिदेवान् सकृत्सत्रं पयित्वा ऽथोदग्रं रवे निवाता सपवानिरद्भिः प्राजापत्येन तीर्थेन रुषी
त्रानिव्याकृति निक्षीर्षेत्तर्पयित्वा अथ दक्षिणमुखं प्राचीनवाति पितृतीर्थेन सत्रिजानिरद्भिः व्याकृति नि
रे वसोमः पितृमान्पुत्रो गिरस्वान्मो कव्यवाहन इत्यादीन् त्रिस्त्रिंशत्पथैस्तानां गतर्पणमिति शौनकः॥
प्रसन्ना जेहृदत्सूक्तं मष्टचं वारुणं जयेत्॥ समुद्रा इमिरित्यपानं सूक्तेन कादशाचकं आपोऽस्मान्मात
रइत्येव प्रजपेत्परा॥ वज्रचगा ह्यनिमज्ज्या व्यद्विरा म्य निचयेत्॥ अंबयोयंत्य चोष्टो च आपो हि शय्यो
न च॥ अद्भिः स्नात्वा दके समुद्रं स्त्रियवेदं घृमर्षणं॥ कुर्याद्वादशानि स्नानं सर्वपापप्रनाशनं॥ धन्यं य
स्य मायुष्यमारुगं युष्टिचे धनं मिति॥ इति नित्यस्नानं॥ अथ कृत्वा स्नानं॥ पुलस्त्यः पुष्टे च जन्म नक्षत्रे च
तीयाते च वैधते च मावास्या नक्षत्रानां पुनात्पास सप्तकुलं॥ चैत्र कल चतुर्दशायः स्नाया छि वसन्ति धौ
न प्रेतत्वं प्रवाप्नोति गंगायां च विशेषतश्चि वलिंगं समिपे तु मुच्यते सर्वं किं ज्विषे ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे द
शम्या सहस्र संयुते दशजन्मा वृद्वागे मातेन पापहरा स्मृतेति विष्णुसूर्यग्रहरा तु स्यात्तु शुक्लमाघस्य

सप्तम्याश्चरुणोदयवेलायांतस्यां स्नानं महा लं सुनर्वसु बुधोयेन चैत्रमाससिताष्टमास्तोतस्तु विधव
 क्त्वा त्वा वाजपेयफलं लनेत॥ मन्त्रपुराणे॥ आषाढादिचतुर्मासांतस्नायी नवेन्नर॥ विप्रश्चो नोजने
 हत्वा कार्तिके मासो प्रदो नवेत्॥ सर्वैश्च पदे याति विष्णु व्रतमिति स्मृतं इति॥ आषाढादित्ये तदुक्तं
 विज्ञानो वृद्धब्राह्मि॥ आदित्यपुराणे॥ कार्तिके सलं मासं नित्यं स्नाया जिते इयं जयन् विष्णुं कृत्वा तः
 सर्वयाये प्रमुच्यते सुलामकरमेवेषु प्रातः स्नायी सदा नवेत्॥ हविष्यं ब्रह्मचर्यं च महायातकनाश
 नमिति॥ माकंडेय॥ आकामः सर्वदा स्नानं कृत्वा मलकै नर॥ सप्तमी नवमी नवमी चैव सर्वकाले
 च वर्जयेत्॥ इति विष्णु॥ बालाश्च तरुणा वृद्धान री नपुमका॥ स्नात्वा माघे शुक्ले तार्पणं प्राप्नुवतीति फलं
 माये मातुषसि स्नात्वा शालो कं सगच्छति॥ इति चंद्रिकायां दशचिपौ रामा संवाचारं स्नानमाचरेत्
 रेत॥ युद्धस्याप्यहानि त्रिंशत्तु मकरस्थदिवा करे॥ अत्रावृत्तशरस्तयः कष्टं स्नानमाचरेत्॥ पदेषु देह्यमे
 धस्य फलं प्राप्नोति मानवा॥ अनन्यंगी द्विजो मासं सर्वमेतं नयेद्ब्रह्म॥ ततः स्नानस्यावसाने नो ज्येष्ठे सुमे

रामः

॥१११॥

स्तुतं॥ नोजयेद्दिजरापत्यं नृपञ्चसु नृपणे॥ दंपत्योर्वाससी सुहमे सप्तधा न्यसमन्विते॥ त्रिंशद्भ्यो देवा
 शर्करानिलसंयुता॥ अथाश्च तच्छ्रद्धाया जलस्नानं॥ प्रयोगयारिजाते॥ अथ स्याद्यो देवोक्ता यागजच्छायेति
 सोच्यते॥ अमांशु स मायोग॥ सूर्यपर्वशताधिक॥ इति आदित्यपुराणे॥ उक्तवारेण मावास्या मध्यम्या
 यकारिणास्त॥ न प्रयोगस्नानेन संपातकनाशनं॥ प्रार्थनां च जीवो बृहस्पतिः सौरिराचार्यो गुरुर्ग
 रा॥ वाचस्पति देवमंत्राष्टु नं कुर्यात्स दामम॥ एते नाम निप्रार्थयेत्तर्पयेत्तर्पयेत्तथा॥ इत्यथ तच्छ्रद्धाया स्ना
 नं॥ अथ सुमुखस्नानं॥ नरदाज॥ यक्षोय वा सफल दामहानघ॥ समुद्रगा॥ मासोपवास फलद॥ सकृत्
 तोमहोदधिरिति॥ आचार्यः समुद्रयवसु स्नाया दमायांतु विशेषतः॥ यापैर्विमुच्यंते सर्वैरमांते स्नानमाचरे
 त॥ नृगौ नो मदिने स्नानं समुद्रे च विवर्जयेत्॥ ग्रहणैर विवारं पुत्रे सुनै नदाचरेत्॥ इति काम्यस्नानं॥ अथ
 नैमित्तिकं॥ मनुदिवाकी मुदका चपतितं सूतिका तथा॥ शबतस्य शानचैव स्पृष्ट्वा स्नानेन शुध्यति॥ इति
 दिवाकीर्तिश्च जल॥ संवत्सी च तस्मिन् शौचं स्नानं तस्या विधीयते॥ ऊर्ध्वमाचमनं प्रोक्तं इत्या

आ. म.

॥२४॥

रां प्रोक्षणांतयेति तदबुद्धिपूर्वशे बुद्धिपूर्वसंस्पर्शे योनं स्नानं विधायते इति संग्रहो रिति माधव
॥ बुद्धिपूर्वके तु तत्तायस्यापि स्नानं उच्यते शेषतुर्थस्तदर्थं प्रोक्षणां स्मृतं इति मरीचकैः काश
क्षेक्षेत नंतरं स्पर्शो तु कौर्मो चंडालसूतकिशवैः सम्यग्ः संस्पर्शेति प्रमादत्रत आचम्य जपं क
यस्मिमाहितं तस्मिन् स्पर्शेन स्पर्शश्च द्विर्वा द्विजोत्रमश्नाचमने तु विमुध्यर्थं ग्राहदेव पितामह
इति प्रचेता साक्षात् स्पर्शेति यत् प्रोक्तं तद्वत्तरिते पिचेति चतुर्विंशति मते चिति चनितिकाष्टच
र्वचंडालमेव च ॥ स्पर्शश्च देवलकंचैव सचैलोजलमाविशेत् ॥ बोधात्प्राप्त्यता जैनालोकायतिककका
पित्माविकर्मस्या द्विजान् स्पर्शश्चैलोजलमाविशेत् ॥ कापालिकं स्तु संस्पर्शप्राणा यामोधिको म
त इति कापित्पा ॥ सारवा इति केचित् ॥ लोकायतिक कापिलानिति धर्मधारिया लोका इति कहे
शिन एव कापिला इति हेमाद्रि स्मृत्यंतरे ॥ देवार्चन परा विप्रो विज्ञार्थ इव सरन्नपंसवै देवलको
नाम हव्यकवेषु गहित इति रत्नावल्या ॥ शिवं सूर्यं तथा चंद्रं गर्गादीं नुग्र देवता योर्चयेत्परा

राम

॥११२॥

श्वतुमद्यः पतति मानव ॥ देवसंनिधौ पशुवधे च देवलपूपस्य शो न स्नानं ॥ न स्नाया देवलं पूषं देवस्य
ने च बंधने ॥ अन्यदा तावु नौ स्पर्शश्चैलोजलमाविशेदिति संग्रहो क्ते व्यास ॥ महानिशा तु विज्ञेया
महयं निशि ॥ तस्यां स्नानं न कुर्वीत तका म्यने मित्रिकादते ॥ प्रदोष्यश्चिमेयामे दिनवस्मानमाचरेत्
इति मध्यया मयोक्तु विशेषमाह ॥ शिरात्रो स्नानं यद्दिनवेत्पुनः ॥ अग्निसमाचरेत् ॥ स्वर्णागुलिक
रो विप्रो वृद्धिना वाकिना चरात् ॥ पाराशरश्च स्पर्शश्च नैजाते ॥ अश्रुपाते हुरे भगे स्नानं नै मित्रिकं का
यं देवयै न विवर्तितमिति दैवादित परा रहितमित्यर्थ ॥ य एव ॥ तस्मीमेवा वगाहेत यदा स्यादशुचि
नरा ॥ आचम्य विधिवत्पश्चात्प्रयतः स्नानमाचरेदिति ॥ वृद्धमनुः मृतं जन्म निसंक्रांतौ आद्ये जन्म नि
दिने तथा ॥ अस्पर्शने चैव न स्नायाड सचारिणोति ॥ गार्ग्यं ॥ कुर्यान्ने मित्रिकं स्नानं शतादिः का म्यमे
व चानित्ये यादृषिके चैव यथा रुचि समाचरेदिति ॥ इति नै मित्रकस्तानं ॥ अथ मलापकपरास्तानं ॥ मु
नु पक्षाप्ते चरवौ षष्ठी रित्तायां च तथा तिथौ ॥ तैलेनामज्यमा तृक्षुधनापु म्भो विहीयते गर्गं पं

चदशंचतुर्दशं चष्टमं रविमंक्रमे द्वादशं सप्तमाषष्टास्तैलस्य रविबजयेत् न चक्रु र्यादतीवा
 योत्रयोदशं तिथौ तथा नवम्या च दोममिच्छं क्रिपंरित इति माधवाये संतापकांतिरत्याधुन नि
 धनता तथा अनारोपं सर्वकाम्या न्यंगा स्करादिषु प्रचेता ॥ सार्षपे धतै संपुष्प वासिते त्र्यम्ब
 इव युतं तै जं नु ष्यति कदाचनेति याज्ञवल्क्य ॥ दृष्ट्या तस्मै दकस्मानं दृष्ट्या ज्ञाप्य मै वैदिक ॥ छ
 त्वश्री त्रिये दानं दृष्ट्या जुक्तमसाक्षिकमिति यमः नित्यं नैमि त्रिकं चैव क्रियांगं मलकर्षणं तीर्थं त्र्यं
 श्लोदकपरोदकैः आदित्यकिरणैः पूतं युतेन पुन च वक्रिना आसातुमारं स्नानं न प्रशस्तं दृष्ट्या गेना
 मिति ॥ आपस्व नावतो मे ध्या किं पुनः वक्रिता पिता ॥ अतस्ततः प्रशंसति स्नानमुत्तेन वारिणे तिया
 जवल्क्या य वैल्क्य मातुरपरं दृष्टमनु संक्रं क्रं त्पारपिविवारं च सप्तम्याराङ्गदर्शने ॥ आरोग्यपुत्रमित्र
 र्जनस्त्याया दुष्टवारिणेति श्रुयका त्यायीनां मध्यान स्नाने विशेषः ॥ संप्रकल्पं सूक्तपवनमर्जनं
 चा घमर्षणं दैवाहितर्पणं चैव पंचांगं स्नानमाचरेत् ॥ अथातो नित्यस्नानं नद्यादौ मृदो मयकुशतिल

रामः

॥२२३॥

सुमनसः आरुतो दकांते गत्वा सुचादेशे स्यात्प्रहा ल्यपाणि पादं कुशोपय हो बद्धशियाय सोपवीत्या चम्यो
 स ॥ हितेति यमामं आकर्तये येते शतमिति सुमित्रा इत्यपो जलिना वा यडुमित्रियान इति द्वेष्पति निषिंचे
 कटिं बस्त्रं रुजं ये चरणौ करौ मृदा त्रिभिः प्रहा ल्या चम्यनमस्यो दकमा लनेर्दगानि महेदं विष्णुरिति स्तुयानि
 सुरयो मज्जेदापो अस्मादिदिति स्नात्वेदिहाम्य इत्सु न्मज्जनि मज्जो न्मज्जो न्मज्जा चम्यगो मयेन विलिये न्मान
 स्तो क इति ॥ ततो निषिंचेदिमं मे वरुणेति च तस्मिन्मायं नु दुष्टं संसुंचं त्वच नृप्ये तं ते चैवं निमज्जो न्मज्जा
 चम्यदर्नैः पावयेदापो हिष्टेति स्मृतिरिदमापो ह हविष्मता देवीरा य इति द्वाभ्यां मायो देवा दुपदादिव
 शन्नो देवार पा रसमपो देवाः पुनंतु सति नवभिः श्रित्यमिर्मत्तो कारेणा व्याकृति निर्गो यन्मा वादावते तज्ज
 लेषर्षणिं त्रिरात्रं ये दुषदा वा यं गौरीति वा त्स्वंचं प्रारणायामं वा श्रपति ॥ जावसिष्ट को येतानन्यां श्रेतरः ॥
 उदारतामं गिरसं द्यायंतु न ऊर्जं पिष्ट्वा ये चैव मधुवा ता इति दृचं जपस्य सिंचे दृष्य धमिति च त्रि नमो व
 इत्सुत्कामाताम हानां चैवं गुरुशिष्यत्विक् शान्ति बाधवान् ॥ अतपिता देवा दुधिरं पिबेति ॥ अन्यद्यपि

ब्रह्मादिदितायांतेषुतर्पयामीतिवाक्यशेषोयुक्तस्तथापिष्मत्तोचावृण्यतामित्येवानुषजतेतेनब्रह्माःपथ
मांततयोच्चार्य॥उब्रह्मावृण्यतामित्येकोनविंशतिवाक्यानि॥सावयमितिसेवस्वरविशेषणं॥एवमेवसन
कादिसप्तस्तुकव्यवाटचावसावनश्चेत्येकैवदेवतेतिककहरिहरो॥देवतादायमित्यन्येयमादिचतुर्दे
शसुयमायनमस्तर्पयामीत्यादिप्रयोगइतिहरिहर॥अन्यान्मित्रादीस्वीनइतरोमतपिटकउदीरतामि
तिषण्मन्त्रान्मधुवाताइतिस्वचंचजयन्नजलाक्षिपेत्तप्यध्वमितिचप्रत्येकमुत्काक्षिपेत्तन्मोवपितरो
इत्यादौन्यमन्त्राकोनंतरमातामहादोस्तर्पयेत्॥वांसोनिष्पद्याचम्यब्राह्मरोइसावित्रमैत्रावरुणोस्तवि
गैरर्जयत्॥अदश्चहरेस॥इत्युपस्थापत्यप्रदक्षिणाकृत्यनमस्कृत्यदिशश्चदेवताभ्योपवित्रपात्रा
ग्निहोत्रोषनिविजाम्बाचम्यतिविष्णुमहद्भ्योपापतयोवरुणायनमइतिसर्वत्रसंवर्चमेतिमुखं
विन्दे॥देवाणांतुविदइतिसर्जता॥एषस्तानविधिरितिअप्यगोणकासानिहृद्यमनु॥असामर्प्यत्रा
रीरस्यकालशक्त्वाद्यपेक्षया॥मन्त्रस्नानादिकंप्रोक्तंमुनिभिः॥शौनकादिभिः॥रितिचतुर्विंशतिमते

रामः

॥२३५॥

आनेयंनस्मनास्नानंभवयाद्यववारुणंआपोहिष्टेतिचब्रह्मावायव्यंरजसागवां॥यशुसावर्षहितस्नानंदि
व्यमुच्यते॥स्नानान्येतानिचापमुवाधितस्नोदकंवनेति॥प्रयोगयारिजाते॥आपोहिष्टादियमुच्यते॥अवगाहं
हंवारुणंस्यान्मानमंविष्णुचिंतनं॥चतुर्विंशतिमते॥अशक्तावशिरस्कंपन्तानमंत्रविधानतः॥अत्रैरावा
ससाचांगमूर्जनंकपिलंस्मृतं॥अथमारस्वतंविदशरस्वतीप्राप्तंस्नानंसारस्वतंविदुःविदशरस्वतीपुर्वेसा
तिवचः॥अथगायत्रं॥गायत्राजलमादायदशकृत्यानिमंत्रचा॥शिरः॥गानिसर्वाणीत्रौनेक्षयेत्तेनवीणास्ता
नेगायत्रकंनमसर्वपापप्रनाशनं॥अशक्तानांतुतंतूत्॥तुजंतुचंगुरोपादोदकांस्तुभ्रांतया॥विप्रयाद
द्विमुपादस्तुलस्याः॥संभतंजलंप्रोक्ष्यस्नानमाप्नोति॥ध्यानस्तानंविशिष्यते॥चतुर्जंमहाकायंशरव
चक्रंगदाधरं॥ध्यायातमनसाविष्णुस्तानेनमानसमीरितं॥एतैस्तुस्तानादुकल्पैर्जपमंध्यावेदनवेदाध
यनेष्वधिकारे॥नन्वाददेवपूजादौ॥प्रातःस्नातुमग्नस्तुरोगाद्यैर्वाचनयाच्च॥पूर्ववस्त्रपरिसंजग्मोणा
स्तानेनमुधति॥सचकर्मस्वनर्हास्याद्वाद्देवार्चनादिषु॥जपेक्षंध्यांतथावेदान्साध्यातयथाविधि

श्री. म.

॥२७॥

तावार्यस्मते॥ इति स्नानविधिच्युतिलकां वृत्तपुराणे॥ पर्वतायेनदीतीरेममक्षेत्रेविशेषतः सिंधुतास्त्रिव
स्मीकेतुलसीमलमाश्रिता॥ मृदरातास्तुसंपाद्यावयेदन्यमथिका॥ दोरवतुंडवाङ्गोपाचंदनाइदुर्ध्वयुद
ककारयेनित्यमेवंहियायंहरतिदिनेजाह्नवीतारसंस्तुतामृदंमृधीविनर्तिय॥ विनर्तित्यसौकस्य
तमोनाशकेवलंशंभंशंतिकरं प्रोक्तंरक्तवत्पकरंनवेत्॥ श्रीकरंपातमित्याहुवैभवंश्वेतमुच्यते॥ अं
गुष्टःपुष्टिःप्रोक्तोमध्यमायुष्करानवेत्॥ अंनमिकाचदानित्यमुक्तिदाचप्रदेशीनारातेरगुलीनेदैस्तका
रयेन्ननरेवेस्पृशेत्॥ लिङ्गप्रक्रम्यस्मृतिचंदिकायां॥ वृत्तांते॥ ललातटेकंशवंविद्यान्वाराणामधोदरे
माधवंरुदिविन्यस्यगोपिकिंदंकरूपके॥ उदरेदक्षिणेपार्श्वेविल्लुरित्यनिधीयतेतत्पार्श्वबाहुमध्ये
तुविन्यमेन्यधुस्तदनं॥ त्रिविक्रमंकरादेशोवामेकुक्षौतुवामनं॥ श्रीधरंबाहुकेवामेक्षुषाकेशंतुका
को॥ एष्टदेशोपग्रनानंककुदामोदरंस्मरेत्॥ द्वादशैतानिनामानिवासुदेवेतिस्मृतिं॥ संकर्षणादिनिष्क
लेषुकेचैकेशवादिनिरिति॥ शौनकः॥ ऊर्ध्वपुंड्रंविष्वक्शिवश्चैवंविष्णोः॥ कुर्युश्चबाबुधा॥ मूर्ध्निमृ

रामः

॥२७५॥

मूलेनमंत्रेणशेषद्वादशनामनि॥ स्थानेषुद्विजःकुर्यान्नमोतै॥ प्रणववेनचेति॥ स्थानविषेणकारविशेष
द्वादशनामनि॥ स्थानेषुद्विजःकुर्यान्नमोतै॥ प्रणववेनचेति॥ स्थानविषेणकारविशेषःस्मर्यते॥ निटितै
बाहुवच्चैरंडवत्कारायक्षत्रवेरुदयेकमलाकारंउदरेदक्षिणवद्विरेवैरुयत्रसमाकारंबाहुमध्ये
माजिरेवत्॥ अथः॥ एष्टेत्कंधरेदेशे॥ लिरेवजंरूपलाकृतिं॥ निटिलेनालेदशांगुलप्रमाणंतुद्युतमोक्षम
मुच्यते॥ नवोर्गुलंमध्यमंस्यादशांगुलमतः॥ परमसप्तद्वामिः॥ धिःपुंड्रंमध्यमंत्रिविधंस्मृतं॥ चतुःस्त्रिंशं
लैःपुंड्रंनिष्टंत्रिविधंनवेत्॥ ऊर्ध्वपुंड्रंमजुसौम्यं॥ कनिष्ठंगुलिवत्स्मृतं॥ नासादिकेशपयंतंमवलांत
धारयेद्विजःसम्यक्॥ मङ्गलौधारयेन्नित्यंऊर्ध्वपुंड्रंविज्ञातुतत्तत्कर्मकारयेन्नित्यं॥ तत्रसर्वनिष्क
लेनवेत्॥ इतिप्रयोगपारिजातसंग्रहः॥ ऊर्ध्वपुंड्रंवागधो॥ मूर्ध्निप्रधारयेत्॥ मृगुषण्णुखतन्मध्यो
उमपाहंश्रियाहरितिनृचसाम्यपेशंखां॥ खचत्राद्यंकनं॥ वतुलसीदलनक्षणाया॥ कुर्यान्नित्यं
त्पासयातिपरमांगति॥ नम्यदेवंनमस्कुर्यान्नित्यं॥ देवनिरक्षयेत्॥ चक्रांकितः॥ सदातिष्ठेन्नृक्तः॥ पाडुनं

श्री.म.

॥२४॥

दनेति शंखादिबन्धं सि वैदिकमार्गं च पराणि शिवकेवलयोगिनां श्रुतं कृत्वा दिकान् दिजः न धार
येत् न मतिमान् वैदिके वत्सनि स्थित इत्या म्बलाय नोक्ते ब्रह्मांडे मृत्तिका चंदने चै व न स्मृतो यंचतुर्थकं
मिदं वैर्यथा कालं ऊर्ध्वं पुटं न वेत्सदा स्तात्वा पुटं महा कुर्यात् पुटं चैव तु न स्मना दिवान न्यं च गंधेन स
र्वपापनुत्तये जले च तिलकं कुर्यात् जलांतः कर्म सिद्धये इति मय हे मेन कदा ताये कृत्य मे ह धनं न स्म
नेति त्वं न स्मनो ध्यु पुटं विहितं प्रतिषिद्धत्वा दिकं ल्या मध्व द्वा चारतो व्य वस्थित इति नृ सिं
कात्यायनः प्राद्वय जे जये हो मे वैश्व दे वे सुरार्चनं धृतं त्रिपुंड्रं पुतात्मा मृत्कं जयति मानवः न वि
ष्यतुराणे स तं शौ चं ज पो हो म स्ताये देवा दि पूजनं तस्य अर्थं मि दे स वं य स्त्रिपुटं न धारयेदिति न स्मधा
रण प्रदेशः स्मृतिरत्वा च ल्यां ल जाटे रु दना नौ गलां से वा ऊ सं धि पुटं दे शे शि रस्ये वं स्याने धे ते पु धा
रयेत् न स्मधारयेणे मंत्राना ह पु ल स्ताः अग्नि रित्यादि निमंत्रैः शुद्ध ब्रह्मा निमंत्रितं शिव मंत्रेण त
दाये मंत्रेणाष्टादशरेण वा गायत्र्या वा ध देवर्ष मंत्रेण प्रणवेन वा करोति शिव मंत्रेण यः करोति त्रिपुटं कं

रामः

॥२२६॥

विष्णोः पदमवाप्नोति नान्यथा श्रुतिनोदितं सोऽपरे पदमवाप्नोति गायत्र्या सुनित्तमः प्राप्नोति ब्रह्मणो रू
पं प्रणवेन न संशय इति अग्नि रित्यादि मंत्रास्त्वार्य वरा स्य पिप्पला दकृषि गायत्री छंदः रुद्रो देवता न
स्म श्रुदौ वि अग्नि रिति न स्म वायु रिति न स्म जल मिति न स्म स्थल मिति न स्म व्यो मेति न स्म सर्वं ह वा
इदं न स्म वायु रिति न स्म जल मिति न स्म प्रयोग पारिजाते धार्यं न स्म त्रिपुटं तु गृहिण जल संयुतं सार्व
कालं न वेत्स्वा एष तां न जल वजितं वान प्रस्य स्य कन्यानां दीक्षा हान नृणां तयाम ध्या क्रात्वा प्रलै पुक्तं
परितो जल वजितं मध्यां गुलिनये गो वस्वदक्षिण कर स्य तु त्रिपुटं धारयेद्दिक्षा सर्व कलम घनाशन मिति
स्मृतिरत्वा व ल्यां मध्यमाना मिकां गुष्टं तु लौ मतः स्मृतिं न्य मनः पुष्प मति दीर्घं त पञ्चयं नेत्र युग्म प्र
माणेन त्रिपुटं धारयेद्दिजः षडंगुल प्रमाणेन ब्राह्मणानां त्रिपुटं कं नृपाणां चतुरंगुल्यं वैश्यानां ध्यंगु
लं तथा शूद्राणां मथ सर्वेषां एकांगुल्यं त्रिपुटं क मिति तत्रै च त्रिपुटं ब्राह्मणो द्विजान् मनसापि न लं
घयेत् स्मत्या विधी यस्मान्न त्यागी पतितो न वेत् त्रिपुटं विना येन विप्रेण पदनुष्ठितं न त ध्या नं न तत्

आ.म.
॥ २६ ॥

ज्ञानं न तद्वानं जयोनमः। सं गृहे ये न समधारिणं दृष्ट्वा वानिदंति मानवः। तेषां शृङ्गेण सं च तिसृमेपा विष्य
श्रिते नि। इति तिलकधारणं अथ सं ध्या वंदनं। तस्य च नित्यता माह मधिरिचि। सं ध्या येन न विज्ञा
ता सं ध्या येनानुपासिता जीवमानो न वेदुः। अतः श्रुतिं जायत इति श्रुति त्वसं ध्या दनेन कर्म संगितामा
ह दक्ष सं ध्या हीनो चि श्रुतिं समन हसिर्व कर्म सु। यत्किंचित्कुरुते कर्म न तस्य फल नाप्यवेदिति॥
अंगता च प्रातः सं ध्या या एवेति केचित्। युक्तं तु वचनांतरं प्रातस्तत्सं ध्या का लोत्तर नावितत्कर्म संगिता
सं ध्या त्रयस्यापि अविशेषात्। अत्रिः सं ध्या त्रयं तु कर्त्तव्यं हि जेनात्मविदाम इति। अत्र सं ध्या यदं सं ध्या
सुकर्त्तव्यत्वात्। धिरूपकल प्राप्तेस्तत्परवत यानामदर्श पूर्णमासा दिवतनु च कर्मोपासनापरं ध्यानं
तदेव च प्रधानं सं ध्या मुपासते ये तु मतं तं शं शितवता॥ विधुत पाप्मस्ते योति ब्रूमलैकं सनातनमिति
फलसंबंधात्। अतः रणेर्जुनादिजिरंगेध सामर्थ्यात्सूर्योपासनमात्रं प्रधानमकाराति नारते ते तथैवम
हाराज दर्शितारणमूर्धनि सं ध्या गतं महत्त्वं। शुभादित्यमुपतप्सिरिति तैत्तिरीये। उद्यंतमस्तं यंतमादि

रामः
॥ १२७ ॥

तमनि ध्यायन् कुर्वन्वाणो विद्वान्सकलं न दम्यन्त्युते सा वाहिनो ब्रह्मेति ब्रह्मे वसन् ब्रह्माप्येतियरवं वेदेति
कुर्वन्वाणो ब्रह्म सं ध्या नो रनिनागतः। ब्रह्माद्यैः सकलैर्भूतैस्तवां तैः सच्चिदात्मनः तस्य दा सो ह मस्मीति
सो ह मस्माति वामति॥ भवेत्पासकस्येति द्वैवं कुरु विदो विदुः। आदित्यस्यैव कामने देन नामाह सरव
गायत्री नाम पूर्वाह्ने सा वित्री मध्यमे दिने सरस्वती च सायाह्ने सैव सं ध्या त्रिषु स्मृतेति। संधिकालापास्यत्वा
त्संध्येति सा धव॥ सम्पृथ्व्यान् संध्येति नृमिह॥ उभयथा ध्येयः सूर्य एव सत्यं तरे दर्शितः। गायत्री तु न
वेत्ता सा वित्री शुक्लवर्णिका। सरस्वती तथा कृष्णा उपास्या वर्णने दतेति। तत्रैव गायत्री ब्रह्मरूपं तु सा
वित्री रुद्ररूपिणी सरस्वती वीक्षुरूप उपास्या रूपने दत इति भासः। न निमंत्रति पद्ये तगायत्री ब्रह्मरूपा
सहस्रस्मात्कपासी तविधिना येन केनचिदिति। प्रतिग्रहा मन्त्रोपातका उपपातकात्। गायत्री प्रोच्य
ते तस्माज्जायंतं त्रायते यतः। स विदुः द्योतनात्सैव सा वित्री परिकीर्तिता। जगतः प्रसावित्री वा वायूपत्वात्

श्री.म.

॥ ३० ॥

रस्वतीयासौ कौगायत्रीपदस्य संज्ञे प्रयोगस्तु प्रतिपाद्यादित्येन सदा भेदे पदाराहित्यमिह ॥ स्मृतं तरेण
यत्रीचितयेधस्तु कृत्य घेसमुपस्थितं ॥ धर्माधर्मवितिर्मुक्तमयातिपरमांगतमिति ॥ इति संध्यास्वरूपं
अथ तत्कालः ॥ धर्मसरे उन्नमातारको येतामध्यमालुततारका ॥ अथमासूर्यसहिता प्रातः संध्यात्रिधा
मता ॥ उन्नमासूर्यसहिता मध्यलु सततारका ॥ कनिष्ठतारको येतामायं संध्यात्रिधामनेति ॥ अग्निः स्मृतो सं
ध्याकालः ॥ प्रागुदयाद्विप्रस्यद्विभूतकः ॥ सत्रियस्यत ददंस्यात्तददंस्याद्विशेषतः ॥ तथैवास्तमिते
षा वै शपदिनामयं क्रमः ॥ इति दक्षः ॥ रात्र्यंतपामना उदे संध्याकालो मुच्यते ॥ दर्शनाप्रचिरेवास्तं दंतो
मुनिनि ॥ त्वध्यर्द्धयामा दामासं संध्यामध्याह्निकीष्यत इति ॥ इति संध्याकालः ॥ अथ देवाः ॥ व्यासः गृहे
त्वेगुणा संध्यागोष्टे दशगुणा स्मृता ॥ आ तमाह स्त्रिकानद्यामनेनाविसन्निधौ बहिः ॥ संध्यादशगुणा
गर्तप्रसवणे सुचः पुनाति वृषलः स्यान्नंबहिः संध्यापुपासितेति हिरण्यलोपसंगेन बहिगमने ॥ अथ
वकाशानावेत्याह विः संध्यात्रयं तु कर्तव्यं द्विजेन त्वविदामदा ॥ उनेमं धेतु कर्तव्ये ब्राह्मणे स्तुग

रामः

॥ ११६ ॥

हे सदेति अथ प्रयोगः ॥ शौनकः प्रार्थनायम्यविधिचन्द्रापतः संयतेन्द्रियः ॥ अथ संध्यासुपात्रिधेयः ॥ इति
संकल्पमार्जनं कुर्यादापोहीतिकुशोदकैः ॥ पादे पादे हि न्मृद्विति प्रणवसंयुतां स एव नासिकामण्ड
लोभिश्च तर्जनामध्यमादते ॥ दक्षिणेनं समाकृष्य सवेन तु विसर्जयेत् ॥ प्रणवं व्या इति सप्तगायत्री शिर
सासह ॥ त्रिः पदे दायत प्राणः प्राणायामः ॥ स उच्यते ॥ शतैर्नासायु देवायु देवायु मुञ्जै न्तु वेगतः ॥
न कं पये छरी हेतुमयोगा परमो मत इति व्यासः ॥ आह नरोध मुञ्जै वायोस्त्रिस्त्रिः समस्यसेत् ॥ ब्रह्माणं
कवचं शवं शं नुं ध्यायं देवानु क्रमात् क्रुचिधाने ॥ नव प्रणवे पुक्तेन ॥ आपो हि षा च वेन तु ॥ संवत्सर
कृतं पापं मार्जने ते चिनशपति ॥ क्रुचये प्रतिपादमाहौ प्रणवे सति नव प्रणवा ॥ ब्रह्माप्याह प्रयोग
पारिजाते ॥ आपो हि षादिभिः पादैः ॥ सिरस्यं से च विधुषः ॥ पक्ष्मपापे त्पस्याद्विष्वादिः ॥ परिषेचयेदिति
स एव धारायुते नयेन संध्यायास्ति विगहिता ॥ कत होत्यत आह नद्यां ताथैरुदे वा ॥ औडुबरे च सावरो
राजते दारु संजवे कृत्वा तु वामहस्ते वा संध्यायास्ति समाचरेत् ॥ औडुबरं तामकृते जलमिति शेषः ॥ पा

आ.म.

॥३१॥

त्रा नावेवामहस्तेनतुपात्रसत्वेपि वासहस्ते कृत्वापेतु सं ध्यामुपासते सा सं ध्यावृषली ज्ञेया अमुरास्ते
स्तुतपित्वा इति स्मृतेः गृह्यपरिशिष्टे तु अथा च मनो दकमादाय सूर्यं श्रेयि वेत्ता सूर्यश्च मामनुपतय
नुपतयश्च मनुकृते नृपायै श्योरक्षतां यदा आपापमकारिषं मनसा वाचा हस्ताभ्या पद्मा सुदरेणाग्नि
आरात्रिस्तद्वत्पुनर्यत्किंच उरितं मयि इदं मर्हमामृतयो नो सूर्यो ज्योतिर्बुधो मिस्माहेति मंत्रं ता च म
नोः ह्ययमध्यंदिने आपः पुनं त्वितिसमं त्रा चमने आपः पुनं तु दृषि वी दृषि प्रता पुना तु मां पुनं ब्रह्मणस्प
ति ब्रह्म प्रता पुना तु मां यद्विष्म नो ज्यं च यदा उश्चरितं मम सर्वं पुनं तु मामा मा पो सतां च प्रतियह स्वाहे
ते च सा सं विशेषः सूर्यश्चेति मंत्रे सूर्यस्थाने अग्निमापात्याह मस्ये ज्योतिषीति चाने बुधा इति मंगवा
श्चो ह सूर्यश्चेत्यनुवाकेन प्रातः कालेऽपि वेदयः अग्निश्चेत्यनुवाकेन सायंकालेऽपि वेदयः आपः पुनं
तु मध्याह्ने मंत्रा चमनमाचरेदिति सूर्यस्येति मंत्रस्य याजः कुपनिषदधिः सूर्यश्च मनुपतयोरान्वय
श्च देवता गायत्री यं किं विराजः श्वेदां सिरं ता मित्यंता गायत्री उरितं मपीतं ता यत्किं पंचरपदा पंडि

रामः

॥११॥

तिति स्मृते स्वाहेत्यांता दशाक्षरपाद द्वयो ता विराट् दशाक्षरा चिराडिति श्रुते प्रकृतिश्चंद्र इति मदनः
आपः पुनं त्वित्ययाजवत्कुपनिषदधिः पूतो वा आपः दृषि वा ब्रह्मणस्पतिश्च देवता अष्टपदा अष्टपि
द आचमने विनियोगः इति मंत्रा चमनं अथ द्वितीयमार्जनं कात्यायनः प्रणवो नृवः अगायत्री चतु
तीयका अष्टे वता कचश्चेव चतुर्थमिति मार्जनं निजगवान् प्रणवेन व्याकृतिनि गायत्र्या प्रणवाद्य
याः आपो हि द्वेति सूक्तेन मार्जनं हि चतुर्थकप्रजापतिः कृगं ते मार्जनं कुर्यात्पादां ते वासमाहितः अर्धं चो
तेषां वा कुर्याच्छिष्टानां मतमाह शं अथ पापनिरसनं नृगवान् उहृत्य दक्षिणे हस्ते जलं गोमूत्राया
नृदुर्मित्रा यान् इति माध्यंदिनोक्ता दक्षिणा साष्टेनैव यथास्मान्मपसारयेत् तज्जलं नावलोक्य पवामना
गेक्षितो जयेत् उपदा च वाजसनेयके उपदादिव ममुचान् स्विन्नः स्नातो मलादिषु घृतं पवित्रैरोवावा
ज्यमापः शुद्धं तु मे नमः इति कात्यायनः करेणो हृत्य सलिलं घ्राणमासाज्यातत्र च जपेद नियतासुः सूर्य
त्रिः सहस्रं दधमर्षणं मिति आसज्य निरुध्य विकल्प्य शक्ता शक्तविषयः गृह्यपरिशिष्टं तदुदकम

आ.मः
॥३२॥

वीक्ष्यमाणो वामतोऽनुवितां वयाते नक्षिह्वातं पाप्मानं वज्रहंतं सहस्रधा दलितं चावयेदिति स्मृत्यंतरे ॥ ब्र
हत्याशिरस्कं च स्वर्गं स्तेयं जुह्वं सुरायानक्रुदायुक्तं गुरुतल्य कटिद्वयं तस्य योगयदं चं चंगप्रत्यंगपात
कंजुपयात करोमाणं रक्तश्च श्रुविलोचनं ॥ खड्गचर्मधरं कलकुक्षौ पापं चिचितं येदिति इति पापपुरुष
रमं न ॥ अथा धर्मानं न च गमप्रधानं फलसंबंधाभावात् ॥ गृह्यपरिशिष्टे अथा च मृदुर्नपाणि पूर्ण
मुदकांजलिमुह्यत्यादिनिमुखः स्थित्वा प्रणवव्या इति पूर्वया सावित्र्या त्रिनिर्वेद्यं शुद्धिपेत्रदेवा धनिवे
दनं असावादित्यो ब्रह्मेति प्रदक्षिणं परिपतन्य रिषिव्यापयस्मृतेदिति मध्यान्नेविशेषतत्रैव अथा क
क्षियया हंसवत्यावात्रि ॥ सकृद्वा धर्निवेदनं असावादित्यो मुद्धिपेदिति ॥ आश्वलायनः ॥ ततस्तिष्ठेज
लं ह्यत्राऽसुरवेजंजलिना स्मरेत्तस्यानादौ सुस्थितं तेजः स्फाटिकज्योतषा समं ॥ उताप्यते च सं प्राप्नोति ॥
गोनयथांजलिं ॥ व्याकृत्यादिजपेनं न स्मृत्येवंपरितोरवेः संदेहासु धृतः कूरां त्रिद्विपेत्रेष्वव्याजसी
नृषोऽशाक्षरमंत्रेण पुनराकृष्य सत्वरः पुनर्जले गृह्णाचैवं तेजो मंत्रेण सं स्मरन् रावं त्रिवारमावर्षेद

रामः
॥३२॥

धातानसुरादिजः ॥ मंत्रेण कृष्यते तेजस्यापये न्मरन् ॥ पूर्ववद्वा ममागेण स्मृत्वा सं स्थाप्य वात्मनि ॥ प्र
दक्षिणं समावर्षजलं गृह्णाचमैत्रत इति स्थानादावाधारमंडपे स्थितं ज्योतिर्नासादक्षिणं रंध्रेण
आधारमंडपादंतरं जलिमागतमंदे हारव्यराक्षसनाशयतो येन सह क्षिप्तं गायत्री शिरसानासावा
मरंध्रेण पुनराधारमंडपे स्थ्यापयामिति सर्वतात्पर्यं ॥ मदनपारिजाते व्यासः ॥ कराभ्यां तोयमादाय
गायत्र्यावा निमंत्रितं आदित्यानि मुखं स्तिष्ठति कूर्ध्वं संधयोः क्षियेत् ॥ षोडशाक्षरमंत्रमाह व्यासः ॥
षोडशाक्षरं ब्रह्म गायत्र्या स्फुरति ॥ स्मृतं उं आपो ज्योतिरित्येषमंत्रं चैतं त्रिराय केति संग्रहे मुक्त
हस्तेन दातव्यं मुद्रातत्र न कारयेत् ॥ तर्जन्यं गुह्ययोगे तु राक्षसा मुद्रिका स्मृता राक्षसा मुद्रिकार्येण त
तोयं रुधिरं भवेत् ॥ जले घर्षया दातव्यं जलनावेशु विस्थले संप्रोक्ष्यवारिणामप्युक्तोर्ध्वं तु प्रहापये
दिति ॥ अथ गायत्रीजपः ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ जपन्नासीत सावित्रीं प्रतगोतारको दयात्संध्या प्राक् प्रातरे वं हि
तिष्ठेदास्त्यर्च्यदर्शनात् ॥ सायं प्रत्यस्त्रुरव आसीत् ॥ आनक्षत्रोदयजपेत् ॥ प्रातः प्रास्तुस्वास्तिष्ठन्नसूर्यो

दयमित्यर्थः॥ गृह्यपरिशिष्टं सुबौदेशे दर्शनं नमो हिते दर्शनं संस्तार्य व्याकृति निरुपविश पञ्चाङ्गामवयं
 कृत्वा आत्मानं व्याकृति निरमुद्रसा विद्याकृषिदैवतछेदं स्पनुस्मृत्यष्टिस्तदंगमंत्रैर्यथांगमात्म
 नित्यस्यात्मानं तदप्यभावयेत् तद्यथानस्रवितु रुदयाय नम इति रुदये चरणं शिरसे स्वाहा॥ इ
 तिशिरसि नगो देवस्य शिखा येन षडिति शिरवायां धामही कवचाय ऊं नित्युरसि धियो यो नो नेत्र
 यवौ षडिति नेत्रललाटेषु न्यमस्याय प्रचोदयात् इति अस्त्राय फडितिकरतले स्त्राया हि पुदत्रप
 सुन्यसेद षागन्यासो एवमप्येकेनेछति सहिविधिरवैदिक इति श्रूय मंत्रदेवता ध्यात्वा जागृत्वा
 रदे देवा त्याग्यतिष्ठन्मन्त्रज्ञाने ध्यामं उलदर्शनान्मन्त्रार्थमनुसंधानः प्रणवव्याकृतिपूर्विकांसावि
 त्तं जपेदिति नमवान् सायंप्रातश्चमू ध्याक्ते सावित्री वागतो जपेत् सहस्रपरमो देवी शतमर्धदशष
 रं गायत्री संस्मरेद्दिमान् हविस्तस्य मंडले मनः संतोषणं शौचं मे न मे नार्थचित्तने अथ यत्नमनिर्वहे
 जपसंपत्तिहेतव इति व्यासश्च शोत्रशतं नित्यं अष्टाविंशतिमेव तेषां विधिना दशकं वापि त्रिकले

रामः

॥२२॥

पुजयेद्ध इति जपे आसनात्पादसंवेको शौचं केवलं चैव च जितं न पदमेव च दारुजं तालपत्रं च आसनं
 परिकल्पयेत् कृत्वा जिने ज्ञानं तिष्ठि मे स भ्रातृ घ्न चर्मणि वशा जिने व्याधिनाशः कंबलेडः स्वमोचनः
 अनिचारेनालवर्णं रक्तं च रपादिकर्मणि शौतिके कंबलः प्रोक्तः सर्वेष्टं चित्रं कंबल इति कशाबंधासा
 चमूगी वा उपस्थितेः स एव वंशासने तु दारिद्र्यापाणौ व्याधिसंभवधरणं डः स्वसंभूतिर्हो नार्ग्यं छिद्रं
 दारुजं तालपत्रं धनयशो हानिपह्नवे चित्रविभ्रम इति उपवेशनमंत्र उक्ते गायत्री कल्पे अथित्व यथा धृ
 ता लोका दिवित्वं विष्णुना धृताः स्वंधारय मां देवि पवित्रं कुरु चासनं मिति कृप्यादिह व्यासः अथि व्यामे
 रुष्टं तु कृषिरित्यभिधायते सुतजं छद इत्याहुः कस्मै वै देवता स्मृता स्मृता मे रोदणं तथा तस्य विनि
 योगप्रकाशित इति विष्णुमित्रः उन्नमसा संनं संजप्यं उपोष्य मध्यमं विडः अथमं वाचिकं प्राहुः सर्वमंत्रं
 पुचैदिजाः इति इधमनु वस्त्रेणा छवितु करदक्षिणायः स राजपेत् तस्य तस्य फलं जप्यं तद्दीनमफलं
 स्मृतमिति गौतमः गच्छतस्तिष्ठतौ वापि त्वं छया कर्म कुर्वते अथुचेवा विना संख्यात सर्वानि फलं

न वेदितव्यं धायनः नाने रघुः संस्पृशं कर्मसंयुक्तो वर्जयेदिति रितः रजते शङ्खैर्मो व्यातथैवांगुलिपर्वणि
 शतं स्याच्छंखमणिनिः प्रावालेनैश्च सहस्रकं स्फटिकैर्दशसहस्रं मौक्तिकैश्च सहस्रं पद्मैर्दशलक्षं तु मौ
 वर्यैर्कोटिरुच्यते कुशान्नं प्याचरुद्राश्चैरनंतफलमुच्यते इति प्रजापतिः प्रष्टोत्तरशतं कुर्याच्चितुः पंचाश
 को तथा सप्तविंशतिकामता गोमिलः व्यायाति न्यनुवाकस्य वामदेवकृषिस्मृतः अतुष्टुनं न वेच्छं होवा
 देवा देवता स्मृता आवाहने तु गायत्र्या विनियोगः प्रकाशिताः व्यासोपि आवाहयेत्तु गायत्र्या ते न सोऽत्र
 सेति सप्त व्याहृतीनां देवता आह वृद्धपराशरः अत्रिर्वायुस्तथासूयो हिरण्यस्यापएव च इन्द्रश्च वि
 श्वेदेवाश्च देवताः समुदीरिताः गायत्र्या गतुष्टु पृष्टु हता पंक्तिरेव च त्रिष्टुप् च जगती चैव छंदोऽस्ये
 तान्यनुक्तमात्रं न राजकश्चमयश्च गौतमोऽपि तथैव च विश्वामित्रो जमदग्निवसिष्ठकृष्यक्रमादिति
 अथोपस्थानं गृह्यपरिशिष्टे जातवेदसे सुत वामसोऽमंतच्छं योरावृणी मंहो नमो ब्रह्मणे नमोऽस्त्वय्ये
 तु पुण्याय प्रदक्षिणं दिशः रन्यनुज्ञाता गच्छ देवी वीर्या सुरवमिति संख्या विसृज्य न इन्द्रोऽपि वात

रामः

॥ १२३ ॥

य सधियान्न त्वाय संध्यायैसा विज्ञेयं रत्नं सर्वेभ्यो देवताभ्यश्च न मस्कृत्य त उत मेशिरवरे देवी नम्यो
 प्रवर्तमूर्द्धि ब्राह्मणैर्वन इत्युक्ता शांतिं च त्वं चार्यं प्रदक्षिणं परिक्रामेतां सत्त्वलोकार्णवा लोहो
 कपर्वतात् प्येसंति ब्राह्मणा देवास्तेभ्यो नित्यं नमो नमश्चिंतनं मस्कृत्य नमिष्ये पसं गृह्यगुरु नृणां चै
 पसं गृह्णीयात् एवं साधमिति मध्याह्नं संध्यायां विशेषतः त्रैवृद्धां ऊरु देव सुरव उड्यं जातवेद
 सं चित्रं देवानां मिति सूक्तान्मादित्यमुपस्थाप्य पमासीनोपयेष्टु कालं कुर्यात् इत्येष संध्याविधि
 व्याख्यात इति देवा ह्यन हि मध्याह्निकं दिवानुक्तं तत्र विशेषतः पर्यं रात्रौ प्रहरयंति दिवा ह्य
 त्यानिकारयेत् अथ गार्हपत्यं जसौ रजपंचवर्जयेदिति सायं प्रातः कालयोः पुण्याने विशेषमा
 ह न गवन् नमो ब्रह्मणे इत्येतां त्रिरुक्ता यथिदि दिशो नमो इमं मे परुणा तत्वेति सायं विशेषतः
 मित्रस्य च षणी द्वाभ्यां प्रातः काले विशेषतः इति न्प्राश्निकायन मृतौ तु कृषिश्च तस्मिन्मित्रे गायत्रिरे
 व वृद्धा च इत्युक्तं मैत्रे मित्रदेवते मित्रस्य च षणी द्वाभ्यां प्रातः काले विशेषतः इति न्प्राश्निकायन मृतौ तु कृषिश्च तस्मिन्मित्रे गायत्रिरे

गानिरथा हित्यमुपस्थापयदक्षिणमिति नरकाजसूतके वापि प्राणाग्राममंत्रकं॥ तथा मर्जनमंत्रास्तु मन
सोचार्यमार्जयत्॥ गायत्रीसम्पु चार्यसूर्या धानि वेदयेत्॥ मार्जनं तु नवाकार्यं उपस्थापनं वै वहि इति गा
यत्रापि दशवारं जप्त्वा आपन्नश्चाशुचि कालेति घनपि जपेदशेत्वा श्रुत्वा यनोक्तेः॥ आषडसः शुचि
रात्रौ च वा न् अगातरेषामथै पित्रर्घप्रक्षेपश्चावश्यकजप्त्वा नवे महा मार्गे बंधने त्र्युचावपि उज्ये
संधयोः काले रजसा चार्घ्यमुच्छजेदिति अग्निस्मृतेः॥ अशुचौ शौचे इत्यर्थे अग्निश्चेत्यस्याप्यसाइ
ति मांस्तुः क्रोधस्तदग्निमानि न देवतेषु पतिपदा॥ मनुपतयोजितक्रोधाः॥ अग्रादयो मारुता मित्यन्व
यः॥ शिश्या शिष्ये न सुपां सुगिति उदेशः इदं पापं तत्कारणं चाहंकारं अमृतयो नो मेव हेतौ अग्राज्ञे ज्योतिषी
यरवत्सगि जुहो मातदर्थमादंतो यं स्वाहा॥ मदा पेजा वरा यो ऊतमस्तु॥ एवं सूर्यश्चेत्यपि त्रायः पुनं त्वित्या
दिश्चापः पृथिवी मछरी यं यच्छरी यं सा पृथिवी त्पारणकात्॥ सा च मात्मानं पुनातु किं त्वब्रह्मणो वेद
स्पतिः परमात्मा पुनं पुनातु॥ व्यत्यये न व ऊवचनं ब्रह्म वेदः पूता पूतमित्यर्थः सुपां सुगिति पूर्वस्पव

रामः

॥२२५॥

२२॥

र्तः सर्वपरिरुत्येति शेषः॥ मां पुनंतु स्वाहा जादं रात्रौ ऊतमस्तु वरा वस प्रवा इति गायत्री तच्छिरसां संक्षे
पतोर्थः कथ्येत॥ उंब्रह्म नवं तस्माद्भूतानीति नः न वयति स्थापयति विष्णुमिति नवः पुणानावस्थां दश
मुष्टयति प्राप्नुवेते॥ तदिति त्वः महः जनः तपा आलोचने सत्का जत्रया वा धंसवितुः देवस्य सूर्यस्य वे
एवं न जनायं न र्गः संसारभजनात् ज्योतिरूपं धीमहि ध्यायेम्यः सवितानो धिपा प्रचोदयात् प्रेरयेदिति
ते दश्चाप्यय कं ज्येति श्विरूपं रमः सुरवं अमृतमोक्षे इदं ब्रह्मिति उं अंगकुर्वे चितयामितियावत् अथ
काम्यजया वसिष्ठः तमुष्टु ह्रीत्वं वापि सद्यो जातादिपंचकं पंचवीक्षरं॥ महामंत्रं जपेदनुदिनं सुधाः॥ त्राय
रारोग्यमैश्वर्यं संतति पूर्य जावनं संपन्नं नृद्धिं सौ हं च ज न ते शिवसासनादिति॥ आचार्यः॥ वी शौ वैर्वह
रौः सौरैः पावमाना निरेव च॥ क्षपयेत्यैरुषेणापिकामांश्चेदशुपापानिकामांश्च निखिजांश्च नेतुरौ देवि शौ
षतो घोरा न्ब्रह्म हत्यादिकानपि॥ क्षपयेत्यैरुषेणापिकामांश्चेदशुपापानिकामांश्च निखिजांश्च नेतुरौ देवि शौ
कयेन वामोक्षमल्लसं देहं किमन्यदधिकं तत इति रुग्नि धाने॥ विष्णुर्लोकं जप नृत्तं विष्णुरेव न विष्मति

आ.म.

॥३६॥

स्नानकाले जप्यमा हव्यास पुयदनाम गायत्री वेदे वाजसनके सहस्रं तर्जले जस्वा ब्रह्म हत्या अपो ह तिसा
च पूर्वमघमर्षणप्रसंगे नालेखि सुमंतु ॥ हंस शुचिषदितेतामचमंतर्जले जपेत् ॥ सर्वस्मात्पापाप्रमुच्य
ते ॥ अपित्वा रुतिरंतर्जले जप्य सर्वस्मात्पापप्रमुच्यते ॥ गौतमः ॥ अपि वा गायत्री पछोर्ध्ववर्तः समस्तामा
पि त्रिरंतर्जले जप्य सर्वस्मात्पापात्प्रमुच्यते ॥ पिवा प्रणवं त्रिरंतर्जले जप्य सर्वस्मात्पापात्प्रमुच्यत इति ॥ अ
यहोमविधिः दशाः संध्या कर्मवसासेने तु स्वयं होमो विधियते इति ॥ अशक्तौ सणवाह रुविक पुत्रे पुरु
भ्रातानाग्निने पोष्य विट्पति एतैरपि कृतं यस्या दुतं स्वयंमेव त्विति ॥ विद्वति जायात ॥ अश्वलायन ॥
स्वयंपुत्र्य पिवा पुत्रः कुमार्यं ते वासीनायका त्यायन ॥ असमं संतु दं पत्यो होतमं न त्विगादिना दपोरप्य
समं संतु न वेदु तमनर्थकं उच्यते ॥ सनिधौ मुख्य ॥ अन्यतरसन्निधावतु कल्पप्रहोमकालमाहमनुः ॥
उदिते नुतदिते चैव समया धुषिते तथेति ॥ सायं होमकालमाह कात्यायन ॥ यावत्सम्पूजायते न भस्म
दाग्निं सर्वणं पार्वणं तरातु रूयते ॥ यत्प्राग्भया घन ॥ संध्यांतः प्रातः प्रहोषांतसायमितित ज्ञेयकालपरः

रामः

॥३७॥

॥ यदपि बौधायनः आसायं दितित ज्ञेयकालपरं पावणं स्यात्पापाको दशोष्टि ॥ पौर्णमासीष्टिश्च पक्षहो
ममाहमराचि ॥ शारीरापक्षवेद्यन्नया दत्तिः प्रजायते ॥ तथान्यस्वपि चापक्षु पक्षु पक्षहोमो विधायते ॥ का
त्यायनः ॥ विहायान्नि सचार्यं स्वेत्सामा मुह्यं घृणति होमकालात्पयेत स्य पुनराधानमिष्यते होमश्च
स्वर्गहोक्तविधिना वा बोध्यः ॥ नारदाजः होमं चैतानिकं कृत्वा स्मात्तं कुर्याद्विचक्षणा ॥ स्मृतानां वेदमूलत्वा
न्मीर्तकैश्चित्पुराविदुरिति ॥ याज्ञवल्क्यकर्मस्मात्तं विहायै कुर्वीति प्रत्यहं गृहं ॥ दायकालाकृते वापि श्रौतं वै
ताम्रिकाग्निषु वैतानिकागाहपत्यादयः स्मार्त्तपदं गृह्योक्तकर्मपरं वैवाहिके शौक्यव्रीतगाहं कर्म यथा
विधि ॥ पंचयज्ञविधानं च पंक्तिचान्वाहिकं गृह्यति मन्त्रैः ॥ अन्वाहिका प्रात्यहिका अन्येषु स्मार्त्तग्रहम
स्वमहातृहोममूल इत्यादिलौकिकाम्यैः ॥ अतएव विज्ञाने श्वरेण विनायकशो तौ लौकिको गिरुक्ता ग्रह
शो तोतवा ये स्मार्त्तानि लिखने मूलं चित्यं ॥ विष्णु ब्रह्म कुर्वन्नेवमौ सुममिदं कृताशने ॥ विधुमेले लिखने च
होतव्यं कर्मसिद्धये योनर्चिषि नु होत्यस्य शौक्यगारे चैव मानव ॥ मंदाग्निरायावी च दरिद्रश्चापि जायत इति ॥

आ.म.

॥३७॥

शतिहोमप्रकरणं। अथ निस्पदानं। महाभारते। एकस्मिन्पतिक्रांते दिनेदानविधितिं। दस्युनिर्मुषितस्ये
वयुक्तमाकं दितं मशमिति तस्माद्विभक्तुं सारेण पूगाफजादिकमपि प्रहं देयमिति न सिंहं। अथ मं
गलदर्शनं। नारदः। लोकेस्मिन्मंगलान्यथैव वस्तुगौगौर्जनाशनः। हिरण्यसपिरादित्यश्चापो राजा तथा
ष्टमः मनुः। अग्निचित्कपिलासत्री राजानि हुर्महोदधिः। दृष्टमात्राः पुनंत्येतस्मात्पत्रे न्मदाबुध इति इ
त्यष्टधा विनक्तस्या दृष्टा घनागकृत्यंदक्षः। द्वितिये च तथा नागे वेदा न्यासो विधायत इति चतुर्विंशतिमते
वेदस्वीकरणं पूर्वाविचारो यस्य न जपतदानं चैव शिष्ये न्यो वेदा न्यासो हि पंच धेतिकौ मे जिपे दध्याय ये
छिष्या न्वारयेद्वा विचारयेत्। अथ वेदेतवशास्त्राणि धर्मादिनिश्चिते मा इति दक्षः। समित्युष्पकुशादी
नां सकालः समुदाकृत इति। अथ तृतीयं नागकृत्यंदक्षः। तृतीये च तथा नागे योष्पवर्गो र्धसा धतः। इति मि
तियोष्पवर्गसि रावाहः। माता पिता गुरु नार्या प्रजादानः समाश्रितः। अनागतो तिथिश्चाग्निः। पोष्पवर्ग उदा
हृतः। योष्पवर्गो र्धसा धनमिच्छेत्तबुधिमान्। आत्मने पदमार्थं याज्ञवल्क्यः। कुस्तलकुंजी धान्ये वा आ

रामः

॥३८॥

हिको अस्तनोपि वा जीवे दपिशिलेन चेत्येयानेषां परपरेति। स्वकुटुंबे नो जन्मदाशं दशदिनपर्याप्तं धान्य
स्याधारयात्रे कुस्तलं। षडहपर्याप्तं धान्याधारः। कुजीवारं रणमुपादानं। त्रिलं कणोपादानं मुच्छमिति यात्रं
कुस्तलैः। षडहपर्याप्तं जवल्क्यः। नयज्ञः प्रतिगृह्णीयात्तु धूमोक्ष्मास्त्रवर्तिन इति शुचीनां शुचीनां च संनिपा
तो वधा नासां समुद्रे समतां याति तथाराज्ञो धनागम यथा मोसं स्थितं सर्वं शुद्धिमाया तिकां चनं एवं प्रतिश
हः। सर्वं शुचितायां तिराजनाति। एतद्दार्मिकराज्ञ प्रतियह परं। याज्ञवल्क्यः। कुशाः शार्कपयो मन्स्याः पुष्पं
गंधां दधिद्विति। मांसं शय्यासनं धानाद्यां शारयेयं नवारिच। अयाचिता कृतं याद्यामपि डकुतकर्मणः। अ
न्यत्र कुलराषं दपतिते न्यस्तया द्विषः। अथ चतुर्थं नागकृत्यंदक्षः। दक्ष चतुर्थे तु तथा नागे स्नानार्थं मृदमा हरेत्।
तिन पुष्पकुशादां मृत्ताया च कृत्रिमेजले गृह्य परिशिष्टे। अथ मध्यं दिने तार्थं मेत्ये सुयक्रम्या यवगुणा प्रा
र्थना दितपणां तैने क्तेन विधिना स्नायानां स्मिन्प्राबुल्यज्ञतर्पणा द्वास्त्रनिष्ठा उयेत्। अथ पुत्रादयो घंते तयो इ
ति शंखः। प्रातः संध्यासनं द्वात्रिंशं मध्यमास्नानकर्मणि सादित्यं यश्चिमां संध्यामुपासीत तथा विधीति स्ना

श्री.म.

॥३६॥

न कर्मणि कृते सुतातिशेष इति चंद्रिकायां माध्याद्रिक संध्याप्रकारश्च पूर्वमेवोक्तश्च पंचहाषज्ञाया जव
त्वर॥ बलिकर्मस्वधा होमः स्वाध्यायाति सः क्रिया॥ नूतपितृ नमस् ब्रह्म मनुष्याणां महामरवा॥ आश्वला
यन गृहे॥ अथातः पंच महायज्ञादेव यज्ञो नूतयज्ञः पितृज्ञो॥ मनुष्ययज्ञ इति तद्यदग्नौ जुजोति स देवय
यज्ञो यत्स्वाध्यायमधीते ब्रह्मयज्ञो यद्वलिकरोति स नूतयज्ञो यिष्यिष्यज्ञो यन्मनुष्येभ्यः समनुष्ययज्ञति
तानेता न्यज्ञान हरह॥ कुर्वीतेति वासयैते नित्याः आसः वैश्वदेवं प्रकुर्वीत स्वशाखा विहितं ततः॥ संस्कृता
न्नैहि विविधै हविष्यजनना॥ न्विते॥ रिति वैश्वदेव नूतपितृयज्ञानां नाम व्यंजनमपि हविष्यमेव घृतादिन
तैलादितथा च सरवजु ऊया नृपिषा न्यक्रां॥ तैलज्ञार विवर्जितमिति कोर्मेशालाग्नौ लौकिके वापि जले
नूत्या मयापि वा॥ वैश्वदेवस्तु कर्त्तव्या देवयज्ञसवै स्मृतः इति॥ लौकिकशालाग्नौ याकतो व्यवस्थामहो गि
रा॥ यस्मिन्नग्नौ यत्पुपुंस्तस्मिन्नेहो विधायते॥ अत्र वैश्वश्राद्धे देव नूतपितृयज्ञानां समुदाये प्रमुच्यते
तच्च होमो देवयज्ञ बलि नूतयज्ञा स्वधाकारः पितृयज्ञा एवं च तेनैव पितृयज्ञसिद्धे नित्यश्राद्धं नावश्यकं

रामः

॥१२६॥

अतएव देवलो नित्यश्राद्धं मासे मासे दिने दिने॥ इति एवं दर्शश्राद्धं मय्यशक्तौ संवत्सरे सकृदप्रक्रम्य यथाशक्ति
तत्कालानाद एतेन विधिना श्राद्धं कुर्यात्संवत्सरे सकृदत्रिंशत्तुर्वायथा श्राद्धं देवे दद्यात्साहास्य लायन॥ मा
सिकं प्रतिमासं कर्त्तव्यं॥ पावणं च दर्शश्राद्धं वैश्वदेवश्राद्धं नूनस्य च संस्कारार्थं तानेता न्यज्ञान हरह॥
कुर्वीतेति वचनादयसायं प्रातः सिद्धस्य हविष्यस्य जुऊयादिति वचनाच्च॥ एकस्य तजयत्वे सयोग एव
त्क मिति पापात्॥ न च प्रतिप्रधानगुणं द्वित्रिंशतिन्यायात्प्रतिपाकं तदा हविः स्यात्संध्यावेदनादिव द॥ विम
क्तानां प्रथमनुष्ठानां च स्यादिति वाच्यं॥ को कस्मिन्काले पुनः पुनः॥ रत्नपंचेत सकृदेव तत्॥ बलितत्र प्र
कुर्वीताय र्यद्य कस्मिन्काले बहुधान्यं पच्येत गृहपति महानसा देवतत्॥ बलितत्र कुर्वीत तगो जि
नेति॥ एतच्च सायं प्रातः कुर्यात्अथ सायं प्रातः॥ सिद्धस्य विष्यस्य जुऊयादिति आश्वलायनोक्तेः॥ उजया
त्रा संनवे प्रातरे वदिरा दृत्या सदवाका कुर्यात्ततैव प्रातरे वदिरा दृत्या कुर्यात्ततः दृजः सायं वा
यदि नुं जीयात् तत्कृत्वा ज्ञानतः स्वयमिति मनुष्ययज्ञस्त्विति धि पूजा॥ एषामकरणे प्रायश्चित्तमाह व्यासः॥

आ.म.

॥३९॥

होमान्नदानरहितं न त्रेक्यं कथंचन। अविनक्तैषु सृष्टेः केनैव कृतं तु वापयो मूलफलैर्वापि पंचयज्ञा
न्समापयेत्। अहंत्वापंचयज्ञांस्तु कुर्याच्च ज्ञायं चरेदिति। अत्र लायनं। वसतामेकपाकेन विनक्ता
नामपि प्रभुः। एकस्तु चतुरो यज्ञा कुर्याद्वाग्यज्ञपूर्वकान्। वाग्यज्ञो ब्रह्मयज्ञः। अविनक्ता विनक्ताश्च। पृथ
क्पां कादिजातयः। कुर्युः पृथग्ज्ञानं नोजनान्। गिते हिने पृथगर्थे कृपाकांतां ब्रह्मयज्ञो विजन्मनो। स्म
तकाद्यैस्त्वशुदात्मानं कुर्यान्नकारयेत्। अत्र विनक्तानां पाकनेदेष्टयगैश्च देवानुष्ठानं नाजियं ते शिष्टाः पू
र्वोक्तमर्वादतगो नित्यवचो विरोधे कतिपया दत्ताश्च लायनं च सोबाधात्। विकल्प इति केचित्। यत्तु हर
दत्तः स्मृतं कर्मध्येऽपि ब्रह्मयज्ञा निन्नाश्च त्वारो न त्याज्याः। तानेत्प्यंता न हरहः। कुर्वीते तीस्मृत के कर्मणां त्यागः
संध्यादीनां विधाय तेत्यादीनां बाधितानां प्रतिप्रमवेनैव सार्थकं ब्रह्मयज्ञस्तन नवति। तस्माच्चान्धा
योपदात्मा शुचि यद्देश इति स्मृतात्। तन्न पंचयज्ञविधानं तु न कुर्यान्मतिजन्मनो रिति देवलोके अह
रहतव्रीतितु संध्यावंदनावन्ति तस्मात्तानां बोधकं। अतएव स्मृत्यंतरे। आपन्नमपि दातव्यं। आकाशम

रामः

॥३२७॥

पिजु ऊया दारुचमपि ब्रह्मयज्ञं कुर्यादिति च। तुर्विशतिमते अलाने येन केनापि फलश्रुत्वा कादिनिर्दिष्टं। पयो
दधिघृते वापि वैश्वदेवं स्तुवेण तु। हस्तेनास्वादिति कुर्यादद्भिरंजलिना जले परिशिष्टे। उन्ननेन तु हस्तेन
द्यंगुशमेण यादयन्संहितां मुनिपाणिस्तवापतो जु ऊया वा विरिति। गृह्यपरिशिष्टे पिशाकं वायदिवा
पत्रं मूत्रं वायदिवा फलं। संकल्पयेद्यादाहारस्तेनैव जु ऊयादपि स्मृत्यंतरेऽपि को प्रवंचणकं माषं मसूरं च
कुलत्पकं। क्षारं चलवणं सर्वं वैश्वदेवे विवर्जयेत्। हविष्यानां वैश्वारादि निरपि अत्रैराशां न्यासुः। न स्मृति
होतव्यमित्याह यस्ते च। न क्षारलवणहेमो विद्यते तथा परान्नसंस्पृष्टा हविष्यस्य होममुदीच। तमुत्तं न
स्मायोक्तं जु ऊया न दत्तं मज्जतं चाग्नौ नवतीति। वृद्धचक्षिः अन्नमिकस्तु पोषि प्राप्नोति व्याकृतिनि। स्वयं
ऊत्वा शाकलमंत्रैश्च शिष्टं काकबलिं हरेदिति बोधायना प्रसंगाच्छतौ यस्य गृहे कक्षान विद्यते। पंचानाम
हतामेषां सप्तजैः सगच्छतीति। अर्हन्नि। पुत्रो जाताय वा कृत्वा कृत्वा विष्णुश्च सुरमा तुल्यः। पत्नी श्रोत्रियया ज्य
श्च दृष्टास्तबलिकर्मणि। एते त्वं प्रवसत्यंत प्रतिनिधयः। ब्रह्मयज्ञस्य वा वप्राप्ता देवयज्ञोत्तरतो बाधते

आ.म.

॥ ४० ॥

आश्वलायनः सगृह्यविधिना कृत्वा ब्रह्मयज्ञं पुरादिजः स्वाध्यायतर्पणान्यां च गृहमेत्याचरेत्परादिति य
तु बृहस्पतिः सत्वावाक्यं तर्पणकार्यः पश्चाद्वा प्रातराहुतिः वैश्वदेवावसानेवानान्यत्र त्रैनिमित्तत इति त
द्वाश्वलायनात्परः आश्वलायनानां तर्पणस्यान्तरंगत्वेनैव तत्सूत्रात्प्राप्तारवाक्यं तर्पणदित्यस्य तदित
रास्यत्येव सार्थक्यात् तसादृश्यं पश्चादेति वैश्वदेवावसाने त्वेव तद्वितीत्येव कारिकायाः
इमान् च ऊच्युर्धौ देवो प्रागग्रानासृणा स्यादनेयु परित्रये कर्मण्य च प्राश्चुरव वसन् कृत्वोपस्यं क
रे सव्ये उज्जाने प्राग्दिगंगुलो पवित्रे स्यापयेऽकै प्रागयेदक्षिणे नतु न्यं च प्रागं पुञ्जते न संदध्यादक्षिणं
करमिति तत्रैवास्तू सूक्ताद्यज्ञतमं पूर्वमग्निशंसंति शक्तिः उं पूर्वा व्याकृता स्ति स समस्ता श्वसकृद्वे
त्पुञ्जस्त्वर्ध्वं च शः सर्वासा वित्री त्रिवेदेदयेति शौनकाः ततो यावत्प्रतिज्ञा तमध्याये सूक्तमेव वाश्वं वाप्य
तता वरपमध्यायात् स्वशक्ति इति कृग्विधाने आयेयं सूक्तमाद्यंतु पुणं ब्रह्मविंसमंते रायस्योष
करं धन्यं जपविप्रोर्थमाप्नुयात् ऊचं सर्वा निमंजसा स पूतो नियतः शुचिः संहिता फलमाप्नोति क

रामः

॥ १२४ ॥

ग्वेदस्य न संशय इति तथा अग्निमालेजपे सूक्ते पापघ्नं श्राकरं परं पारायण फलं तस्य वेदानां स्यात्सहस्र
श इति आश्वलायन गृह्ये स या न्येतता वदधात्येतया परिदधाति नमो ब्रह्मणे नमोऽस्त्वग्रये नमः
दधिचै नमः श्रोषध्या नमो वाचे नमो वाचस्य नमो विष्णवे महते करोमीति एनां च त्रिः पवेत् नमो ब्र
ह्म इति परिधानायां त्रिरन्वाहे ते श्रुते उपवेशनाशक्ता वाश्वलायन गृह्ये सदिति घना छन्नासीन्तः शया
नो वायं पंक्तुमधा ते ते न ते न हास्य कृतुनेष्टं न वताति विज्ञायते तस्य दानं ध्ययौ यदात्मा शुचिर्यदेश इति
ह्यवित्पन ध्यायात्तदपरि संख्यायं केषु चिन्नैर्भिजकान ध्यायेषु विशेषमहापरां वः अथ यदि वायान्क्तन
ये द्वाविद्योतते वास्यूर्जदेकां वर्चमेकं वायजुरेकं वासामाग्निव्याहरेऽर्चुवः सत्यं तपः अद्य जुहोमीति सा
अथ तर्पणं आश्वलायनः सैमह गृह्यताति अर्हो विः पुत्रो भ्राता पचाकृत् विकृति शिष्यश्चरमातुला पलाशो
त्रिययाज्यं पश्चादष्टास्तु बलि कर्मणि एतन्व प्रवसत्यं तत्र तिनिधयः ब्रह्मयज्ञस्य पावप्राप्तां देवयज्ञोत्तरतो
बाधते आश्वलायनः सगृह्यविधिना कृत्वा ब्रह्मयज्ञं पुरादिजः स्वाध्यायतर्पणान्यां च गृहमेत्याचरेत्परा

आ.म.

॥ ४२ ॥

इति यत्तु ब्रह्मस्यतिः सत्वावागृह्ये देवतास्तर्पयति प्रजायति ब्रह्मा वेदा देवा रुषयः सर्वाणि चंदं
स्यो कारो वषट्कारो वषट्कारो वाक्यतः सा वित्री यज्ञाद्यावा एषि वीच्यंतरि स महो रात्राणि संख्याः सि
द्धाः समुद्रानद्योगिरयः क्षेत्रौ षड्विनस्पतिगंधर्वा सरसो नागा गावो वयं तिगावः साध्या विप्रा दारहा
सिन्धुतान्यै वसंतान्यथ कषयः शतर्विनिमाध्यमा गृह्यमदो विष्णुमित्रो त्रिभर द्रजो न्वमिष्टः प्रगाथा
पावमान्याः ह्युद्रस्तत्ता महास्तत्ता इति प्राचीना वती सुमंतुजै मिनी वैशं यायनयै लसूत्रनाप्य जास्त
धर्मा चर्या जानंति बाह्विगाग्य गौतमशा कल्पब्राह्मण्य मांडूयमांडूकैया गगरी वाचक्रवी वडवा प्रुची
ये या सुलनामैत्रेया क हो लं कौषातकं महा कौषातकं पें गंमहा पें गं सुयज्ञं संख्या यनं एतरेयं मतेह
रेयं वाक्क लं शा कपौराणि मुजात चक्रं द्वा द्वा हिमहो द्वा हिमो जा मित्रौ न के मा म्बला यनं ये चान्ये
आचा यस्ति सर्वे तप्यंतुः पुरुषं पितृस्तप्यंतीति च त्रजपत्याया एवमंतानी तं तारा को न त्रिश
मंत्राः ॥ २१ ॥ अथ रुषय इति तु नमंत्रशतर्विनि इत्याद्या महास्तृता द्वा दश ॥ २२ ॥ सुमं त्वित्या

रमः

॥ १२१ ॥

द्या ये चान्य इत्यं ता द्वा विंशतिः ॥ २२ ॥ ते च तप्यंतु तप्यंतां तप्यंति यया योग्यमध्याह्न्य प्रयोज्याः एवमंता मि
तिलोडात्मने पदं प्रयुंजते निन्मंत्र इति नारायण ह तौ महास्तृता तप्यंति तप्यंति स्थानं तरे पूर्वोक्तासनका
दयः संप्रतप्याः द्यावा एषि वीच्येतामिति तोडात्मने पदं भवेत् तत्र तु कारिका शौ न का द्वा कस्तप्यंतु
प्यतामिति लोट प्रायपाठविरोधतेन द्यावा एषि वीच्येतामित्येव प्रयोग्यमिति नेदो जिदीहिताः सच
कारिका अप्रां समा पुमागत्य तर्पयं दधुवता एवमंतानि तप्यंति तप्यंते च प्रतिमंत्र कं मिचे त्रजपतिस्त
प्यन्ति न्यपो देवतार्थतः धातुसं स्तु पिर्यया लिगमंत्रां तेषु प्रयुज्यत इति शौ न को पि मंत्रैः प्रजापतिस्तप्य
त्वित्यरच्य यया इति एवमंतानि तप्यंति तप्यंते च प्रतिमंत्र कं मिचे त्रजपतिस्तप्य
सुद्धितायां तेषु तर्पयामिति शेषो योग्यः योग्यत्वात् तच्च तर्पणं नित्यमुक्तं प्रयोग पारिजाते स्मृतं तदे
वाता श्वसुदाश्वेव पितृन्यो हिनतर्पयेत् देवादीनामणा नृत्वनरकं प्रतिपद्यते मनपारिजाते संगृहे
अन्वार ध्वं नमयेन पाणिना दक्षिणे नतु मयोत्तराभ्यां पाणिभ्यां अथ वा तर्पणं भवेत् व्ययस्या मृ

जेतु वित्तं कारिका शिवा चानावाच्यो दना तर्पयेति तित पतरः स्त्रास्त्रियश्चैकैकमंजलिमिति योग्यया जव
 ल्क्य ॥ मन कश्च सने दनने श्रुततायश्च सनातन कपिलश्चासुरिश्चैव बोद्धः यंच शिवास्तथा ॥ एते ब्रह्म
 शिखात ॥ तथा मनुष्या पुरि कीर्तिता इति एतदाश्व लायनान्य परंते वा शत विनो द्वादशैव त्स्त्रोक्तत्वा
 दिति केचित् सनकादयो तेषामइ धार्यत्वादिति युक्तं का सुचिन्वाष्टु विशेषमाह सांख्यायनः मा
 दृमुखास्तयास्ति स्त्रस्त्रस्तासां त्रोस्त्री जलोजली निति ॥ मापन्ना द्वाचार्यत्वादिति तु पत्नी मांघो दयाजः ॥
 जोजली निति च ॥ अत्र विशेषमाह हारीता वसित्वा वसनं सुकं स्पलेषास्तार्णवद्विषिविधिज्ञस्तर्पणं
 कुर्यान्नयात्रे सुकदाचन पात्रा द्वाजलमाशयशुनेत्रोतरे शिपेत्तजल पूर्ये विवागर्त्तेन स्तले तु विवर्हिणा
 तिषितामह ॥ हेमरूप्यमयं पात्रं ताम्रं कास्यसमुद्रवपित्वा तर्पणं पात्रे मन्मखं तु परित्यजेदिति ॥
 शंखजदकेनोदकं दद्यात्तित्यश्च कदाचन उत्रार्यचमुचोदशे कुर्यादुक्तं तर्पणमिति ॥ अग्निपुराणे
 प्रागग्रेषु सुरासप्यामनुष्याश्चैव मध्यः तः पितरो दक्षिणायुषु एकद्वित्रिमिताजलमिति मरिचिः सोवर्णो

रामः

॥१३०॥

न च पात्रेण ताम्रं मये न च ॥ औडं बरे एरवजेन पितृणां दत्तमक्षयमिति विष्णु पात्राशु चिस्थले वा स्यादुदके दे
 वतापिष्टं तर्पयेत्तु यथा कर्म अमु सर्वप्रतिष्ठितमिति योग्या जल्का ॥ यद्दुष्टं द्रुतं निषिद्धं तु तिला न्ममिष्य
 येकले अतो न्यथानुसवेन तिलाया द्वाविचक्षणे ॥ अन्ये येति अनुवृत्ते न तर्पण इत्यर्थः ॥ गोमिलः रोमसंस्था
 न्तिजा कृत्वा यस्तु तर्पयते पितृन् पितरस्तर्पितास्ते नर धिरेण ममेन चेति स्मृतिना स्मरे ॥ कुशाग्रैस्तर्पयेदे
 वान् ॥ मनुष्यास्तु शमध्यतः ॥ द्विगुणी कृत्य मूलाभैः पितृभ्यं तर्पयेद्विजशति ॥ योग्या जववल्क्य कव्यबालेन
 ज ॥ सोमोयमश्चैवार्यमातश्चा ॥ अग्निघाता ॥ सोमपाश्र्वतय बर्हिषदो पिचयद्वि स्याजी वपिष्ठ कएता निघात
 तः पितृ निति ॥ अत्र कव्यबाल तर्पयासीति ॥ कव्यबालस्तप्यतु तप्यतामिति वा प्रयोगः ॥ एव नलादिघृणि
 तपताः सोमपाश्र्वतया बर्हिषदो पिचयद्वि स्याजी वपिष्ठ दितर्पणे विशेषमाह माधवीये सत्यवतः
 पितृभ्यः प्रत्यहं दद्यात्ततो मातृभ्य एव च ततो माता महानां च पितृभ्यस्तु तस्यैति हारीता ॥ पित्रादीन्
 मात्रादीन् मातामहादीन् पितृभ्यास्तत्पत्नी ज्येष्ठान्नातंस्तत्पत्नी मातुलास्तत्पत्नी गुर्वचार्योपाध्ययन्सु

रुत्संबंधिवान्द्वयान्दीतृप्यकारिविप्यनस्तत्यमोश्चतर्पयेदिति। अथपित्रादितर्पणेविशेषमाहवोप
देवतातांवात्मनगिन्युपत्यध्वयुकजायापितासकुरुशिष्यासापितरौमहालयविधौ॥ ततांवाचितयंस
पत्नजननीमातामहादियंसस्त्रास्त्रातनयादितातजननीस्वचातरसस्त्रिय॥ तथेतथातर्पणइति
तातांवाचितयंपित्रादिभ्यंमात्रादित्रयंमातामहादित्रयंसस्त्रातिसपुत्रीकंतर्पयामितिप्रयोज्य
अपत्यध्वयुगतितापत्यंसघवांतर्पयामित्यर्थः क्रमांतरंघृथदकेस्मत्पंतरे॥ आदौपितातता
मातासपत्नजननीतथामातामहासपत्नीकासपत्नीतदनंतरंभुतत्रात्पित्राव्याश्रमातुलाश्रम
नार्यका॥ उहिता॥ उहिता॥ नगिनीचैववै॥ हित्रोभ्यगिनेयकापितृघसामात्घसामाश्वसुरोऽरुक्क
दौर्नगिन्योऽहिताश्वसुरानावुकास्तुषाःशातकागुराचार्यस्वामीमित्रेयथाक्रममितित्वजाम
य॥ स्वनगिन्य॥ नावुकानगिनीयतपः॥ एतेषांचुक्रामाणामेष्टिविकल्प॥ तत्रविशेषमाहपम॥ तसंब
धनामगोत्रेणास्वधातेननमोततःस्वस्वादिरूपंनिर्दिश्यतर्पयेत्पितृपूर्वकमिति वसिष्ठःसंबंधानु

रामः

॥४३॥

कात्संबंधनामगोत्रमनंतरा॥ वस्वादिरूपंसंकीर्त्यस्वधाकारेणतर्पयेदिति॥ अत्रअस्मत्पितरमुमुकशर्म
णमुमुकगोत्रं वसुरुपंस्वधानमस्तर्पयामात्यादिप्रयोगः॥ अशक्तोसंक्षेपतर्पणंविष्णुपुराणे॥ अत्र
स्तबपयंत॥ जगततृप्यवितिबुवन॥ क्षिपेत्तोयंजुलास्त्रीस्त्राकुर्वन्क्षेपतर्पणं॥ अत्यमंजलिमाहकात्यायन
॥ पितृवश्यमातृवश्यपेचान्येभ्योउदकमर्हतितांस्तर्पयामात्यवसानंजलीतिततः॥ सूर्याधिर्मुक्तंविष्णु
पुराणे॥ दत्ताकामोदकंसम्पदप्रेतेभ्यः॥ शूद्रयान्वितः॥ अचम्प्यततोदृष्टस्त्र्ययसलीलांजलीन्यनमो
गवतेब्रह्मन्नास्वतेविष्णुतेजसेजगत्सर्विन्नेकर्मदायिनेइति॥ तत्रअचम्प्यहस्तस्यानकुशान्स्पर्शजेत
तथाचरत्तावल्या॥ विकरेपिंडदानेचतर्पणेश्च॥ इकर्मणि॥ अचातः॥ सम्यकुवतदर्जयंत्मजनंबुधइ
ति॥ तन्मात्रोपितत्रैवयेषांपितानचन्नाटानपुत्रोनात्यगोत्रिणस्तेसर्वेत्पिमायातुमयोत्सहेः॥ कुशे
स्तथेति॥ ततोऽनमोब्रह्मनिष्ठाउयेत्॥ तथाचचारुद्वजः॥ वस्त्रोदकमपेक्षतेयेमतादासकर्मण॥ तस्मात्स
र्वप्रयत्नेनजलंनमोमिपातयेत्॥ शौनकादेवादितर्पणं कृत्ते॥ तस्मान्नपीउयेदस्त्रमाकृतेतर्पणेद्विज॥

श.म.

॥४४॥

इति वस्त्रे निः। पाउग्रो ध्येतस्मा नार्थे प्रस्थितं विप्रं देवा पिठगणे॥ सहवायु रूपेण तिष्ठंति तृषितास्ते ज लाधिने॥
निराशालु निवर्तेते वस्त्र निष्पीडने कृते तस्मान्न या ड्ये इत्त्र मकृते त र्पणे हि जे इति॥ अथ नीष्म तर्पणं व्या
सां शुक्ला ह्यम्पा तु माघ स्पदद्याद्वा प्पाय पोजले संवत्सर कृतं पापं त कृणा है वनस्पति॥ तत्रायं क
मः मंत्रं॥ वैष्णवा दं गौत्राय सां कृत्य प्रवराय च गंगा पुत्राय नीष्माय प्रदास्ये हं तिलोदकं॥ अ पुत्रा
य ददास्ये तसालिलं नीष्मवर्मिणे॥ इति नीष्म तर्पणं॥ अथ य म तर्पणं॥ इह सनुः दीयो सव चतुर्दश्या
कार्यं तु य म तर्पणं॥ कृष्ण गार चतुर्दश्या अपि कार्यं स है वचेति॥ स एवा इह जन्म कृतं पाप म न्य जन्मा जितं
च यत्॥ कृष्ण गार चतुर्दश्या तर्पयंस्तद्यपो ह ति स्मृ ति चं दिकाया य मा धर्म राजा य म् त्व वे चां त काय च
वै वस्व ता य का ला य सर्व नू त क्ष या य च॥ अत्रो डं वराय द धाय नी ला य पू र मे दिते॥ द्द को दरा य चित्राय
चित्र गुप्ता य ते न म॥ चतुर्दश्यां मु मुक्षु तु र्थ्या न मो त का॥ एकै के न तिलै मिश्रा न्नी स्त्री नू द्या ज लं जलि
नू या व जी व कृतं पापं त कृणा दे व न त्र प ति स्त्रा क गौ त मः य मो नि हे ता पि ठ धर्म राजो वै वस्व तो दं ड ध

रामः

॥१३२॥

रश्मि काला वेता धियो दत्त कृतानु सारी कृतं त एत द्वा नि ज पं ति॥ इति द्वा निराव त्नी नि व्या सः तथा कृष्ण चतु
र्दश्या य मा ये त्या दि सप्त निः सप्तोदकं जली न्दद्यात्सर्व पापैः प्रमुच्यते स्कांते॥ दक्षिणा नि मु रे वा नू त्वा ति ला
नू त्वे स मा हितः॥ दे व ता र्थे न दे व त्वा तिलैः प्रेता धि पो य तः॥ स्मृ ति सारे॥ यज्ञो पवी ति ना कार्यं प्रा ची ना वि ति
ना पि वा॥ दे व त्वं च पि तृ त्वं च य मा स्ति पि द्वि रु प ता॥ इति य म त र्पणं॥ अथ त र्पणे तिल निषेध प्रयोग पारि
जाते स ग्र हे॥ नंदा यां नार्ग व दि ने कृ त्रि का च मा घ सु च न र णां ना नु वा रे च्छा ज छा या द्ये त था॥ अ य न द्वि ये
चै म न्वा दि पु यु गा दि षु पिंड दानं मृ दा स्नानं न कुर्या त्रि ल त र्प णं म री चिः सप्त म्पार वि वा रे च्छ गृ हे ज न्म दि ने त
था॥ नू त्पु त्र फ ल ना थे नि कुर्या त्रि ल त र्प णं तथा॥ प द्म यो रु न यो रा ज न्न सप्त म्पानि त्रि संध योः॥ वि द्या ड क क
ल ना थो ति ला न्यं च सु वर्ज ये त्॥ ना नु नौ मे त्र यो द श्या नं दानं नू गु च॥ पिंड दानं मृ दा स्नानं न कुर्या त्रि ल त र्प णं मि
ति॥ बो धा य नः सप्त म्पार वि वा रे च्छ मा ता पि त्रो ह्ये ह नि ति लै र्य त्त र्प णं कुर्या त्स न वे मि द्र क्यं चित्र स त्वे पि
नि मि त्त वि शो ष ण म वि व क्षि त मे व य म्पो न यं ह वि रा त्रि मा र्घो दि त्म न्नै वो न य त्वं सप्त म्पार वि ग्र ह ज न्म दि ना

आम.

॥४५॥

नानामन्येषामपिपरशिष्टानामेवनिमित्ततापत्तेश्च। अथीकारविशेषकृतेन्यपुनरुक्तिकामन्येवायंनिषेध
नातुविधुरापुत्रादेः स्मृत्यन्तरेविवाहव्रतवृत्तसुवर्षमर्धकं। पिंडदानंमहास्तानेनकुर्यात्तिनतपमिति। बौ
धायनाविवाहेचोपनयनेचौलेसतियर्थक्रमं। वर्षमर्द्धतर्द्धचनेत्येकेतिलतर्पणं। संस्कारेषुतयान्येषुज
तपुंसवनादिषुयावन्मासासमाप्येततात्त्विजंश्रवजयेत्। दृष्टवानंतरंप्राज्ञस्तस्यैवतिलतर्पणमि
ति। दृष्टमनुसंक्रांत्यादिनिमित्तेषुस्तानांगेतर्पणेतयातिथिवारनिषेधेपितिलैस्तर्पणमाचरेदिति का
त्यायनउपरागेपितु। आदेपातेमायांचसंक्रमेनिषिध्यिहिसर्वत्रस्तिलैस्तर्पणमाचरेदिति व्यतिपातो
वैधृतोपिपिताचपिद्वयादरूपजज्ञाणंसंक्रातिरयननिचेतिपारिजाते मरीचिः। तीर्थेतिथिविशेषकृ
गायांप्रेतयज्ञकेनिषिद्धेपिदिनेकुर्यात्तर्पणंतिलमिश्रितं। इतितर्पणप्रकरणं। अथदेवपूजाकर्मपु
राणेब्रह्माण्डंकरंस्वयंतयैवमधुसूदनं। अन्याश्चानिमतादेवाननृपात्वक्रोधनोनरःस्वैर्मन्त्रैस्त्वचये
न्नित्यंयज्ञेषुयेस्तथा बुनिगंधपुष्पमात्रंयंचोपचारद्य संनव इति। तिथितत्वेनसिंहपुराणे। जलं देवनम

रामः

॥१३३॥

स्तुत्यतोगच्छेद्गृहं बुधः। पौतषेणचसंस्केनततोविष्णुसमर्चयेदितिस्कांदे। ब्रह्माकृत्युगेदेववस्त्रेतायांभग
वान्नरविः। चापरेभगवान्ब्रह्मकलौदेवोमहेस्वरइति। मंत्रावैदिकानाममंत्रावा। अतएववा। ब्रह्मैतिका
रादियुक्तंनमस्कारांतकीर्तितंस्वनामसर्वसर्वसत्त्वानांमंत्रइत्यभिधायते। अनेनैवविधानेगंधपुष्पे
निवेदयेत्तएकैकस्यप्रकुवांतययोद्विषक्रमेणतितितत्रैव। मात्राछतरुणंप्रोक्तंनृपालइत्युक्तं
रं। नक्तिमंत्रसमेतंतुकोटिगुणोत्तरं महाभाते। कलौकलिमलद्वंसं सर्वपापहरिंहरिंयेचयंतिनरानि
त्यंतैपिवेद्यापयाहरि। नियमविधिरयंतुपरिसंख्या। एवं सर्वयुगे पुसर्वेषांपूज्यत्वेननिषिध्यते। एत
एवपंचायतनस्थापनप्रकारोज्ञानमायं। यदातुशंकरमधो। इशान्याश्चापतियजेत्। आग्नेयांतथा हंसने
कृत्यांयावतीस्तं वायव्यांचसदापूज्यानावाती नक्तवत्सल। यदातुमध्येगोविंदंमैशान्यांशकंरयजेत्। आ
ग्नेयांगणनाथंचनैर्कृत्यांतपनंतथा वायव्यांमंबिकाचैवयजेन्मंत्रासमाहित। सहस्रंमुपदामधेइशा
न्यांयावतीपति। पार्वतिंश्चाग्नेयामेकदंतंचनैर्कृत्यामच्युतेतथा वायव्यांपूजयेद्देवीभोगमोक्षैर्भूमिका

आ.म.

॥४६॥

न वानंतु यदा मध्ये इशान्या माधवं यजेत् आग्नेयां यावती नायने कृतांगरा नायकं प्रद्योततंतु वायव्या मा
चार्यस्तु प्रजयेत् हेरवं तु यदा मध्ये इशान्या मध्युतं यजेत् अक्षेयां पंच वक्रंतु नै कृतं जगदं विका
वायव्यां द्युमणि चै वयजं नमं त्री द्युतं दित वै स्वस्थान चर्जिता देवाः शोक डुरवः नय प्रदा यन्म उल्लं
स्थिरो राजा साधक मुविन शपति विष देवः शंभो मध्यगते हरान हर नृदेवो हरौ शंकरे नास्पे नाग
स्त्रवौ हरिगणौ शाजां वि का स्थापिताः देव्यां विष्णु हरै कदंतरवयो लंबोदरे जेश्वरे नार्याः शंकरा नाग
तोति मुखदायस्तु ते लानि दइति अत्र पंचयतानामप्येकस्या बाहना दिनमस्कारांतं पूजा कांडं कृत्वा
स्थापयेव कांडा तु समयः सुरवे पुष्पांजलि दत्वा गणेशाय च नमः वेत्ता गणेशाय वसुधैव कुटुम्बकम्
माङ्गवो हिति वचनेन क्रमानिधानात् सुरवे प्रधान देवताया पुष्पांजलि दत्वा न च तदं ता पूजा संप्रपते
पुष्पांजल्यंतरे वापि विधाय तदतिशार दत्तिलके गे काया युक्तं तु मुख्यत्वोक्ता तत्प्रतियोगि वांगत्वा
लानेन चैक प्रयोग विधिकल्पनं तेनैक कालत्वावगतः वैश्वदेवीत्वा प्राजापत्यं चरंतीति वचनात्

रामः

॥१३४॥

सर्वेषां मावाहनं ततः स्थापनमिति पदार्था तु समय एव च स तु मध्ये पुष्पांजल्यं तां पूजां कृत्वा कृ गदेवता
पूजां कार्येति दिक् न विष्णु त्वराणो पुष्पै ररण्यसं नूतैः पत्रै वीगरिसं नवैः पुष्पै र्युवर्षते निश्चिदैः
प्रोक्षितै र्जंतु वज्रितैः आत्मारामोद्भवै वापि नक्षत्रा सं पूजयेत्तरान् क्रमा कोटा वय पत्तानि शीर्षा पयुषिता
निच स्वयं प्रति पुष्पाणि त्यजेत्पहि तानि मालादिभिः मुकुलै नावयेद्देवमपक्वं न निवेदयेत् फलं च कृनि
वर्षे प्रयत्नात् द्विजयेत् अलानेतु सु पुष्पाणां पत्राण्यपि निवेदयेत् पत्राणामप्यलानेतु फलान्यपि
निवेदयेत् फलानां प्यलानेतु त एतु लैष धीरपि अषधानामलानेतु नवति पूजितः प्रत्येक मुक्त पुष्पे
एदशमौ वणिकं फलस्य निश्चयं न पश्चाद् जत देव द्विगुणं नवेत् विष्णु धर्मै र्धर्मो जिन धन क्रीतैः पुर्यकु
यां के रावाचनं उद्धरिष्यत्यं स देहांत स प्रवृत्ति या परा निति विप्रातिरिक्त परं समितुष्प कुशादि निबाल
णः स्वयमाहरेत् इशान्तैः कृषक्रीतैः कमकुर्वन्पतसध इति न विष्येत् ब्राह्मण्युहयादिति ब्राह्मचरणा
नक्षत्र पुष्पा च न दौ तु कृषक्रीतमिति मंत्र कोशः कामितु स्स कुशादि निवहं तं नाम देहेयेत् तर्धरा चैव नाया

आ.म.
॥४७॥

तहि निर्मलांत द्रववेत यो। तथा देवो यरि धतं यच्च वामहस्ते धृते च यत्। अधो बस्त्र धृतं चैव जले न क्षलितं
च यत् देवतास्तान् गच्छंति पुष्पनिर्मल्यतां गतमिति। नित्यं पूजार्थं परोपवनादेशपि ग्राह्यं। न वचतश्चैयं देवता
र्थं च कुसुमं च स्तेयं मनुरब्रवीत्। इति वचनात्। पूजार्थं पुष्पाणि दिनयाचेत्। याचितैः पत्रः पुष्पाद्येयः।
करोममार्चनमिति। वाराहे तस्यापराधेषु गणतत्वात्। न विष्णुपुराणे। प्रहरंति धृते जाता करवारमहनि
शं। तुलस्या विल्वपत्रेषु जलजेषु च सर्वदा। न पर्युषितदोषो सिमालिकारगृहेषु च गुरौ जराणिकवानिरा
शौहेयानि नास्करे। कनकानिकदंबानिराशौहेयानि शंकरे दिवा धान्यानि पुष्पाणि दिवारात्रौ च मध्विका
तत्रैव। जातशमीकुशा। कंकुमध्विका करवीरजनागपुन्नागकाशोकरकनीलानि च। चंपकंबऊ
लं चैव पद्मं। विल्वपत्रवित्रकं। एतानि सर्वदेवानां विहितानि समानि च। कंकुबुक्कं नागनागकेसरं।
पादलाचशमीपत्रं च दुर्गायास्तु हिताहितं विहितं प्रतिषिद्धं चेत्सर्पः। कुंदं पलाशाकुसुमं हवीं च शिव
पूजयेत्। कुसुदं कुमंडो गंतगरं सूर्यपूजने विहितं निषिद्धमित्यर्थः। ककुममत्र पुष्पं च वकर्णिकारस्तु।

रामः
॥१३५॥

किंकिरातो हरेस्तथा। किंकिरातः पीतायकः तिलकं मालतीवाणतुलमानं गराजकं तामडुर्गार्थं निषिद्धं वि
हितं न वेत्। वाणः करमला इति प्रसिद्धः। जयः काशः श्वेतपद्मः श्वेतमंदारकं तथा। दुर्गाया श्वेदविल्लोमश्च
निषिद्धं विहितं न वेत्। जयोजयंताश्च अगस्त्यारतिमुक्तश्च वितिरीठं च हरे हरो। अपामार्गस्य पुष्पं च
गर्गायाश्च हिताहितं। अतिमुक्तो माधवाक्षता। तिरीठं ओझं नरा। शिवया पुष्पं मंदारश्च पराजिरा सूर्य
विष्णोर्हितं दमनं शिवसूर्ययो। अथ शिवे निषिद्धानि। केतकी च। तिसुक्तं कुंदो यथो मंदंतिका। शि
राषसर्जवं धुककुसुमानि विवर्जयेत्। अकोलपत्रकुसुमं करजैः इतरुद्रवविजितकाराति सर्जं शाल
इंदतरुसिंधुवारः शिवे विचजयेत्। कुंदं उन्मत्तं च तथा। हरे देवीनामर्कं मंदारो सूर्यस्य तगरं तथा। इति वि
स्तु। अर्कं निषिद्धं। उर्गेतरदेवा विषय दुर्गा पूजाधिकारे। करवीरार्कं पुष्पैरितुत्वात्वात्। विल्लोतु विल्लु।
नामगंधानि नागंधानि पुष्पाणि तं कंठं कंठं वतमपि शुक्लसुगंधापि दद्यात्। न स्तु दद्यात् रक्तमपि कं
कुमजं जलजं च दद्यात्। अजलजमपि वा तलानि संभ्या कारवीरपारी न इशमी पत्रपलाशाशौ ककुशा

श्री.म.

॥४८॥

वर्जनिदद्यात्॥ विलुधमोत्रं॥ हटजशात्मलीपुष्पशैशवक्रकत्वाधनूरुसपुष्पाकंच विलोनिषिद्धं॥ न
सिंहपुराणे॥ मालायोगपताराहित्येसतिनिर्माल्यं नवनात्फकंतुलसीचंदानादिनां निर्माल्यतेत्फकंते
नप्रातः कलेप्यपनयनेन दोषश्च विहितानि तत्र सूर्यस्य न विष्णुपुराणेन मालतीमहिकाचैव ह
र्वाकाशोतिमुक्तकपाटलाकरवीराणि जपाजपतिरेव च॥ वंपकोरोतकः॥ कंदोषणोच्चैर्वरमहिका
श्च शौककणिकारौ च तथैव च रुषकः॥ शतपत्राणि चान्यानि वकुलं च विशेषतः॥ अगस्तिकिं सुको
तहस्रजायं नास्करस्य च विहितानां विशेषः॥ अथ पत्राणि विल्वपत्रं नगराजस्य पत्रकं तमायत्रे च
हरेः सशस्तुष्टिकं रंखः॥ तुलसीकालतुलसी तथा च गिरिकर्णिकारकं चंदनकेतकीपत्रकुसुमं सदै
वतपनप्रियं॥ अथ शिवे॥ करवीरो वकश्चैव च॥ उन्मत्तकस्तथा पाटला बृहती चैव तथा च गिरिका
णिका तथा काशस्य पुष्पाणि मंदारमन्नापराजिता॥ शमीपुष्पाणि चान्यानि कुब्रकं शिखितं तथा॥ अ
थ मार्गस्तथा पद्मशमी पत्रं सरोचकं॥ यंच कोशीरतगरं तथा वैनागकेसरं॥ पुन्नागं किं करोतं च प्रो

रामः

॥१३६॥

राध्यंतथा शुभं॥ शिशोऽंबरं वज्रपामलातथैव च॥ पुष्पाणि यजुश्च स्य तथा विल्वप्रियं शुभे॥ कुकुमस्य
च पुष्पाणि तथैव कंकतस्य च लोचैलेहसुदं चैव तथा रक्तान्यजानि च॥ सुरभीणां च सर्वाणि स्थलजान्यौ
दकानि च॥ गङ्गामिशिरसा देवियो मे भक्त्या निवेदयेत्॥ शिखितामपरशिरवानीलोत्पलसहस्रस्य यो
मालां संप्रयच्छति शिवाय विधिवद्भक्त्या तस्य पुफलं शुणुकल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतानि च
वसेच्छिवपुरेश्वरमाप्नुयितुं पराक्रमः॥ अकंकरवीरधनूरादिपुष्पदानफलं तुलारिवितं प्रंथगौरव न
या तसामान्यफलं शिवलोकप्राप्तिः॥ अथ दुर्गाया -॥ दिवापुराणे मृदुसुक्तं प्रवक्ष्यामि पुष्पाधायं समासत
॥ रूतुकालोद्भवैः पुष्पैर्महिकाजातिपुष्पकैः॥ सितरक्तैस्तथा पुष्पैः पद्मैश्च पादुरौस्तथा॥ किंशुकैस्तग
रैश्चैव किंकरातैः संचपकैः॥ वकुलैश्चैव मंदारैः॥ कंदपुष्पैस्तारियकैः॥ करवीराकंपुष्पैश्चापराजितैः॥ शि
तरक्तस्वयापीतैः कल्लैश्चैव चतुर्विधैः॥ धतुरकातिपुष्पैश्च बंधूकागस्तिमंजवैः॥ मदनैः॥ संधुवारैश्च सु
रभिमरुचकैस्तथा॥ अतानि ब्रह्मवक्ष्यामि कुंदैः सुशोभनैः॥ मंजरीनिकुशानां च विल्वपत्रैः सुशोभनैः

श.म.

॥४॥

राक्ताक्षितैः सथा सर्वैर्जलजैः स्थलसंभवैः पत्रैः पुष्पैः यथान्यायं सर्वैर्विधिमयैः शुभैः धानानां सर्वपत्रैः
श्वपुष्पैश्चैव प्रजयेत् ॥ विल्वपत्रैः जनेराजस्य फलं लभेत् ॥ करवीरस्रजाराजस्य फलं ॥ एवमस्र
अथ विष्णो नरसिंहपुराणे ॥ मन्त्रिका माजाती केतकाशोकपंचकैः सुनागनागवकुलैः पद्मकैस्तु
लादिभिः ॥ एतैरन्यैश्च कुसुमैः प्रशस्तं पूजनं हरे ॥ वामनपुराणे ॥ जातीशताक्षासुमनाकुंदं चानुपुरस्त
थावाणंच चंपकाशोकं करवीरंच यूथिका ॥ पारिजं पाटलाचवुकुलंगिरिशालानां ॥ तिलकं जासु
बुनजं पातजं त्वगरं त्वपि एतानि हि प्रशस्तानि कुसुमान्य च ॥ तानि च नैसुराणि तथानि वर्जयेत् ॥ तातुके
तीको केतकी धंतरमिति केचित् ॥ वनकेतकी त्यजेत् ॥ शताक्षाशोक इति प्रसिद्धा ॥ सुमताः सुवर्णा
ताः ॥ अंबुसुतः कर्णिकारः ॥ न सुवनजं जपाणि गिरिशालिनीश्चेत कटजं ॥ अथ पत्राणि ॥ अथ मार्ग
स्य प्रथमं मृगराजमतः परं ॥ तस्माच्च रवादिरेष्टेष्टे शमी पत्रं ततः परं ॥ हर्षपत्रं तथा श्रेष्ठं ॥ ततोऽपि न
कं विल्वपत्राद्यस्ये हरे तुलसी पत्रमुत्तमं ॥ एतेषां तु यथा लाभं यत्रैर्यश्चाचयेत् ॥ दशिसर्वपापविति

रामः

॥१३१॥

सुको विष्णुलोके महीयते ॥ नृसिंहपुराणे ॥ कृष्णमुर्धनि विन्यस्ता तुलसी पत्रमजर ॥ सुवर्णका विपुनां पुरं प
यच्छत्यतो धिकं ॥ तुलसीरोपणं मेत्रं महाप्रसादजननी सर्वसौभाग्यवर्धनी ॥ आधियाधिहरा नित्यं तुल
सात्वं न मोक्षते ॥ जोरापुष्पे तथैकस्मिन् साधकाय निवेदिते ॥ दशदत्ता सुवर्णानि तत्फलं लभते नरः ॥
अगस्तिकुसुमैर्देवी योजनार्दन ॥ दर्शनात्तस्य देवर्षे नरकात्को नृपास्पति ॥ जोरापुष्पं रवादिरेष्टं च
शमी विल्ववकंतया ॥ बकं वकुलानां घाचवर्तं करवारंतथा श्वेतं च किंशुकं कुशपुष्पं तमालं च चंप
काशोककेतका ॥ त्रिसंध्ये मालता पुष्पं त्रिसंध्ये तजालुपा ॥ कुंदं च शतपुष्पं च मन्त्रिका जातिपुष्पं कं
वंपूर्वमहस्ये न्योधिके स्यात्तत्रोत्रयं जातीपुष्पमहस्ये न्योधिके स्यात्तत्रोत्रयं जातीपुष्पमहस्येण
पठेन्मालां शुशोभनं ॥ विल्वं विधिवत्कृत्य ॥ तस्य पुष्पफलं शृणु कस्यकोटि सहस्राणि कोटिशतानि
च ॥ वसेद्विष्णुपुरी श्यामान् विष्णुतुल्यपराक्रमः ॥ मजरासहकारस्य केशवोद्दिनारहाय छतिते महात्मानो
गौकोटिफलभागिनः ॥ पुरं धिपुष्पं पौदद्यादेकमुष्पं पंडित ॥ तिलपात्रप्रदानस्य फलमाप्नोत्यसंशयः ॥

आम.

॥५१॥

दृढान्तरदीयाच्चेतिमहवणा ॥ स्त्राश्रयोः साक्षात्पूजानिषेधमिति युक्तं अतएवयाये ॥ ब्राह्मणसूत्र
वैशानात्रयाणां मुनिसप्तमः अधिकारः सतः सद्भिः शालियामशिलार्चने ॥ स्त्राश्रयपतितादीनां च
विकर्मणो नैवाधिकारो विज्ञेयः शालियामशिलार्चने ॥ दीक्षायाः स्त्राश्रयमद्यपानविवर्जिते ॥
कर्तव्यं ब्राह्मणद्वारा शालियामशिलार्चनमिति ॥ तत्रैव द्वारकाशैलसंस्तं यस्तोयं पिवलेकजैः ॥ पापानित
स्य नश्येति शतजन्मार्जितात्पि ॥ धृतेशिरमिपाते च सर्वस्तुष्यति देवता ॥ प्रायश्चित्तं हि पापानां कलौ पा
दादकं हरेरिति ॥ शिलैव शैलं स्त्रायैरा द्वारकाशिलार्चनमिति ॥ तत्रैव द्वारकाशैलेतुततो पयानविधे
॥ सापिशालयामेण सह पूज्येति केचित् ॥ नतोपापनमात्रं पूजायां तु माना ना इत्यपरे ॥ अथ विज्ञेयं
धनुष्यादि ॥ विलुधमी तरे कलौ यच्छतिये विलोतुलमा काष्टचंदनं ॥ विलु प्रातिकरं मर्ता उरायं तिते
स्तुषं नवं योर्चयेन्मासतो पुष्पे ननु यस्तनयो न वेत् ॥ अहोपुरवास्तेन ह्यस्ते पतिताः ॥ कलिकंद
रे येनार्चिता हरिर्नत्पाकमलं रमिते ॥ सितैरिति या मे कार्तिके केतकी युष्मं येन दत्तं हरैकलौ ॥ दा

रामः

॥२३॥

पुनश्च देवर्षे तारितं ते तदैकलमाति ॥ अथ पूजेति कर्तव्यं ता ॥ अथ ययुराणे ॥ अर्चनं प्रवक्ष्यामि विजोरमित
तेजसः ॥ यत्कृत्वा मुनयः सर्वे परं निर्वाणमाप्नुयुः ॥ अतुष्टु न स्पृष्टुं स्पृष्टुं बन्तं स्पृष्टुं देवता ॥ पुरुषो योगी पृच्छ
षिनारायणः स्मृतः प्रथमं विन्यसेदामे द्वितीयां दक्षिणे करे ॥ तृतीयां वामपादे च चतुर्थीं दक्षिणे न्यसेत्
पंच वामजानौ च षष्ठ्यं चैव दक्षिणे न्यसेत् ॥ सप्तमां वाक्यं तु अष्टमां दक्षिणे या ॥ नवमाना निमध्ये तु द
शमी रुदये तथा ॥ एकादशां कंठमध्ये द्वादशी वामबाहुके ॥ त्रयोदशी दक्षिणे तु तथैव चतुर्दशी ॥
अष्टाः पंचदशी चैव विन्यसेन्मूर्ध्नि षोडशी ॥ यथा हि हेतुया देवेन्या संकृत्वा यथा विधिः ॥ न्यासे न तु भवे
कोपि स्वयमेव जनार्दन ॥ एवं ना स वि कृत्वा पश्चात्पूजां समाचरेत् ॥ पूर्वमावाहये देवं ॥ आसनं दित्य
या पाद्यं तृतीयया चैव चतुर्थ्यां घृष्टं प्रदापयेत् ॥ पंचम्या च मनंदद्यात् षष्ठ्या स्नानं समाचरेत् ॥ सप्तम्या
तु ततो वा सोऽप्यष्टम्यां चोपवीतकं ॥ नवम्या चंदनं दद्याद् दशम्यां तु पुष्पमेव च ॥ एकादश्यां तथा धूपं द्वाद
श्यां दीपमेव हि ॥ नैवेद्यं तु त्रयोदश्यां नमस्कारं चतुर्दशी ॥ प्रदक्षिणे पंचदशा वर्जने षोडशी तथा ॥

आम.

५२॥

वर्जने विसर्जने स्नाने वस्त्रे च नैवेद्ये दद्यात् च मनो तथा कृत्वा षोडश निमंत्रैः षोडश नमस्त्वा कृता पुनश्च
उश निमंत्रैः दद्यात् पुष्पाणि षोडश तच्च सर्वं दूयात् पौरुषं सूक्तं मे वचः षणमासाः तस्मिन् दिमाप्नोति ह्येव
मेव समर्चयेत् इति यजुस्तु गवते उशसो वाहने नस्तः स्थिराया सुद्वार्वनः स्थिराया विकल्प
स्या शयं दिले च न वेदयमिति यदयि स्का देः शालिया मार्चने नैव आवाहन विसर्जने शैलया मेहि
न गवान् समुद्रतः मुदा हरि रित्या वाहन विसर्जन निषेधः तत्र देवो वियोगो मंत्रराज विधौ आवाह
न कृद्या दद्यात् पूर्वपुष्पा जलि हरेः तस्यैवोत्सुखता प्राप्ति यागे चोदासने शक्र चाश्रमे चोदासनं दद्या
द्यासं समुत्तिमिदय इति तत्रैव प्रतिमापटयन्नाणं नित्यस्नानं न कारयेत् कारयेत् पूर्व दिवशे यथा म
ल निवारण इति वस्त्रमपि न प्रत्यहं नियमेन नूतनमेव समपणीया वस्त्रमनुक्षणं धुयेत् अपरं तु दिने
दिने इति तत्त्वसागरोक्तेः अपरां पुष्पा दितत्रैव पावचं श्रया वतिष्ठं ति देवताः निर्मात्य न वेत्ता वस्त्र
एतत्पुष्पविनूषण इति बोधायनः अथातो महादेव स्यात् हरकः परिचर्या विधियारव्या स्यामः स्नात्वा शु

रामः

॥१४०॥

चौदेशे गोमयेनोपलिप्यं प्रतिष्ठाति कृत्वा क्षतपुष्पे यथा लाजमर्चयेत् सहपुष्पोदकेन महादेवमावाह
येत् ॐ नमः महादेवमीवाहयामि ॐ नमः महादेवमावाहयामि ॐ स्वमहादेवमावाहयामि इत्यावाहः अथातु
भगवान् महादेव इत्यर्थं स्वागतेनाग्निं नंदिति स्वागतं भगवे महादेवायैतद्दासनं कृत्वा मांस्तोत्रा गवान् महादेव इत्य
त्र कर्त्तव्यं ददाति भगवतो अयं कर्त्तव्यमयस्त्रिहृद्वरित सुवर्णः स तुषस्वेति अत्र स्नानानि कल्पयति अत्र
तो ब्रह्मणो कल्पयामि दक्षिणतः स्कन्दाय कल्पयामि विनायक कल्पयामि पश्चिमतः स्थूलाय कल्पयामि सुत
रतः उमायै कल्पयामि नंदिकेश्वराय कल्पयामि तीक्ष्णाय कल्पयामि विष्णुपात्रमभिर्मंत्रं प्रक्षालयन् विरयः पवि
त्रमध्यस्थानाय सहपवित्रेण हित्यं दर्शयेत् ॐ मिष्टान्तमिति स्नानं उत्तरितिरुद्रेण पाद्यं दद्यात् पुष्पाणि च
अथ व्याकृतिनि निर्मात्य व्यपोक्षोत्तरतः श्रं राय नमः इत्यर्थे न स्नापयित्वा पोहिष्णमयो नुव इति च तस्मिन्
हिरण्यवर्णां शुचया पावका इति च तस्मिन् पिबमानः सुवर्जन इत्येतेनानुवाकेन स्नापयित्वा द्विस्तर्पयति न
वेदेवंत पयामि शर्वदेवतः इशानः पशुपति देवः रुद्र देवं उग्रदेवं भामदेवं महातंदवंतर्पयामि तितर्पयि

आ.म.

॥५३॥

त्वाथैतानिवस्त्रयज्ञोपवीतान्याचमनीयस्तुदकेतव्याकृतिनिर्दिष्टाव्याकृतिप्रदक्षिणउदकं परिषिच्य नमस्ते
रुद्रमन्त्रव इतिगंधं दद्यात्सहस्राणि सहस्रश इतिपुष्पं दद्यादशानं त्वानुवनानामधिष्ठिये इतिचास्त
नृद्यासावित्र्याभूपरायंदेवस्य त्वामवितुं प्रसवेष्टिनोवाङ्मन्यं पुष्टो हस्तं न्यानागवतेमहादेवाय जुष्टं चरुं निवेदया
मिति नैवेद्यं त्रया सज्जिर्नामध्वेयैरप्येष्टोपुष्पाणि दद्याद्वायुदेवाय नमः श्रावयिदेवाय नमः ईशानाय देवाय
नमः यमुपतये ॥ रुद्राय ॥ उग्राय ॥ नामाय देवाय नमो ब्रह्मणे नमो विस्रवे नमः स्कंदाय नमः प्रयातु नवानीशः स
र्वलोक नमस्कृतः ॥ अनेनेह विधातु सपुनरागमनाय त्वासुनः संदर्शनाय चेति प्रतिमा स्थनेष्वथ ग्रावावा
हनविसर्जनवर्जं सर्वमानसं महत्स्ववस्त्रास्तपनमित्याचक्षत इत्याह नगवीनौ धाय न इति ॥ कौर्मे न वि
स्तरा धनात्पुण्यं विद्यते कवैदिकं तस्मादनादि मध्यांतं नित्यमाराधयेदिति ॥ अथवा देवमीशानं भगवंतं
सनातनं ॥ आराधयेन्महादेवं नावसूतो महेश्वरं ॥ मंत्रेण रुद्रगायत्रा प्रणवेनाथ वा पुनः ॥ रुद्रगायत्री
तत्पुरुषाय विद्मह इत्यादि ॥ इशानेनाथ वारुणं त्र्यंबकं नमसाहितं ॥ पुष्पैः पुत्रैरथा द्विर्वाचं दनाद्यै महेश्व

रामः

॥१४१॥

रं तथो नमश्चिवायेति मंत्रेणानेन वाजपेत् ॥ नमस्कार्यान्महादेवं कृतं सत्यमिति श्वरं ॥ तथो नमश्चिवाये
ति मंत्रेणानेन वाजपेत् ॥ नमस्कार्यान्महादेवं कृतं सत्यमिति श्वरं निवेदया तच्चात्मानं यो ब्राह्मणमिति
श्वरे प्रदक्षिणं द्विजः कुर्यात्पंच ब्रह्मणि वाजपेत् ध्यायात् देवमाराणं नव्यो समध्यगतं शिवमिति शिव
वाक्यं स्कां देवि प्रस्यतु सदैवं हं शुचैरप्यशुरैश्चैरपि गृह्णन्वालिप्रहृष्यसिमिवि प्राणमिव दर्शनात् बलि
पूजं ॥ तथा मुद्रः कर्माणि यो नित्यं स्वायानि कुरुते त्रियो तस्याहमवांगह्नीमि चंद्रवंडविन्यसिते ॥ तथान
मो तेन शिवेनैव स्त्राणां पूजाविधीयते एव कारप्रणवसरव्यानार्या ॥ तथानृसिंहतापनायेसा वित्रां प्रण
वंय जुलं ह्मी स्त्रीश्च ज्ञायने छंति ॥ नविद्येपि स्वाहा प्रणवसंयुक्तं मूढे मंवंदद द्विजः ॥ मूढो नरकमाप्नोति
ब्राह्मणश्च ज्ञाता मियात् रुद्रयामलेन प्राचीमग्रतः ॥ शंभो नोदीची शक्तिं संश्रितां न प्रतिचायत ॥ पृष्टं मुतोद
क्षं समाश्रयेत् पूजकः शंभो पूजार्थं प्राचीमवस्थीत्येन समाश्रयेत् पूजकः शंभो पूजार्थं प्राचीमवस्थी
त्येन समाश्रयेत् पंचवक्त्रपदेयतः संहारकं चक्रं प्राच्यामवस्थितं एकवक्त्रपदं तु सुतरां ॥ शक्तिदे

श्री.म.

॥५४॥

वादेष्टदक्षिणं॥ इदं च वचनं सूर्योपलक्षितदिविषयमेव ब्रह्ममाणाश्चावरणपूजाप्येतदनुसारेणैव
पूज्यपूजकोतः प्राच्यास्तुनायं विषयः बाधान् लिङ्गपुराणे॥ विना नमस्त्रिपुरेण विना रुद्राक्षमालया पूजि
तौ सि महादेवो न तस्या फलप्रदे॥ तस्मान्महायिकर्तव्यं सजाटे पित्रिपुत्रकं संवत्सरप्रदीपे त्रिपुरस्य
वधे काले रुद्रस्यास्तेत्यतस्तत्ते॥ अश्रुणो विंदवस्तेतु रुद्रहृदयपतनमुवि॥ स्कांदे॥ पंचवक्त्रस्य रुद्रका
लाग्निनामनामतः॥ अगम्यागमनद्धैव नक्षत्रस्य च महारात्रि॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो पंचवक्त्रस्य धारणात्॥
उनमइति प्रत्येकमष्टोत्तरशतं जप्त्वा शिवो नमसा प्रह्लादस्य धारणा यं विना मे त्रेण यो धत्ते रुद्राक्षं मुविमा
नवः॥ स पातिकां कंधोरं पावदिशश्च देवेति॥ तत्रैवोक्तेः बोपदेवरुद्राक्षात्कंठदेशे दशनपरिमिताम
स्तके विंशतिदंष्ट्रपट्टकं प्रदेशे करयुगलकृते द्वादशैव वा क्रोरिदो कलाग्निनयनयुगलकृते एक
मेकं शिरवायां वक्षस्यष्टाधिकं या कलयातिशतकं सस्ययं नीलकंठं॥ अथ याचि व पूजा॥ नंदिपुराणे च
युष्मान् बलवान् श्रीमान् पुत्रावान् धनसखा वरमिष्टलभेच्छिगं पाथिवियं॥ समर्चयेत् तस्मान्नुपायि

रामः

॥१४२॥

गलिङ्गं ज्ञेयं सर्वार्थसाधकं॥ अविष्ये॥ मृद्गुप्तेण शक्यं त्रिंशतां कां स्पमयंतथा कृत्वा लिङ्गं सकृत् पूज्य वसे
त्कल्याणुषु दिविराज्यवित्रप्रदं लिङ्गं स्फादिटिकं सर्वकामदं॥ नर्मदागिरिजं श्रेष्ठं मन्येदपि हिलिङ्गवत्॥
कृत्वा पूजयति त्रैलोक्यस्य सेवेहितं फलं लिङ्गवत्॥ लिङ्गाकारं॥ तिथितत्वे श्रद्धादारम्यपरीमाणं न लिङ्गं
कुत्रचिन्नरः कुर्वीतां गुह्यतो रुस्वन्न कदाचिन्नमाचरेत्॥ अंगुष्ठतलतद्वहत्पञ्चयं चित्॥ अंगुष्ठं मुलिमा
नंतु पुत्रपुत्रोपदिश्यते॥ तत्र तत्र ब्रह्मपर्वयं चितिर्भित्तु यास्तदेति छंदोगपरिशिष्टात् शिवधर्मे स हस्तम
र्चयेच्छिङ्गं निरयं स न गच्छति रुद्रलोकं मवाप्नोति मुक्तानो गान नममान् तथा बालुकानि च लिङ्गानि पा
थिवा निचकारयेत् स हस्तपूजनास्ये पिलभते वंछितफलं॥ देवापुराणे मृदा हरणं संघट्टति घातान
मेव च स्तयनं पूजनं चैव विमर्जनमतः परं॥ हरो महेश्वरश्चैव मूलपाणिपिना कधक् पशुपतिः॥ शिवश्चैव
महादेव इति क्रमात्॥ अत्रानुष्ठानं॥ उं हराय नमः॥ इति मृदे हरणं उं महेश्वराय नमः इति संघट्टनं॥ उं
लपाणे इह सुप्रतिष्ठितो भवेति प्रतिष्ठा॥ आयेन्नित्यं महेशं रजतगिरिनिभं चारुचंद्रावतंसरत्नाक-

॥५५॥

[illegible]

रामः

॥१४३॥

वित्रपवित्रो वा सर्वावस्थांगतोऽपि वा॥ महापातकसंयुक्तो मंत्रस्यास्य जपयेया॥ अधिकार न वेत्सर्वतश्चि
वेदे ब्रवीच्छिव इति तस्माद्यः॥ पूर्वोक्तयुष्माकदा नुरोधात् यथाधिकारी न वेत्तथा॥ ब्रवीदित्यर्थः॥ तथा
सर्वेषामेव यात्रायाणां वरं पात्रं महेश्वरः॥ यः तं तत्रायते यस्मादतीव नरकाणां वात्॥ शिवमुद्दिश्य मन्त्रं
तं सर्वकारणकारणं॥ तदन्तं फलं दातुं न वतीति किमुद्भूतं॥ इत्थाने वेद्यवस्त्रादीनां नारदीतकदाचन
त्यक्तव्यं शिवमुद्दिश्य तदाहानेन तत्फलं चाहाने ग्रहणे॥ शिवधर्मो तस्मात्पुण्यः फलैः॥ पत्रैस्तोयैरपि च
यत्फलं॥ तदन्तं फलं ज्ञेयं नक्तिरेवात्र कारणं॥ तत्रैव लिंगानुलेपनं काये हि व्यगंधैः॥ सुगंधिभिः वर्षा
कोद्दिशतं हि व्यं शिवलोके महायते॥ शिवधर्मो तस्मात्पुण्यं प्रदानेन लिंगेषु प्रतिमासु च॥ अशीतिवर्ष
को वा नाड्यो गतिन नरो व्रजेत् तस्कादे॥ स्कां दश्रुष्माणपि च पत्राणि श्रीकृष्णस्य सदैव हि॥ प्रदातव्यानीति
ष॥ न विष्ये॥ धरूकोऽश्वये लिंगं स ह्यस्य जयते नरः॥ स गौदानफलं प्राप्य शिवलोके महायते॥ बिल्वपत्रै
नखैर्दुर्गैश्च यो लिंगं पूजयेत् सकृत्॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो शिवलोके महायते॥ तथा सर्वकामप्रदं बिल्वं हरि

आ.मः

५६

अस्य विनाशनं विचित्रतात्पर्यं नास्ति येन तु पतिशंकरा तथा केन कादादिद्वानि निशि पयुषिता निच स्वयं
पतति पुष्पाणि त्यजेत् सुरहस्ता तान्यपि तथा देवदात समेत च सर्जश्चावास कुंदं श्रीफलं वा न्यस्य मिश्रं
गन्धघ्नैति परांगतिं सर्जः शालरसः श्रावासः सरजः श्रवः कुंदुरः शैलेयमिति स्मार्त्तं सा च कोनियमि शिरामो
दर एव सौगंधिकं धूपं पट्टं सहस्रगुणोत्तरं अगुं शत सहस्रं द्विगुणं त्रिगुणं चतुर्गुणं पञ्चगुणं सप्तगुणं
आगुह्यति शंकरा तथा तैलेन पिष्ट्विष्ट्वा दद्यात् घृताभावेन मानव तै नक्षत्रप्रदानेन शिवचर्मयते सुवि
नादिके मधुरे अथ नक्षत्राणि वं पूज्यते वेद्यमुपकल्पयेत् यद्यदेवात्मनः श्रेयस्तद्दीशाय प्रकल्पयेत् न
विष्ये शालितंडुलप्रस्यंतु कुर्यादित्युद्धृतं शिवाय तंचरुं देवाच्चतुर्दशपासमाहितः शिवसर्वस्वस्म
दे एकमात्रफलं पद्येत् शोचो विनिवेदयेत् वर्षाणामयुतं नौगैः शिवलोके महीयते एकं मोफलं प
द्येत् शिवाय विनिवेदयेत् सर्वं नक्षत्रमहा नौगैः शिवलोके महीयते एकं मोफलं पद्येत् शिवाय विनि
वेदयेत् सर्वं नक्षत्रमहा नौगैः शिवलोके महीयते मोचाकदल शिवपुराणे नैवेद्यं घृतसंयुक्तं मधुपर्कं

रामः

॥१४४॥

निवेदयेत् अथ शिरोमस्य यज्ञस्य फलमाप्नोति मानवः परिपुं सुसंस्तुं अज्यं सियं सिकं सुसंस्तुं शिवा
यमासं दत्वा तुष्टुगुणं फलमाप्नुयात् अथ शेषफलमादानेन यत्फलं परिकीर्तितं तत्फलं प्राप्नुयिष्ये
वमासनिवेदयेत् शिवधर्मो जिगं वेदी नवेदी नवे देवा जिगं साक्षान्महे श्वर तयोः संपूजनात्स्यातां दे
वा देवस्य पूजितौ देवा पुराणे सद्यं ब्रूते ततो सयं प्रणालं नैव संघयेत् एका हतमना तिरुज्य कुर्या
त्रिः प्रदक्षिणं छिन्नस्तेन नवेद्वयिर्न ततस्य पुनरुद्भवः न विष्ये जानुभ्यो चैव पाणिभ्यां शिरसा च विचर
ण कृत्वा प्रणामदेवेश सर्वां कामानवाप्नुयात् जिगपुराणे गंधं धूपं नमस्कारैः सुस्ववाद्यैश्च सर्वशः
यो मांसमर्चयेत् तत्र तदा तुष्टुगुणं फलमाप्नुयात् सर्वं नक्षत्रमहा नौगैः शिवलोके महीयते एकं मोफलं प
द्यापं नवयं शिषमात्मना राघव नट धृतं अधोमुखे वामहस्ते तु दास्ये दक्षहस्तं द्विसंगुलीरंगुली
निःसंयुज्य परिकर्जयेत् प्रोक्ता संहारा सुयर्पणो तु प्रशस्यते अथ शिरोमस्य निशेषः स्कादे निर्मास्यो
हिमं क्षुत्वा शिरसा धारयिष्यति त्रिमुचिर्निम्नमर्यादो ननः पायसमन्वितः नरके पच्यते घोरे तिर्ययो नोचसं

नवे ब्रह्महापिशुचिर्नानिर्मात्यं पस्तुधायेत तस्य पापं महच्छायेनाशयिष्ये महाव्रते सुचिन्तानादिनेत्य
 र्था एवं च स्मृत्वा तदस्य निर्मात्यं स वासा आहृतं शुचिः इतिकालिकापुराणे यमशुचिविषयं अनुप
 नानविषयं वेति स्मार्तं बहुचर्ग्यपरिशिष्टे अथाहं शिवनिर्माता पत्रं युष्मं फलं जले शालग्रामशिलास्य
 शास्त्रसर्वयातिपवित्रतां कौर्मो लिङ्गयुजायां गुणफलसंबंधं लवणेन च सौभाग्यं पार्थिवं सर्वकामि
 कं अनेकफलदं नूरिमेकतं परिकीर्त्तितं ग्रामदत्तिलपिष्टोत्थं तु घोस्यमारणे स्मृतं गंधोत्थं मन्त्रदं प्रोक्तं तु
 श्रेष्ठं शतिवर्धनं गंधोत्थं गुणदं नूरिशर्करोत्थं सुस्वप्नदं वंशारोत्थं वंशपाथ्यैर्गोमये सवरी गुरुत्वे वंशपा
 स्थिमेन वंलिङ्गं सर्वशत्रुविनाशनं आसुरालवणं श्यतु सर्वलोकवशं करं संनायरजनीपाष्ठं संनवं लि
 गमुत्तमं तंडुलोद्भवपिष्टं स्पष्टिङ्गं सर्वस्वनप्रदं दधिदुग्धोद्भवं लिङ्गं कीर्त्तिलक्ष्मीसुखप्रदं धान्यदं धा
 न्यजं लिङ्गं कीर्त्तिशामान्यवधनं हवीर्गद्वीसं नूतनपद्मत्फनिवारणं इक्षुवृक्षोद्भयं लिङ्गं सुब्रह्मक
 रं परं आगमोक्तनियोगं तु ज्ञात्वा सम्यग् विचक्षणः वस्तुमात्रस्य कुर्वीत लिङ्गं तत्र तत्फलं प्रापयेत् वादं वित्त

रामः

॥१५५॥

प्रदं लिङ्गं स्कारिकं सर्वकामिकं विद्याधरं लिङ्गं साहस्रं कन्यायां तु शतत्रयं पुत्राणां सार्धं सार्धं सास्रं का
 थ्यं शतपंचकं सुकृतं कामः सहस्रं तु वस्त्राणां शतमष्टकं उच्चाटनपरं चैव मधोक्तं च सहस्रं कं मारणा
 थ्यं सप्तशतं मोहाथं शतमष्टकं स्तनं तु तथैव मणे तु नर्धकं निगडं मुक्तिकामस्तु सत्त्वं तु स माचरेत्
 महाराज नये पंचमहस्रं सर्वकामदं एकं पापहरं प्रोक्तं द्विलिङ्गं कार्यं सिद्धिदं त्रिलिङ्गं सर्वकामानां
 मारणोपरमाहुते लिङ्गानामयुतं चापि महाराज नये चरेत् काराग्रहविमुक्त्यर्थं मनंतं कारयेत् बुधाडा
 किन्यादिनये प्रोक्तं सहस्रं कारयेत् - द्वा सहस्राणां पंचकं तु पुत्रकामेन कारयेत् कृतानि संविधानेन
 सगुणं पुत्रमाप्नुयात् इति लक्ष्मिकं तु लिङ्गानां यः करोतु नरोत्तरो नुविशिव एव न वै न्नियं त्येनात्र का
 र्या विचारणात् इति शिवागमे लिङ्गविधाने च मत्कारचित्तमरणं ताव्यागृहे श्मशाने मुनिष्वतु
 रंगुलतो धिका न वितस्य धिका धातु संनवाभेय इच्छत पंचसूत्रलिङ्गसिद्धांत शेरवरे लिङ्गमस्तकं
 विस्तारं पूजायोगसम - येत् नाह तन्निगुणं कुर्यान्नाह वत्पाव विस्तृति पूजां शत्रिगुणं कुर्यात् उक्तं याव

आ.म.

५६

मुत्तमं दत्तेवाचतुरस्रं वा मध्येकं वसमचितं द्विगुणं लिङ्गनाहचकं वं नाहं समाचरेत् त्रिमेखलमध्य-
श्चो द्विसमं चार्धं द्विमेखलं लिङ्गमस्तकं विस्तारं षड्भागं विनयेत् तमेखलामेकनागेन कुर्यात्पातं चतुस्समं
लिङ्गद्वयं समं कुर्यात्पाणालं पीठं वा ह्यतः वितारे तस्समं मूले तद्वर्धे च तदयतः जलमार्गः प्रकृतं व्यस्त-
स्य मध्ये त्रिभागतः कुर्यात्पातार्धं द्वाप्रणालं च त्रिभागमादिति पूजः शलाकाश्चान्नो गच्छता नाह-
ः पुष्टता तत्र यमाश्रयं लिङ्गमस्तकं व्यासोच्चतामः व्यासत्रिगुणो नाहः तावानेव पीठव्यासः पीठं च ह-
त्तं चतुरस्रं वा प्रणालिका च लिङ्गव्यासो ववन्मूले विस्तृतः अग्रे तद्वर्धते द्विगुणं सार्धं वाहीर्धेति
चंद्रिकायां इति देवपूजा मात्स्ये तत्रोपदेशः समपि पूजयेच्चततो गुरुं न पूज्यते गुरुयत्र नरैस्तत्राफ-
लाक्रियाश्चैव पुराणे वस्त्रानरणमास्यानि शयनान्यासनानि च प्रियाणि वात्सानो यानि तानि देया-
नि वै गुरो रिति इति गुरुपूजा अथ वैश्वदेवविधिः नृसिंहपुराणे योरुषेण च सक्तेन ततो विलुप्तमवर्धये-
त् वैश्वदेवं ततः कुर्याद्वलिकर्म तथैव चेति शातातयः वैश्वदेवः प्रकर्तव्यः पंचमूना पञ्चतये इति स्तना

रामः

॥२४६॥

हिमास्थालं यमः पंचमूना गृहस्थस्य वसंतं तैलं रत्नं सदाः खंडनापेव रणी चूला जलकुं नश्च वस्कर इ-
ति उत्तरवलमुसलादि अथ वस्कर उत्करः उपस्करपा इति पाठे शूर्यचालन्यादि हृदयसिद्धिः अथ न-
मिकस्तु पोविष सोमं व्याकृतिभिः स्वयं कृत्वा शाकलमंत्रैस्तु शिष्टं कृतं बलिं हरेत् अथ अश्वि को नार्या-
नावेन सौ तस्मात्तानि परिग्रहाधिकरः शूर्यः कर्मप्रदीपो अस्यादिगो तमेनोक्तो होमः शाकल एव च
अनाहिताग्नेरप्येव युज्यते बलिभिः सह अस्यादिरग्निवाग्वाहिदेवस्य नरादिव्याकृतिनिकरणकः
अपिरेव कारार्थो विष्णुः अन्नं व्याकृतिनिष्ठत्वा पूजयेदिति धितरः प्रजापतिहविरिति प्रजापतये स्वाहे-
ति कृत्वा त्वय्यपूजयेदिति तु स्वलालानमनुष्य यज्ञानुवादमात्रं न तु होमोत्तरं तद्विधिः ज्योतिष्टोमेशा-
लकहोमं गंतादेव कृतं तैम्येसमो वयजन्मसो त्याद्याः षट्शाकलमंत्राः कार्त्तयानो वसिष्ठः अथ मूला-
यनः अथ सायं प्रातः सिद्धस्य विष्णोः पूजयेदिति होमः तदेव ताभ्यः सोमाय वनस्पतये याषोमाभ्यामिजा-
ग्निभ्यां द्यावापृथिवीभ्यां धन्वंतराय इन्द्राय विष्णवे सोमदेवे सोमो ब्राह्मणे स्वाहेति सायं शशोरान्निपरः प्र-

आ.म.

५९

तरः तरः शोः अहयः। सिद्धस्य पक्षस्य अग्निहोत्रदेवतास्य इति सायमग्निः प्रातः सूर्यः प्रजापतिरुचयः॥
त्र सोमाय वनस्पति इत्येकाकृतिः वनस्पशस्य योगिकत्वेन विश्वेष्वादेव त्वेना समासस्ये सन्निहित
सोमपदान्वयात् त्वाष्ट्रं पालीवनमालनेतेत्यत्र पालावतशस्य न्वाष्ट्रपदान्वयः अग्निहोत्रस्यतिः सो
मो वनस्पतिरिति त्यादौ वनस्पतेर्गुणत्वदर्शनाच्च विश्वेभ्यो देवेभ्य इत्येकैवाकृतिः विश्वनाम्नः सर्वना
मो बुद्धिम्यापेक्षत्वेन सन्निहितदेवशस्य न्वयात् एवं दशाकृतयो नवन्ति वृत्तिस्तो नारायणस्याप्य
यमेवाशयः इत्येष देवयज्ञः नूतयज्ञमाह स एव अथ बलिहरणमेतान्यः श्वेदेवताभ्योऽप्योषधि
वनस्पतिभ्यो गृहाय गृहदेवताभ्यो वास्तुदेवताभ्य इन्द्रायैः पुरुषभ्यो यमाय यमपुरुषेभ्यो वरुणाय वरु
णपुरुषेभ्यः इति प्रतिदिशं ब्रह्मपुरुषेभ्य इति मध्येष्वपि विश्वेभ्यो देवेभ्यः सर्वेभ्यो दिवाचारिभ्य इति
वानेकं चारिभ्य इति नक्तं स्त्रीभ्यः इत्युत्तरतः अथानंतरं एतान्यः पूर्वोक्ताभ्यो दशभ्यः चकारो वृक्ष
माणसमुचये उदगैः प्रादलेऽपि पुरुषेभ्यो बलिहरं हितिकादिकैः क्तैः इन्द्रादिप्रधानदेवतोत्तरदेशे

रामः

॥ १४७ ॥

तत्पुरुषेभ्यो बलिः पूर्वोक्तदशाकृती देवताका नूतनं प्राप्तं स्यात् नूतत्वा किंचित्स्थलं त्यक्त्वा इत्यादिभ्यो बलि
निदत्वा तत्राले प्राप्ता हिषु इन्द्रादिभ्योऽस्तत्पुरुषेभ्यः श्वदेवतातन्मध्ये ब्रह्मणो तच्चतुर्दिक्षु ब्रह्मपुरुषा
दिभ्यो दद्यात् प्रथमं दिवाचारिभ्यो वस्तुक्ते वैश्वदेवः प्रातः सूर्यभ्य इति वृत्तैः॥ इति नूतयज्ञः॥ पितृयज्ञेमा
हा स्वधा पितृभ्य इति प्राचीना वातशेषं दक्षिणां निनयेत् शेषं हण्डानंतं यं परप्रयुक्तं च इदं लभ्यते
इदं देवतासंयोगात् मितो यागः तेन च स्विष्टकृदादिष्टिवददृष्टमप्यत्रास्ति एतावत्परं स्विष्टकृति मन्त्रतु
रुषा यं श्राद्धं वापि यज्ञः स्यात्पितृभ्यो बलितयापि चेति मनुना पितृरुषा यं पितृयज्ञस्य कृत्वर्थः
स्योक्तत्वात्॥ दक्षिणा दक्षिणाभ्यां दिशि दक्षिणादात् इति पितृयज्ञः इदमेतत्कर्म त्रयं वैश्वदेवशस्यैव
देव नूतयज्ञो वैश्वेदेवसं बध्नेन तत्प्रत्यन्यायात् पितृयज्ञस्य तच्छेषप्रतिपातकत्वेन तदंगत्वाच्च
कारिका गृहस्थो वैश्वदेवारं कर्म प्रारभते दिवा तत्र नास्ति नृगवृत्तिकारवचो यथा औपास
नाग्निमन्यं वासमिच्छायहविर्भुजं पयुर्ह्यपरिपिच्छाग्निं त्रलं कृत्स्नं पूर्ववत् हविष्यपक्षमादध्यादधि

आत्मानचलेचतत् प्रोक्षोदास्पृष्टता न्यक्तं रुदिमयं निधाय चकृत्वाहस्तेन सूर्यायेत्यादिनिस्तनः प्रजा
पतिपदस्योक्तिर्वैश्वदेवे मनुस्मृतिपर्युह नौक्षणे कुर्यान् देवयज्ञो यमिरितः एतैर्जुविबलान् दत्वा प्रा
क्त्वास्यान्ना निरंतरान् सुक्तांतरालं प्राक्त्वास्यानां अस्यादिनिहरेत् इहापि न वतिस्वाहाकारो नरो नपि
द्वयज्ञके अस्याहताहलेः प्रत्यगिदमेति बलिहरेत् दशहलेरिदं पुरुषेभ्यो बलिहरेत् यमायेत्यंतरा
लस्य हरेदक्षिणतो हसि यमाहलेरुदयामपुरुषेभ्यो बलिहरेत् प्राग्वा ब्रह्मणे बले रुत्वा वरुणा
येति मंत्रितः तस्मादुदकतु वरुणा पुरुषेभ्यो बलिहरेत् सोमायेत्यंतरालस्य हरेदक्षरनो बलिः सोम्या ह
लेरुदकसोमपुरुषेभ्यो बलिहरेत् जयस्य स्वाहा ते बलान् दत्वा निरंतरान् सुक्तांतरालमिदं हि द्वि
वानो बलान् हरेत् उजादिवलितः पूर्वप्राच्या स्यात्पौरुषो बलिः अंतराले बलान् दत्वा शिष्टैर्मन्त्रैर
तः परं रक्षोभ्यः शतिसर्वस्माच्चलिमुत्तरतो हरेत् भूतयज्ञो यमुदितः प्राचीनावाति तस्य तः परं स्वधापिष्टम
इत्सुक्तादक्षिणस्या तु भिवपेदिति अयं च नराकारः संपद्यते चक्राकारमप्याह सोमकः चक्राकारे

रामः

॥ २५६ ॥

णयो प्रः सदा नूत बलिहरेत् सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुसा पुन्यमाप्नुयादिति अथ गृहं बलिः शौनकादेव य
ज्ञान्नशेषा तु गृहद्वारादिषु क्षिपेत् चंडालपतितादिभ्यो नूत यज्ञान्नशेषतः पितृयज्ञान्नशेषेण वायु
सैभ्यो बलिहरेदिति गृह्यपरिशिष्टे अथास्य शेषेण गृहदेवतानां बलिद्वारि पिता महायः प्रकीले
रुशय गृहत्वाद्यादिप्रतिदिशं सनवय हायें शायय मविष्णुभ्यां स्कंदवरुणाभ्यां सोमसूर्याभ्यां मरुत्तभ्यां
वसुभ्यो नक्षत्रेभ्यो अमध्यवासेः अंतये ब्रह्मणे प्रागादिमिति मूलेषु सिद्धे दृष्टौ अये कीर्त्यै वरुणाये ह
धानेभ्यो दशरूपतयोद्याव्याघ्रघिवीभ्यां मूलखलमुसलयोरय निष्क्रम्य नूतमाचपि अमिच्यथ
चांडापतित नूतवायसैभ्यो नूतमौ विकरेद्ये नूताप्रचुरंति दिवा बलिमिच्छतो विडरस्य प्रेष्टा तेभ्यो ब
लिपुष्टिकामो दहा प्रिमयि पुष्टिपुष्टिपतिर्दहा तित रात्रौ चैत्रं बलमिति इत्यादयः प्रज्ञा लितपाणि
पाद आतशं तात्प्रथिवमेत रिदमिति जलान्या विचस्य स्य नानिततो मनुष्ययज्ञ पूर्वकं जुजतेति
इति वैश्वदेवविधिः अथ मनुष्ययज्ञः मनु अतिथिभ्यो नूतनं तु नृपयज्ञः सतु पंचम इति माकंडीपु

आम.

॥६१॥

राणे। आचम्य चततः कुर्यात्प्राज्ञो ह्यारव्यलोकनं। सूरुर्न स्याष्टमं नागमुदाहृत्यो ह्यारिति विनवेत। न मित्रम
तिथिं कुप्यन्नैकमागनिवासिनां। अज्ञानकुलनामानं तत्काजेषु पृथितं। बुभुक्षु मागतं आतं द्याचमा
नम किंच न ब्राह्मणं प्राकुरतिथिं संपूज्य शक्तितो बुधैरिति कै। मोहितकारमया न्नवानि द्यावाशक्तितो हि
ज। दद्यादतिथये न्नित्यं बुधैतपरमेश्वरमिति। अतिथिपरमेश्वरनावयेदित्यर्थः। मनुयासमात्रं नवे
द्विज्ञात्रयमासचतुष्टयं। अयंतुर्गुणैक्यहंतकारो विधीयत। इति पाराशरदद्याच्च निश्चात्रितयं।
रिश्वात्तचारिणो इच्छायाचततो दद्याद्विनवेसत्यवारितमिति। माधवीयेपुराणायत्फलं सोमयागेन प्राप्नो
ति धनवादिजः। मय्यकपंचमहायज्ञैरिदं सुदबाधुयादिति। व्यासपंचयाज्ञास्तु ये मोक्षान्न ककरोती
यहाश्रमी। तस्य नायंच परो लोको नवति धर्मत इति। त्वय्यकात्यायनीये वैश्वदेवानुष्ठीनप्रयोगः। पंचम-
हायज्ञानिमित्तं माह प्रजापूर्वकमाभ्युदयिकश्राद्धं कृत्वा वैश्वदेवार्थं पाकं विधाय स मुह्यत्या निद्या
यपश्चादग्नेः प्राप्नुवउपविश्य दक्षिणं जान्वाभ्यमणिकोदके नाग्निं पयुद्वेपोदनमादाय ब्रह्मणे स्वा

रामः

॥१४१॥

हा। इदं कुर्यात्प्रायश्चित्तं मतयेत्वाहा। इदं मनुमतये इति पंच ब्रह्मणे प्रजापतयेत्वाहा। इदं प्रजापतयेत्वाहा।
। स्वाहा। इदं गृह्याभ्यः करपपायत्वाहा। इदं करपपाय। अन्नुमतयेत्वाहा। इदं मनुमतये। इति पंचाहुती ऊ-
त्वाभ्यः। कसेमापेऊतत्रैणान्नैर्नर्जन्त्यायनमः। इदं पर्जन्याय अहो नमः। इदं मरुतः पृथिव्यै नमः। इदं पृथिव्यै। इति
प्राकृ संस्थमुदकसंस्थाया। बलिदत्वा दक्षिणोत्तरयो हारशारवयो यथाक्रमं धात्रे नमः। इदं धात्रे। विधात्रे नमः। इ-
दं विधात्रे। इति बलिदत्तं दत्वा। प्रागादि क्रमेण वायवे नमः। इदं वायवे। इति प्रतिदिशं बलिचतुष्टयदत्वा। प्राचीं दिशे
नमः। इदं प्राचीं दक्षिणै दिशे नमः। इदं दक्षिणै दिशे प्रतीच्यै दिशे नमः। इदं प्रतीच्यै उदीच्यै दिशे नमः। इदं मुह्ये
इति दिश्यश्च बलिदत्तं। तडन्नरतो विश्ये न्योदे वे न्योनमः। इदं विश्ये न्याः विश्ये न्यो नूते न्योनमः। इदं विश्ये न्यो नूते
न्यः। इति। तदंतराले ब्रह्मणे नमः। इदं ब्रह्मणे अंतरिक्षानमः। इदं मंतरिक्षाय। सूर्याय बलिचतुष्टयदत्वा। बलिद-
त्तं दत्वा तयोरप्यन्नरतः। उषसे नमः। इदं मुषसे। नूतानां पतये नमः। इदं नूतानां पतये च। इति बलिदत्तं दत्वा ब्रह्म-
दी बलीनां दक्षिणतः। प्राचीनात्वाती दक्षिणामुखः पितृभ्यः स्वधानम इति। मंत्रेण पात्रवशिष्येनेकं बलिद-

आ.म.

६२

तापात्री प्रक्षाल्य यदैतन्ने निर्णेजने न इति निर्णेजने जलं वा व्याहिरुपुक्क ज्येदं यद्मणे इत्क स्कारेण प्रवारणा वा यवा
सौम्या वै नैकृती स्तथा वायसा प्रतिगृह्णतु नमो पिंडं मया पितं इदं वायसे न्यः दोत्र पामरावलौ चैव वैवस
तकुलोद्भवौ तान्मां पिंडं प्रदास्यामि मया ता मेवा ता वहिंसकौ इदं मय देवामनुष्याः पितरौ वयो मिसि दाम्भयज्ञे
रगदैत्यसंघाः प्रेता पिशाचा स्तारवः समस्ता ये चान्यमिच्छन्ति मया द्या दत्ते इदं देवादिभ्यः पिपासिकाः की
टपतंगाकाद्याः बुभुक्षिताः कर्मानिबन्धवद्वाः तस्य यमो न हि मया दत्ते ते वा मिते दत्ते मुदीता न वंतु इदं पि
पिषीकादिभ्यः इति काकादि बलिन् बहिर्देत्वा पादौ प्रक्षाल्या च म्यातिथि प्राप्नो पादप्रक्षालनपूर्वकं ग
धमास्यादि निरम्य चान्नं परिविष्ये तत्ते न मिदं मुष्यायेति संकल्प्याद्घादिका इति कातीये वैश्वदेवः
इति पंचमहायज्ञः अथ नोजने व्यासः पंचर्षो नोजने कुर्यात्प्राप्नुवेमो नमास्थित हस्तौ पादौ तथैवा स्य
मेषु पंचार्द्रतामतेति आश्वमेधिके आर्द्रपापस्तु नु जीयात्प्राप्नुवन्मासने शुचौ पादान्माधरणी स्पृ
ष्ट्वा पादे नैकेन वा पुनरिति बो धायनम् उपलिप्ते समे स्यान् शुचौ श्रद्धा मनान्विते चतुरस्रं त्रिकोणं च व

रामः

१५०

तुलं चार्द्रचंद्रकं कर्त्तव्यमातु पूर्वैर्वा ब्राह्मणान् हि पुमंडलं पैवी नमिः सौवर्णे राजते तां पय मयत्र पचाशयोः ना
जने नोजने कुर्वन् त्रिराच फमश्रुते एक एव तु यो जुं के विमले कां स्प नाजने चत्वारि तस्य वर्द्धते आशुप
जा प्रजापशौ बलमिति पय पा लाश पत्रय ग्रहणं गृहस्य निन्नपदे ताम्रपात्रे न जुं जीत निन्न कां स्पे म
ला विले पला पत्रेषु गृह्णतु के देवं चरेत् ब्रह्म चारायतीनां तु चं प्रायण फलेन वेदिति वृद्धमनु व्यासो
केरिति मद्नायः पजाशौ बलौ पलाश इति स्मृत्यर्थसारे कां स्प पात्रं गृहीमात्र परं तां ब्रूयां न्यजने वैव
कां स्प पात्रे च नोजनं यतीनां श्व ब्रह्म चारा च द्विध वाच विवर्जयेदिति प्रवेता ऊक्ते पात्रं प्राणा ऊतिग्रह
णोक्तं ये त्राहौ स्याप्य न्यस्त पात्रं तु जुं जीत पंचासास हा मुने शेष तु हृत्य नोक्तं पित्र्ये न चोदरे दि
ति व्यासोक्ते न्यस्त पात्रो न्यस्त पात्र उ हृत्य यं त्राहौ स्याप्य पित्र्ये श्राद्धे नू मितो नोदरे इत्यर्थः इति
मद्नायः तथा ब्रह्म पुराणे पित्र्य कर्मणि जुं जानो नू मो पात्रं न चालयेदिति तत्रैव अर्चं दृष्ट्वा प्राणामासि
प्राजलिक यत्ते नरः अस्माकं नित्यमस्त्वत इति नत्पायं वददिति गो नि लः अथातः प्राणा ऊती कल्पः

आ.म.

६३

व्याकृतिनिर्गम्यानिमंत्रकृतं त्वाप्तयेनापरिजापंचामातिसायं सत्यं त्वत्तेन परिनिधिंचामिरित्यादि त
दनेतरं कृत्युक्तं न विषयपुराणे नोजनं किंचिदन्नार्यधर्मराजाय वैवलिदत्ताय चित्रगुमाय येते म्यश्रे
दमुच्चरेत्तत्र कचनसंस्थानं तु लोपदत्तात्मना प्रेतानां तस्यैव मयिदमस्तु यथासुरवमिति तदने
तरं कृतमाह याजवल्क्य अपोशानेनो परिष्ठादधस्तादश्रतातथा अनग्रमन्तं चैव कार्यमन्नद्विजा
तयेकौर्मे अमृतो यास्तारण ममायत्यपोशानक्रियां चरेदिति शौनकः स्वाहंताणवाद्या श्वनाम्रांमंत्रा
श्ववायवाः तर्जनीमध्यमांगुष्ठलया प्राणाकृतिर्नवेत् मध्यमाना मिकांगुष्ठैर्याने जुहुयात्ततः के
न्निशाना मिकांगुष्ठैर्याने च जुहुयात्ततः तर्जनीतु वदिः कृत्वा उदाने जुहुयाद्विसमाने सर्वहस्तेन मुदा
न्याकृतिर्नवेत् जिह्वयैव ग्रसेदन्तद्वेन संस्वशेत् इति जिह्वायमने च विशेष उक्ता आश्वमेधिकेय
धारसन्नजानानि जिह्वार्पणकृतौ नृप तथा समहितः कुर्यात्प्राणाकृतिम तं पित इति विलुपुराणे च
आयातन्मना चत्वा जुजीत मधुरं रसं लवणं स्नातयामध्यं कटुतिक्तादिकोस्तनः प्राग्दवं पुरुषोश्चा

रामः

॥२५२॥

यामध्ये च कविनाशनः अतेऽवाशा तुषलारोपेर्न मुंचति अष्टौ ग्रामासु नेर्न ह्याः षोडशारणपवासिनो द्वा
त्रिंशत्तय हस्थस्य ह्यमितं बलचारिण इति वृद्धमनुः नोजनं तु न निशेषं कुर्यात्प्रातः कथंचन अल्पत्रदधि
सक्ताज्यपललक्ष्मरमधुप इति पललतिलमुद्गमिश्रचोदनः मनुः सायं प्रातः द्विजातीतामत्रानं कृत्वि
दितं नंतरा नोजनं कार्यमग्निहोत्रमग्नौ विधिरिति अत्र पूर्वार्धे कालद्वयविशिष्टं नोजनक्रियाया एव निय
मविधिः षोडशतु निशास्त्रीणां तस्मिन्पुग्मासु संविशेष्ट नोजनक्रियाया एव नियमविधिः षोडशतु निशा
स्त्रीणां तस्मिन्पुग्मासु संविशेदिति वत् अतः सत्यां बुधसायां सति च न्ने नोजनमुकुर्वन् प्रत्यवैती विज्ञा
ने श्वरा सायं प्रातरेतिकालातरपरिसंरयेति हरदत्त इयंचतुपयपत्तिरित्यं त्रिदोषाकालांतरस्य विध्यत्रदो
त्वेन शास्त्रप्राप्तवाधरूपदोषा नावात् पंचपंचनरवान् ह्या इत्यत्रेव शाशादिनिश्चयादिपंचनरवन्नक्षत्रा
रागप्राप्तत्वेन तद्वाधेपि दोषा नावात् स्वार्थहानिपरार्थकल्पनादौ षडयवती लक्षणा तु नंतरं तास्यैकवाक्य
तानुरोधेनांगाकार्यामोजातपुत्रः कल्लके शोमिमादधातेत्यत्र वयोविशेषस्य अर्द्धमंतवेदमिनोत्पद्वं

आ.म.

॥ ६४ ॥

हिर्वेदीत्यत्र च संधिदेशस्य लक्षणवाक्येन नियतत्रतत्रतन्नेसायं प्रातर्नुजते चेति नियमविधिर्धौहि
मध्येपिनोजनस्य प्राप्तत्वेन तन्निषेधार्थं नान्तरेत्यादिष्वगवाकंप्रसादिति श्रद्धं तु जुवेनांतरेत्यादिकमेव
विधिप्रत्यययुक्तत्वादंतरालकालनिषेधकं पूर्वाह्नं त्वर्यवाहोस्य पादश्च तज्जतावेव सायंप्रातः श्राव्यंतर
श्राव्यं निरूपकौ संधिर्धौहिवाक्यशेषादिति न्यायात् जामिवा एतच्च जस्य क्रियते यदन्वचौ पुरोडाशौ
पंशु यजतीत्यनेवांतरे श्राव्यस्य पुरोडाशविति एव वसायं प्रातः पदयोरत्रिमध्याह्नलक्षणापि युक्ता
उपाश्विमं सध्यां ऊग्रां स्तानुयासिमंच नृत्यैः परिवृतो लुस्कानाति तन्मायसंविशेत् मध्यं दिने मनुष्याणां
मध्यं हि मनुष्याश्च शनमभवहरं तास्यादिवाक्या प्राप्तानुवादत्वात् पूर्वमतद्वये तु विधौ लक्षणातिक्लिष्टेति
दिकनोजने च पंचमासनदशत्वं मौननियमः ततस्त्वनियमः पंचग्राम्यहामौनं प्राणाद्यप्यायनं महा
दिति दृढमन्त्रके पुराणैः स्नास्यतो वरुणः शक्तिरुक्तोऽग्निः श्रियं हरतः जुजतो मृत्युरायुष्यंतस्मान्मौनं
त्रिषु स्मृतमिति श्रुतिविशेषः पृथ्वी चंद्रोदस्मृतिरत्नावल्यां यवीयान्यपिताय त्वमुक्ताश्चादिकनोजनं

रामः

॥ १५२ ॥

प्राणाग्निहोत्रादित्यत्र नामौमौनं समाचरेदिति मौनी वाप्ययवामौनी प्रहृष्टः संयतेऽप्यनुजोतविधिवद्विप्रो
नृचो छिद्यानि वापयेदिति न प्रकिरेदित्यर्थः पैथान्मालवरां व्यंजने हतं तैलं तथैव च लेह्यं पेयं च वि
धिर्विहस्तदन्नं नक्षयेदिति स एव दशाहं पंचतान्ने तु समस्त व्यंजनानि तु यथा उदकं यज्ञपक्वान्नेयोद
व्यादितुमिच्छती स नूणहामुरापश्च सस्तेने गुरुल्यग इति शातापः हस्तद्वयानि चान्नात्रिप्रत्यक्षं लवणं तथा
मृत्तिका नक्षरां चैव गोमांसाशनवस्मृतमिति तन्मायमेधिके उदक्यामपि चंडालं श्वानकुक्कुटमेव च जुज
नोयदियशेपेतु तदन्नं तु परित्यजेत् केशकीडावपन्नं च सुखमासुतवा जितं श्रुतं तज्जसं विद्या तस्मात्पत्न्यं
र्जयेत् शतातपः त्र्यस्यासने पविष्टस्य येनं क्लेशप्रथमं हि जः बहूनां पत्रपतां सोऽजः पंक्त्या हरति किल्बिषं
गोमिलः एकपंक्त्युपविशनां विप्राणां सहजो जैः यद्योको पितृजेत्यात्रनाश्रायुरितथेप्सु मेहास्तु उक्तेय
स्तत्र तप्तमांसे पनचरेत् जुजानेषु तु विप्रेषु पात्रं पत्यजेत् नोजने विधकर्त्ता सोऽब्रह्मपितथोच्यत इ
ति इदं च गुरुभिर्नैश्चाचां ते उच्छिते वा बोध्यं तदाहो शानाः श्रुतुस्त्रिराच ममौ नो ल्हा नं चेति पंक्तिरप्या

नो नो जननिषेधप्रयोजकमिति शेषः॥ अयं च निधो युगंतरपरः उच्छिष्टस्यापि वर्जमिति कलिनिषेधेषु
पात्रादिति केचित् तत्र॥ एकस्मिन्नुत्थिते पात्रपात्रस्थो न स्याच्छिष्टत्वात् न वेन त इह नाप्रसक्तेः॥ वस्तुत
स्तु उच्छिष्टस्यापि वर्जनमिति पात्र॥ तदर्थस्तु अपवर्जनं दानं तं वा स्मरणायोदगुच्छिदि॥ एतदप्युच्यते इति म
धुयर्के प्रसक्तं कलौ निषिध्यते॥ निरुणायि चेदेवात्वरणे कलिर्वर्जविवेके ह स्पति न स्पृशेद्दामह
स्तं नुं जात्रो न कदाचन न पादौ न शिरो वसितं पदा नाजनं न स्पृशेदिति॥ आदित्यपुराणे॥ नोच्छिष्टो
माहयेदाज्यमध्याग्निष्टनमं सजेत॥ अमुक्तावशिष्टतुनाद्यां उ स्थितं त्वपाति॥ ब्रह्मपुराणे॥ यस्तु पाणि त
ले भुक्ते यश्च फत्कारं संयुते प्रसृतं गुलिनिर्यश्च तस्य गोमं स च धृतं तत्तारो भोजनं कुर्यात् कुर्यान्नोति बुभुक्षि
तं नाश्वासानां शिरादेवा लयतो यवान् प्रसारितया दस्तु यादरो पितयाणि मान् न वेष्टित शिराश्चापि
नोत्संगं न नाजनया मशेषं न चाश्वायात्या तशेषं पिबेत् न च॥ शकम् न फलौ स्मरणं हत छेदेन न कयेत्
वरुणिनुजनां मध्येनाश्राय च त्वरा न्वितः॥ वृथान विकिरे न्नोच्छिष्टं श्वक विद्रुजेत् इह मनु॥ न

रामः

॥२५३॥

पिबेत् न च नुं जातं हि जः स येन पाणिना नै क ह स्ते न च जलं॥ मृदेणा वर्जितं पिबेत्॥ पिबतो त्पते तोयं नो जने
सुखं निष्ठितं न्नो ज्यत इवेदं नो क्तं नुं जीतं किल्विषं॥ या ताव शो शितं तोयं वा स्मरणे न पुनः पिबेत्॥ पिबे
द्यदि हितं तोयं हि जश्चां जाय रां चरेत् इति॥ कौ मे नाई रात्रे न मध्याह्ने नाजीरौ नाई वस्त्रध्वान नित्र
नाजने चैव न न्नस्यान च पाणि पुनोच्छिष्टो हृतमाह द्या न्नमृद्धं न स्पृशेन्न पिबेन्न ब्रह्मका र्त्तयश्चापि न नि
शेषं न नार्य या॥ तां गारे न च वा कात्रे न च देवा लये धिति॥ नार्य ये ति सहयोगे ट्ताया॥ शा ता त य उ॥ धृत्वा
महस्तेन य सोय पिबेद्विजः॥ सुराया नेन तनु ल्यं मनु रा ह प्रजापतिः॥ अत्र तोयं पाणि न र व स्पृष्टं वा स्मरणे न पि
बि क्वचित् सुराया नेन तनु ल्यं इत्येवं मनु रब्रवीत्॥ याज्ञवल्क्यः॥ संधिनि दृशा वस्त्रा गो यायः परिवर्जयेत्॥
अष्टमे कश कं त्वैरां चारण्य क मया वि क मिति॥ श्रेष्ठ मिति विकारमात्रे न दिते तोयं संबधि मानमाद्य
पिति श्रिद्धं॥ गौतमः॥ गौ श्वक्षारम निर्दश या सु त के आ महिषो श्व नित्यमा विक मये या मौ श्व मे क श फं च स्य
दिनाय मस्त सं धिनां वि वस्त्राया श्चेति॥ अत्र विवस्त्राया गौरे व व ज्ञं न महिषा देर पिगौ त्व समवा पिबेत् यो वि

आ.म.

॥६६॥

शेषमेव वसपदशकत्वेन महिष्याद्यपत्ये तदसुप्तमकरातेन विवस्मागवदिरिति हरीदशायमाहा पदं
परास्तं स्पृदिनी प्रसवस्तना येमस्यैमिलननना संधिनी सगर्भा सायं प्रातर्वातिक्रम्य यादग्धे सा योजि
तान्यवसावा ॥ अंत्य पारव्याने विवस्मा पदं पुनरुक्तमिति कैचित् तत्र तदर्थोऽपरमग्य निचत् ॥ विज्ञा
ने श्वरो येव मेवानि प्रैति श्लोक गौतम कहा लक्ष्मण प्राक्व क्रम्योत्तरव लक्ष्मण ॥ एते पां विन दोषा वत्तावका
लमनोजने कात्यायन कंडाल प्रतितो दका वाकं मृत्वा द्विजोत्तम ॥ लुजात प्रासमात्रं तु दिनमेकमनोजनं ॥
अथैक पंक्त्यानां श्रिया द्वा सुगौः स्वजनैरपि को द्विजानातिकं कस्य प्रच्छन्नं पातकं न वेत् ॥ एक पंक्त्युपवि
ष्टानां उष्टानां यदुरात्मनां सर्वेषां तत्र मंता वद्यावत्पुंक्तिर्न विद्यते अग्निना न स्मना चैव संनेन मलिलेन च
द्वारेणैव वसामेणैव पंक्तिर्न दोषु धैस्म त इति ॥ ये वै छित शिरानुं के दक्षिणा मुख वाम पाद कर स्थित्वा तद्वै
सां सिजुजाति ॥ इति वाम पादे करोयस्येत्यर्थ ॥ स्थित्वानुपविश्य मनु आयुष्यं प्राप्नुवैतु क्तै यत्रास्यं
दक्षिणा मुख श्रियं प्रत्यप्नुवैतु क्तै कृतं उक्त उद्वुख ॥ इति दक्षिणा मुख निषेधस्तनित्यनोजनतस

रामः

॥१५४॥

रः ॥ अथ नोजनोत्तरांगानि देव लुक्तो छिष्टं समादाय सर्वस्मात्किंचिद्वचमत्र उच्छिष्टं नागधेयोऽयः सोद
कं निवपेद्भुवाति तत्र मंत्र रौरवे पुण्यनिल ये पयार्बुद निवासिनां उच्छिष्टोदक मिष्ठानां ॥ अथ य्युप
तिष्ठतामिति व्यास ततस्तप्तमन्मृता पिधानमसीत्युपः प्राशपतस्मादेशान्मनागपस्त्यविधिवत्
चामेदिति श्लोक गौतम ॥ गंधपस्याय समये तर्जन्वा वक्त्रा चालनं कुर्वीत मूढात्मारौरवे नरके पतेदिति ॥ त
घातस्मिन्नाचमन कुर्याच्च न नडेय उक्तवान् ॥ यद्युत्तिष्ठति ना चाते उक्तवानासनात्ततः स्नानं सद्यः प्रकु
र्वीत सोम्यया प्रयतो न वेदिति व्यास ॥ हस्तं प्रक्षाल्य गंधपयः पिवेद विवक्षणा इति स देवांश्चुपिष्टं श्वैव ह्यात्मा
नं चैव घातयेदित कौम्ये ॥ अतः पुनराचामेदायं गोरिति मंत्रतः ॥ जुपदं वा त्रिरावृत्त सर्वपापप्रणाग्निनी
प्राणानां यंचिरमात्मा जनेतरुदंततः ॥ आचम्य गुह्यमानीय पादं गुह्ये तु दक्षिणे निस्तावयेधस्तजलमूर्ध
हस्तः समाहितः ॥ ऊत्थानुमंत्रं पुर्याच्छ्रद्धा ध्यायामिति मंत्रतः ॥ अष्टाक्षरेण स्वात्मानं यो धैस्तं जलयेद्ब
लगेति हि ॥ सर्वेषां मेव या गातां मात्मयाग परा स्मृतः ॥ पोने न विधिना कुर्यात्स याति ब्रह्मणापदमिति विष्णु

आ.म.

॥६७॥

सर्वेषामेव यागानां मात्मयागप्रशरणे ॥ विष्णु रतातथैवानेपरिणामश्चैतथा सत्येन तेन वैतुक्तं तथै
त्वं न मिदं यथा इत्थं चार्थस्वहस्तेन परिमृज्यात्तथै हरं श्रुत्वा यास प्रदायति कुत्कर्माप्यते पित इति च त्रि
आचो तोप्यशुचिस्तावसात्रमनुष्ठते उद्धतेप्यशुचिस्तावद्यावन्नो न्मम ज्यते मदी ॥ नृतावपि हलि सायांता
व ॥ त्पादशुचिपुमान् आसना उप्यित ॥ सस्मा द्यावन्नमृशते महीमिति ॥ मा कें डेय ॥ नूयोप्याचम्य कर्त्त
व्यं ततस्तो बलनक्षणा मिति ॥ वसिष्ठः सुपूगं च सपत्रं च चूरेति च समन्वितं ॥ अदत्वा द्विजदेवेभ्यस्ताव
लं वज्रये बुधः ॥ एकपूगं सुरवारो गं द्विपूगं निः फलं न वेत् ॥ अतिश्रेष्ठं त्रिपूगं च ह्यधिकं नैव उप्यति ॥ पूर्ण
पूले न वेद्याधिपूणा त्रेयापसं नवः ॥ चूर्णपूणं क्षिपेदायुः शिरा बुद्धि विना शिनी ॥ तस्मादयं च मूलं च त्रिरां
चैव विषेयतः ॥ चूर्णपूणं वर्जयित्वा तां बलं रवा दये बुधः ॥ इति ॥ अथ नो जनेतु गगं दशक ॥ इति हासपुरा
णाद्यैः षष्ठसप्तात्मकौ न योत् ॥ अष्टमेलोक पात्रा तु बहिः संध्याततः पुन यम ॥ रवेरस्तमयात्पूर्वघटिके
कायदा न वेत् सायं संध्या सुपास्याथ कुर्याद्दोमं च पूर्ववत्तदापकालः ॥ संयत्तैरवेरस्तसमारभ्य यावत्

रामः

॥१५५॥

यो दये न वेत् ॥ य स्मतिष्ठे गृहे ही पस्तस्य नास्ति हरिः प्रता ॥ आयुदः प्राप्नु रवेडो ही पो धनदः स्यात्पु रवत्स पु रवो
उः खदो सौ हानि हो दक्षिण मुखः संध्या वंदनं पूर्वमुक्तं तत्र विशेषमाह व्यास जपे दारुणं मंत्रं सु इमं मेव क
णादिकान् चतुर्मेत्रां चि शेषज संध्या फलमवाप्नुयात् संध्या वंदना करणे जमदग्निः ॥ एका हं चाप्यतिक्र
म्य संध्या वंदन कर्म च ॥ अहोरात्रोपि तो नृत्वा गत्वा यत्रा सुतं जपेत् ॥ द्विरात्रे द्विगुणं प्रोक्तं त्रिरात्रे त्रिगुणं न
वेत् ॥ त्रिरात्रात्परत श्रेत्स्याच्छ्रवणं संशयः ॥ कालानि क्रमेण रिजाते गौतम संध्या काले त्वतिक्रमे स्नात्वा
चम्य यथा विधि जपेद्दृष्टांते देवा तता संध्या समाचरेदिति ॥ वसिष्ठस्तु कालातिक्रमणे चैव त्रिसंध्यमपि सर्व
दा ॥ वतु र्धा र्थं प्रकुर्वीत नानो व्याकृति संपुष्टं ॥ यमस्तु प्राणायामत्रयं प्रातः संगवे द्विगुणं चरेत् ॥ मध्या
ह्ने त्रिगुणं प्रोक्तं सपराह्णे चतुर्गुणं सायाह्ने पंचगुणं संध्यातिक्रमणे न वेत् ॥ यदा ही ध्येति मुने च स
प्तवारं जपेत्तद्यदि ॥ अकाले कुर्वतः कर्म ॥ काले काले कृतानि तु न वेत्तातिशेषः ॥ आह नो जनेतु गगं दशक
त्वापि वेदापि गायत्र्या हनुग्धज ॥ ततः संध्या सुपासीत शुद्धे तु तदनंतरं ॥ इदं तु संध्याधिकाराद्यं न तु आह नो ज

आ.म.

॥६८॥

न प्रायश्चित्तमिति न सिंहः प्रायश्चित्तमेवेत्यन्ये तद्गुरुप्रायश्चित्तं ताराशक्तविति अथ सायं होमकालः
कात्यायनः स्वयं स्तौत्रं लं स प्राप्तेष्वग्निः रिहंगुलैः धाडककरणमग्रानां प्रातः सायं च दर्शनात् तथा याव
सम्पन्नं नायं ते न न स्पृहाणि सर्वतः न च लोहितमायातिता वसायं चरुयत इति अथ स्नापः गार्ग्यः शु
चिदेशं विविकं तु गोमयेनोपलेपयेत् वैदिकैर्गारुडैर्मन्त्रैरभिमंशस्वपे ततः मंगलं पूर्णकुचं च शिरस्थाने
निधापयेत् आधौ तमुष्कया दस्तत्वाचां तः शयेषु चैः अनिष्टदेवतां स्मृत्वा संविशेन्मंगलधुनौ रात्रिस्तु
कंजपन्नात्रैराविहामो न वेत्तः तथा पूर्वरात्रौ व्यतीते तु मगधे इति मंदिरं पादौ प्रक्षालयेत् सर्वं पश्चात् ख्या
समाविशेत् धौतवस्त्रं च तं वस्त्रं संयोगे च शुचावहं अथ स्नाकृत्यं ननु यादौ नमस्कृत्य पश्चाच्छुष्यं
समाविशेत् अथ रतिः संस्मृत्य परमात्मानं पत्न्या जघे प्रसारयेत् योनिस्तु ह्यजपेत् स्तुतं विष्णुयानि
प्रजापतेः रेतामिच्छेत् तोयोऽप्या तस्माज्जर्मे विनर्त्ति सति याज्ञवल्क्योऽत्राहुर्निशोस्त्राणां तस्मिन् न
युष्मासु सविशेत् वस्त्रचार्येव पर्वणाद्याश्च तस्ते च वर्जयेत् यथा कामी न वेद्यास्त्राणां वरम

रामः

॥१५६॥

नुत्तरमिति कौर्मैरुतु काले निगमितं स्वदरेषु तात्मनः पर्ववर्जं गृहस्य स्पृशन् चर्यं मुद्राकृतमिति एवं
कारेण गच्छत आद्यादौ न ब्रह्मचर्यं कृतिदोष इति मितं क्षरायां पंचदशदिनपर्यंतं गमना जावेत् तदिने च
आद्यप्रसक्तौ तदिने दोषा नावपरमिदमिति हेमाद्रिः प्रमाणं त्वन्नचित्यं मनुः तासां साद्याश्च तस्त्रस्तु
निहितैकादशतथा त्रयोदशचतुष्टयं प्रशस्तादशरात्रय इति तथा अष्टम्या चतुर्दशरात्रिवापर्व
णि मेषु न कृत्वा स चैलं स्नात्वा तु वारुणं च मार्जयेत् मनुः अमावास्या चैव पूर्णमासी चतुर्दशी ब्रह्म
चारी न वेन्नित्यमुप्युतौ स्नातको विज इति तथा स्त्राणां तु प्रेक्षणात्पश्चाद्दृष्ट्या नापरात् संप्रदते ब्रह्म
चर्यं च न दरेषु संगमात् इति तर्क्यं कृतौ तु गर्भं शक्तिं त्वास्तानं मेषु न स्मृतं अन्तौ तु यदा गच्छेत् चैव
त्रपुरीषवदिति विष्णु कृतपादादिशौ च स्नानं कृत्वा सायंतौ गृही गच्छेत् छयामस्फुटितामपि हारुमयी न
पेति गच्छेत् छयं शयनार्थमित्यर्थः शयनविधिमाह हारीतः सुप्रक्षालितचरणः सर्वतोरक्षाकृत्यौदक
पूर्णघटादिमंगलौ ह्येतमात्मानिरुचितामनुपहता सुत्राणामिति पठन्नशय्यामधिष्टाय रात्रिस्तु कंज

आ.म.

॥६॥

पितृविष्णुनमस्कृत्यसर्पापमर्पं नृते इत्येतत्सोवद्वज्रदेवतास्मरणं कृत्वा समाधिमास्थायान्योश्च वैदि
कान्मंत्रान्सावित्रीचजस्वामंगलेशु चित्रारं वचनं गवतदक्षिणशिरः स्वयेदिति विष्णुपुराणे रात्रिभक्तं
जपेत्स्वादेवाश्च सुखं प्राप्तिं नमस्कृत्याय ये विष्णुसमाधिस्थः स्वपेन्निशाति सुखं प्राप्तिं नो देवा
निलेन दक्षिताः अगस्तिर्माधवश्चैव मुचुकुंदो महासुनिः कपिलो मुनिरास्तीकाः पंचैते सुखं प्राप्नुवन्
रन इति दक्षिणशिरसा इति प्रदर्शनार्थं तथा च विष्णुपुराणे प्राच्यां दिशि शिरः शस्तं याम्यायामथ वान
यः सहैव स्वपतः पुंसो विपराततुरोगदमिति हारीतोपि नतिर्यगुदकशिराः कोणशिरापश्चिमशिराः उ
त्तरशिराश्चेति दिशि शेषेण यं फलविषयं उक्ते माह उये प्राकशिरः शयने विद्याधनमायुश्च दक्षि
णे पश्चिमे प्रवृत्ता चिता हा विष्णुस्फुरयोत्तरेऽस्य लविशेषे दिशि शेषे माह गार्ग्यः स्वयं देवा कशिराः शीते
श्चासु सुखं दक्षिणशिराः प्रत्येकशिराः प्रवासे तु न कच हा चिददकशिरा इति तथा पानिकानि च पुण्यानि
यत्किंचिदनुजे पनं अलक्ष्मी परिहाराय नित्यं कुरु धिष्ठिरा यः नेवर्ज्यस्या नान्याह माह उयेः

रामः

॥१५॥

मालये शमशाने चण कट्टे चतुष्पथे महादेवगृहे वा पिमातु वेदमनिनं स्वपेत् नय दाना गायतने स्कंद
स्यायतने नया कूलछायासु च तथा शर्करालौघं पांसुषु न स्वपेच्च तथा दर्शे विना हीक्षं च कथं च न धान्यगो
धनविप्राणां च तथा परिनाकाशे सर्वतः सूर्ये न च वै तदुमेतयेति निषिद्धं शय्योक्ता विष्णुपुराणे न विशा
लान्वां न शानां समं मज्जिनां तथा न वंदनमयी शय्यामधितिष्ठेदनास्तुतां न तु जंतु मया अपि क्वचित्पाव
ः दंतमयामृतस्तादंतमयामित्यर्थः तथा च तन्नेव मृतं दंतमये विच्छिद्येदं नैपजाशजे न शयाननरो
धान्ये शयने पंचदारुजे पंचदारुशिकोचोक्ताणी चूडुमां तथा अत्रापि विहितं नैव घटसिक्तं तं तथा
करि नमस्कृत्यैव न शयानं कश्चिन्नर इति इति स्थापका लमाह दक्षः प्रदोषपश्चिमौ यामौ वेदाभ्यामेन योजये
त्तयाम इपं शयानं श्वबलन्यायकल्पत इति तथा निद्रासमासा घतां बलं वदनात्पुजेत् पर्यं कात्वम
दं नासातु छंदुष्याणि मस्तकात् इति शयनविधिः तदेतदुक्तिमाह कमेतत् अकरणे प्रत्यवाय उक्तं
कौमो इत्येतदरिक्तं प्राक्तं महन्पहनि विद्विजा ब्राह्मणानां कृतजातमपवर्गफलप्रदं नास्ति कादयवा

स्याद्वासरौनकारोति यः सयातिनरकान्घोरान्काकयो नौचजायते नान्यो विमुक्तये पंथा मुक्ताश्च यवि
 धिंस्वर्कं तस्मात्कर्माणि कुर्वीत तस्य परमेष्ठिन इति अथ रात्रौ स्वप्नफलनिर्णयः तत्राहौ स्वप्नदर्शनाव
 स्यात्माह वैद्यः सर्वेन्द्रियसुपरतौ मनोनुपरत यदा विषये न्यस्तदा सर्वना नारु पञ्च पश्यतीति सच स्वप्नोद्दि
 विधः इष्टफलानिष्टफलश्चेति तत्र सामान्यत इष्टफलो यथा नदी समुद्रतरणमाकाशगमनं तथा नास्ति
 रोदयनं चैव प्रज्वलंतकुताशनं यहनक्षत्रताराणां चंद्रमंडलदर्शनं हर्म्यस्यारोहणं चैव प्रादक्षिण्ये सोपि
 वा एव हि निमित्तं ह्यनरसिद्धि मवाप्नुयायात् स्वप्ने तु मदि रापानं च सामास्यमज्ञाणं किमिविष्टानुपं
 चरुधिरेणा निषेचनं नोजनं दधिनक्रस्यद्येतवत्त्वानुलेपनं रत्नान्या नरणादीनि स्वप्ने दृष्ट्वा प्रसिद्धाति
 देवविप्रद्विज छत्रतुषपं कज पायि वान् शुक्ल पुष्पा वर धरान् प्रशास्ता नरणां गता हृषे न पर्वतक्षी
 राफलवृक्षाधिरोहणं दर्पणमिषमास्या निस्तरणं च महान्सा दृष्ट्वा स्वप्ने र्थला नः स्यात् व्याधिमु
 क्तश्च जायत इति सामान्यतोतिष्टफलो यथा यूप किं शुक्लवल्मीकं पारान्नं प्राधिरोहरणं तैस कर्पसि

रामः

॥२५६॥

पिपाकलो हवा सिर्विपत्तये विवाह करणे स्वप्ने रक्तस्वप्नारणं स्त्रोतसा हरणं नेष्टं पक्वमासस्य नोज
 नमिति तदेवं द्विविधस्यापि स्वप्नदर्शनकालभेदे न फले पिनेद स्वप्न ध्याये स्वप्नास्तत्र यमेयामेत्सं
 वत्सरविपाकि नः द्वितीये वा घनिर्मासे स्त्रिनिर्मासे त्रिपामिके चतुर्थयामेयः स्वाप्नो मासेन फलदस्म
 तः अरुणोदयवेदयवेलायां दद्याद्देन फलं नवेत् गो विसर्जनवेलायां सद्य एव फलं नवेदिति अथ वि
 शेषत इष्टफलाः स्वप्नाः यस्तु पश्यति वै स्वप्ने राजानं कुंजरं हयं सुवर्णं वृषं नगां बाकुं वं तस्य वर्द्धते न्या
 रोहणो वृषकुंजराणां प्रासादं शैलाग्रवनस्यतीनां विष्टानुज्ञे पौरुहितं तं चास्वप्ने प्यगम्या गमनं च ध
 न्यं क्षीरिणं फलिनं वृक्षं एकाकीयः प्रकृतिः तत्र स्थः स विबुधेत धनं श्रीं प्रमवाप्नुयात् यस्य द्येतेन सपे
 एयस्य तोदक्षिण करः सहस्रलाभस्तस्या दूर्णे दशमे दिने उरगो वृद्धि को वापि जले यस्य सति यन्नरः
 विजयं चार्यसिद्धिच पुत्रं तस्य विनिर्दिष्टोत् प्रासादं शैलमारुह्य समुद्रतरते नरः अपि दासकुलेन
 तोराजा नवतिवै ध्रुवं यस्तु मध्ये तडागस्य तुं कैच घृतपायसं अरवं उं सुक्लरे पत्रे तं विद्यात्स पिबि

आ.म.

॥७१॥

पतिवलाकोकुकुटीकौचंदृष्टाय। प्रतिबुध्यति कुलजालनतेकन्यां नार्यामप्रियवादिनां निगडैर्वध्यते
यस्तु बाहुपासेन वा पुनः पुत्रो वा जायते तस्य धनं शीघ्रमवाप्नुयात् आसनेन यनेन शरिरे वा हने गृहे॥
ज्वलमाने विबुध्येतस्य श्रीः सर्वतो मुखी आदित्यमंडले स्वप्ने चंद्रवायदि पश्यति व्याधितो मुच्यते रोगा
दरोगा आयमाप्नुयात् रुधिरं पिवति स्वप्ने मुरां वा पितया नरा ब्राह्मणे लन विद्यामितीरो लन ते धनं॥
शुक्रां वरधरानारीशुक्लगंधानुलेपनां अवरुहं तियं स्वप्ने श्रियं तस्य विनिर्दिशेत् पाडुकोपानहोष्ठ
त्रैलोक्यः प्रतिबुध्यते अमिवा निर्मलं तादांसा धनं तस्य निर्दिशेत् रथं गोवृषसंयुक्तं मेकाकायं चति
रोहति तत्र स्याः स विबुध्येत धनं शीघ्रमवाप्नुयात् दधिला ने च न वेदये घृतलाने ध्रुवं यशः घृतश
ने ध्रुवः केशो यशस्तदधि नक्षत्रे आने स्तु च छितो यो वै नगरे पि गृहे पि वा गृहे मांडलिको राजान
गरे पाद्विबो न वेत् मानुषाणि तु मांसांस्त्विह मंते यस्तु पश्यती हरितानि तु पक्वानि शुण्ठितस्य च यत्फलं
यद्दक्षिणे शतं ज्ञानसहस्रं बाहु नक्षत्रे राज्यं शतसहस्रं वा न वेद शेष नक्षत्रे सर्वाणि शुक्लान्यपिशो

रामः

॥१५॥

न नानि कार्या स न स्मोदनत क्रवर्जं सर्वाणि कुलान्यति निर्दिता निगो हस्तिदेव द्विजवाजिवर्ज्यं क्षीरं पिव
तिया स्वप्ने सफे नंदो हने कृते सोमपालं न वेत् तस्य पुक्ता भोगान शेषतः दधिदृष्ट्वा न वेत् प्रातिगो धूमं श्वध
नागमः यवान्यजागमं विद्या आने सिद्धार्थं कान्यपि नागपत्रं लने स्वप्ने कर्पूरमगरं तथा चंदनं पादुरेषु
ष्यं तस्य श्रीः सर्वतो मुखीति अथ विशेषतो निष्फलः स्वप्नाः तत्र शौनका अथ स्वप्नानि वक्ष्यते ड निमि
त्ता जुतानि तु आदित्यं वायुचंद्रं वा विगतं विंशतं यापते तं वा धनं दानं नारकादांश्च वायुदिवा ह्येन मान
वः स्वप्ने मरणं शोकमाप्नुयात् स्वप्नार्थं ये अशोकं करवारं चापलाशं वाथ पुष्पितं स्वप्नांते यस्तु पश्येत्
नरा शोकमवाप्नुयात् नावमारोहयेद्यस्तु नदीनां च समुतरे प्रवासं निर्दिशेत् तस्य श्रीघ्नं च पुनरागमं रक्ता
वराधरानारीशुक्लगंधानुलेपनां अवरुहं तियः स्वप्ने मृत्युं तस्य विनिर्दिशेत् तैलेनाभ्यक्तं कायस्तु पश्यसा
तु हतेन च स्नेहेन वा तथा न्येन व्याधितं स्य विनिर्दिशेत् केशाय स्य चि शार्थं ते यदि देतापतेति वा अर्थना
शौनवे तस्य पुत्रो वायुदिनं पतिरवरोष्ट्रमाहिषरथमेकाकायः प्ररोहति तत्र स्य सतु बुध्येत मृत्युं

श्री.म.

॥७२॥

श्री.म.वा.पु.या.क.र्ण.ना.सा.कर.दी.ना.छे.दन.पं.क.म.ज्ज.र्न.॥प.त.ने.दं.त.के.श.नां.य.क.मं.स.स.च.न.ज्ज.रं.॥र.व.
रो.ष्ट.मा.हि.ष.पा.नं.तै.ला.मं.गं.च.म.त्प.वे.॥इ.ति.स्व.भ.फ.ल.नि.र्ण.य.॥अ.थ.स्व.म.या.दि.ष्ट.ानि.॥अ.रु.धै.ता.भ्र.वं.
चै.व.वि.स्त्रो.स्त्रा.णि.प.दा.नि.च.॥अ.यु.ह.ना.त.प.त्रं.प.ति.च.तु.र्थे.मा.त्.मं.ड.लं.दे.हे.प.रु.ध.ती.जि.का.क्र.वो.ना.सा.य.
मु.च.ते.॥अ.वो.मु.ध.ग.तं.म.ध.न्त.र.का.मा.ट.मं.ड.लं.॥अ.का.रि.श्र.व.णो.य.स्म.न.द्यो.षं.श्र.पु.या.त्र.थान.नो.मं.दा.कि.
ना.मं.दो.म.या.याने.क्षे.प.ता.यु.ष.यं.मु.पं.का.दि.षु.न्य.सं.रं.व.उं.य.स्य.प.दा.न.वे.त्.सु.र.तः.पृ.ष्ट.तो.वा.पि.सो.मा.मा.न.
जा.व.ति.॥अ.थ.उ.स्व.भ.शं.ति.मा.ह.शौ.न.का.ए.व.मा.दि.ती.च.ान्या.नि.श्र.क्त.नि.व.रु.म्य.पि.स्व.भो.त्या.ता.नि.चै.ते.षां.
का.ल.रा.त्र.धि.दे.व.ता.॥पू.जा.वि.धाने.पूर्.वो.क्तं.कु.र्या.दि.त्ता.पि.य.त्न.त.॥पूर्.वो.क्तं.मि.ति.रा.त्रि.सू.क्त.क.ल्प.व्य.दि.त्यर्थः.
रा.त्रि.सू.क्त.क.ल्प.श्रं.य.गौर.व.न.या.न.लि.खि.त.॥हो.मं.कु.र्या.स्य.य.त्ने.न.रा.त्रा.वे.व.दि.जो.त्त.मा.॥उ.क्तं.नै.व.वि.धाने.न.
स.हृ.तं.पा.य.सं.कृ.ने.त्.उ.क्तं.नै.व.वि.धाने.ने.ति.स्व.गृ.ह्यो.क्त.वि.धाने.ने.त्य.थ.॥प्र.त्य.चं.पा.य.सं.कृ.त्वा.रा.त्री.व्य.र.व्य.
दि.ति.क्र.मा.त्.॥अ.ष्टो.त्तर.शतं.कृ.त्वा.सू.क्ते.ना.ने.न.वि.त्त.या.स्व.भ्रा.धि.प.ति.मं.त्रे.ण.कृ.ते.द.ष्टो.त्तरं.शतं.स्व.भ्रा.धि.प.

रामः

॥१६०॥

श्री.म.

॥७३॥

ति.मं.त्रे.ण.का.ल.रा.त्रे.ना.मि.मं.त्रे.णो.स्य.र्थः.॥त.तः.स्वि.ष्ट.कृ.तं.कृ.त्वा.हो.म.त्रे.षं.समा.प.ये.त्.॥पूर्.वो.क्तं.म.त्रि.षे.कं.य.त्त.द.त्ता.
पि.वि.धी.य.ते.॥पूर्.वो.क्तं.प्र.द.य.जो.क्तं.मि.त्यर्थः.॥ए.रु.वे.द.हि.गां.द.द्या.द.सू.हे.म.प.श्र.न्य.पि.॥य.द्य.स्त.द.हि.गां.ना.वो.
प.श्रा.क्तो.म.क.र्म.णि.हि.र.णं.द.हि.गा.द.द्या.त्त.दा.ना.मे.व.वा.बु.ध.॥व.स्त्र.कुं.जा.दि.स.क.सं.त.त्रे.प्र.ति.पा.द.ये.त्.॥
ब्रा.ह्म.णा.न.नो.ज.ये.छ.त्ता.मु.शी.ला.न.वे.द.पा.रा.गा.न्.॥न.द्वै.श्र.पा.य.सा.द्यै.श्र.र.त्ना.नि.सु.व.रु.नि.च.॥अ.ने.न.वि.
धि.ना.य.स्त.शं.ति.कु.वी.त.श.क्ति.तः.॥त.स्य.व.र्ष.श.ता.यु.ष्यं.न.व.सै.व.न.सं.श्र.यः.॥॥इ.ति.श्री.मी.मां.सा.पा.रा.वा.
र.पा.री.ण.ध.रा.ण.न.दृ.शं.कर.सू.नो.र्न.दृ.ना.ल.कं.व.स्य.कृ.ता.वा.चा.र.म.व्य.र.व.॥स.पू.र.णं.क.ल्या.ण.म.स्त.शु.भं.न.
व.तु.॥॥श्री.र.क्त.॥॥व.॥॥श्री.॥

रामः

॥१६१॥

२. आक्षिप्त